

TRENDCURVE

EEN OVERZICHT VAN
23 TRENDS VOOR
DE PROVINCIALE
STATENVERKIEZINGEN
2019 IN OVERIJSSSEL

COLOFON

Voor de actualisering van de Trendcurve zijn interviews gehouden met een tiental toekomstverkenners. Daarnaast zijn gesprekken gevoerd met provinciale en gemeentelijke strategen in Overijssel en de VNG Overijssel. Aan hen is gevraagd of ze nieuwe trends zien die relevant zijn voor overheden en of de positionering van de trends nog klopt. Het resultaat is voorgelegd aan een ambtelijke begeleidingsgroep en aan de Programmaraad.

TEKST

Ingrid van Tuinen m.m.v. Hans Peter Benschop, Freija van Duijne (Future Motions), Klaas Veenma (Trendbureau Overijssel)

MET DANK AAN

Team Beleidsinformatie Provincie Overijssel

Uiteraard blijft het Trendbureau Overijssel verantwoordelijk voor alle onvolkomenheden in de tekst.

VORMGEVING

FABRIEKFANATIEK

Zwolle, januari 2019

Het Trendbureau Overijssel is een onafhankelijk bureau dat toekomstverkenningen maakt voor de (politieke) besluitvorming in Overijssel. Het Trendbureau is een initiatief van de Provincie Overijssel

INHOUDSOPGAVE

4

INTRODUCTIE

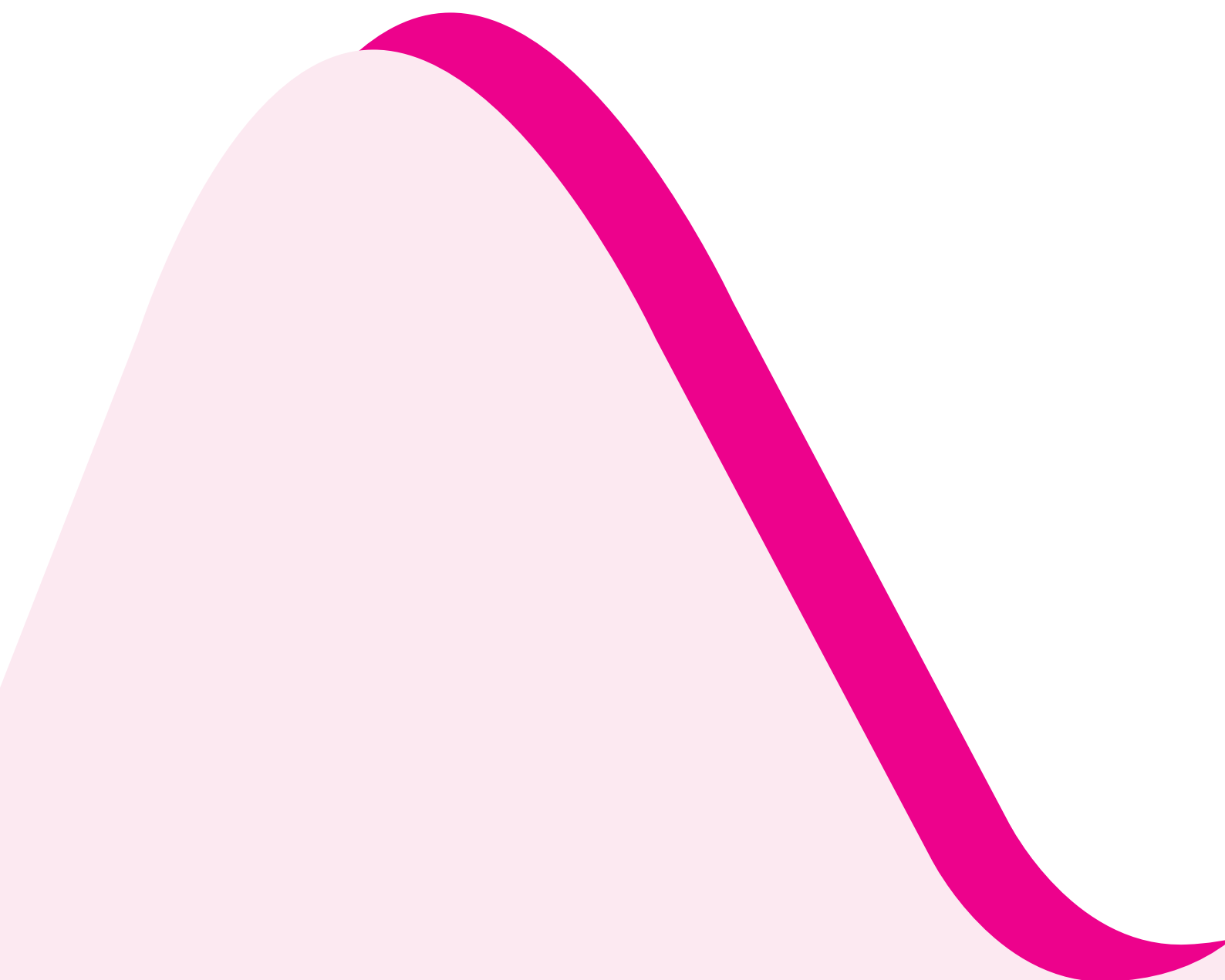
13

23 TRENDS

90

HOE WERKT DE TRENDCURVE?

● INTRODUCTIE

2019

TRENDCURVE OVERIJSSSEL

Het belang van privacy, de veranderende landbouw en het functioneren van de woningmarkt zijn enkele trends die tot wasdom komen. Trends als toenemende internationale spanningen en de toenemende complexiteit van het takenpakket van decentrale overheden zijn nieuw op de curve. Trends als circulaire economie en zelfrijdende voertuigen lijken te maken te hebben met tegenkrachten.

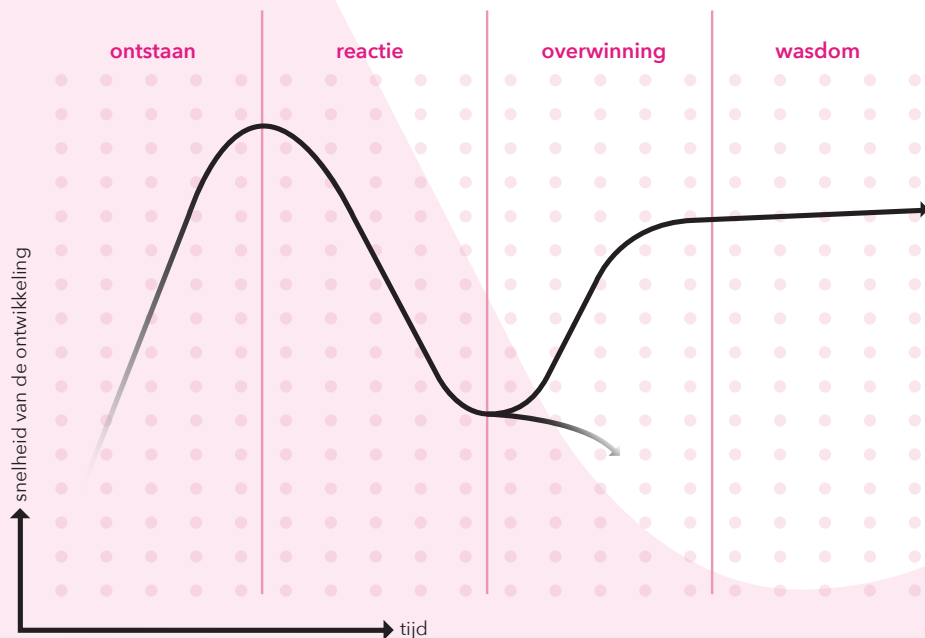
Het Trendbureau publiceerde in 2017 de Trendcurve voor de gemeenteraadsverkiezingen. Die Trendcurve is nu geactualiseerd voorafgaand aan de verkiezingen van provinciale staten en van de waterschappen.

U kunt de Trendcurve lezen als een top drieëntwintig aan trends voor de periode 2019-2023. Vindt u dat u er baat bij heeft actief en alert te reageren, ook als ontwikkelingen nog maar pril zijn - en misschien onzeker? De Trendcurve is gemaakt om die afweging te kunnen maken. We tonen ontwikkelingen die de komende vier jaar aandacht van het (provincie)bestuur zullen vragen. Ook geven we aan wanneer ontwikkelingen langzamer gaan dan veel mensen denken. Dan hoeft u daar geen aandacht aan te schenken - of juist wel, wanneer u die ontwikkeling wilt proberen te beïnvloeden.

Het belangrijkste doel van de Trendcurve is om plausibel te maken waarom sommige ontwikkelingen van belang zijn en andere minder. Er valt dus zeker over te discussiëren en we nodigen u ook uitdrukkelijk uit dat te doen.

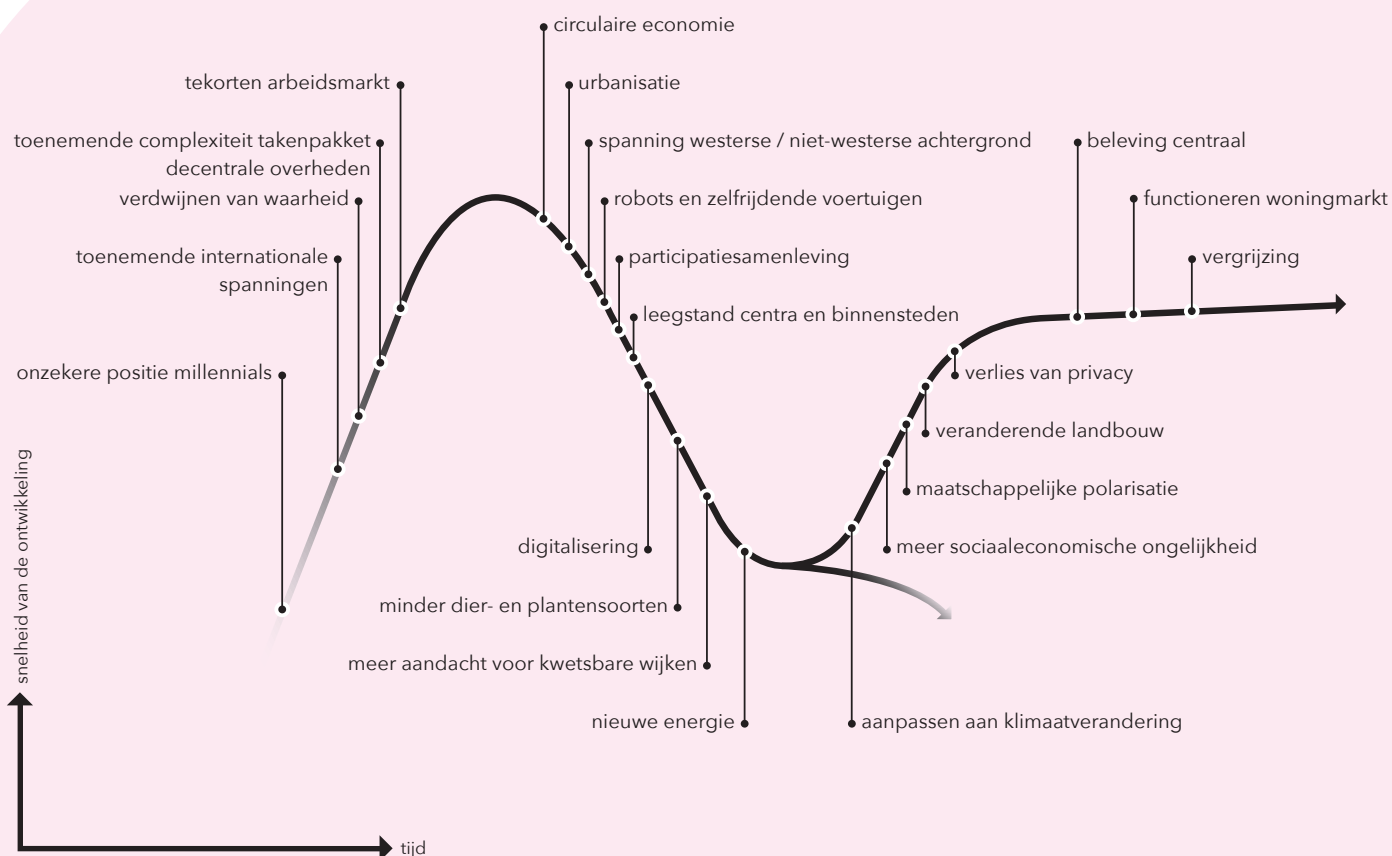
● STIMULEREN OF REMMEN

Trends lijken wel wat op mensen: eerst is er snelle groei, daarna komt er een periode van reactie en weerstand. Zoals de puber en de wereld aan elkaar moeten wennen, zo wordt een trend geconfronteerd met weerstand. Met de trends in de laatste twee fases hebt u nu al te maken maar vragen blijvend om aandacht. Zij hebben de eerste 'reality-check' gehad. Het is onduidelijker of de ontwikkelingen die zich in de eerste fase bevinden de komende vier jaar op de agenda zullen komen. Dat is mede afhankelijk van u. U kunt proberen trends te stimuleren of juist te remmen.

● DE DRIEËNTWINTIG TRENDS IN BEELD GEBRACHT

Hieronder zijn drieëntwintig trends in de curve geplaatst. Hoe verder naar rechts de trend op de trendcurve staat, hoe relevanter hij de komende jaren zal zijn. Feitelijk zijn trends in het stadium van 'reactie' en 'overwinning' het interessantst want die volgen een ander pad dan je op basis van het verleden verwacht. De trends in het stadium 'wasdom' daarentegen zijn veelal al onderwerp van beleid. De pijl naar beneden geeft aan dat het ook mogelijk is dat trends de periode van weerstand niet overleven.

FUNDAMENTELERE VERANDERINGEN DOOR TE COMBINEREN

U kunt bij het gebruik van de curve trends combineren. Vaak zijn verschillende trends ook uitingen van één grotere, fundamentele verandering.

De combinaties die u legt, weerspiegelen voor een deel uw visie en interpretatie van de werkelijkheid. Die is dus ook politiek. Om die reden hebben we ervoor gekozen de trends apart op de curve te zetten: de combinaties zijn aan u.

Om u voorbeelden van mogelijke combinaties te tonen schetsen we er vier inclusief een mogelijk handelingsperspectief.¹ Zo kan een agenda voor de toekomst ontstaan.

VERANDERENDE LANDBOUW, NIEUWE ENERGIE, AANPASSEN AAN KLIMAATVERANDERING EN CIRCULAIRE ECONOMIE

Nieuwe energie, circulaire economie, klimaatadaptatie en veranderende landbouw zullen in de relatief korte tijd van 30 jaar op ingrijpende manier onze manier van wonen, leven, werken, verplaatsen, recreëren, produceren en consumeren veranderen; niet altijd met maatschappelijk applaus en ook nog niet altijd met succes. Het PBL berekende recent dat op dit moment 4% van onze economie circulair is. In de opmaat naar de kringlooplandbouw zien we dat de inkomens van boeren onder druk staan. De investeringen in innovaties en uitbreiding vergroten de economische kwetsbaarheid van boeren. Een andere landbouw heeft gevolgen voor natuur, milieu en het landschap verandert. De impact is dus groot. De regionale energiestrategie zal een groot beroep doen op gemeentelijk en provinciaal beleid. Dit vraagt om regionale samenwerking en aandacht voor de bekostiging en betaalbaarheid van de opgave voor de inwoners en ondernemers van Overijssel. De energietransitie is niet alleen een technisch vraagstuk; het is vooral een sociaal-maatschappelijk vraagstuk. Gezien de ingrijpende lange termijn transities zijn politieke keuzes nodig die niet alleen oog hebben voor de korte maar ook voor de lange termijn. De verwachting is dat de effecten van klimaatverandering in de toekomst groter gaan worden en dus ook de aandacht voor klimaatadaptatie. Nieuwe bestuursakkoorden zijn ondertekend; ook door waterschappen die hierin een grote rol spelen.

¹ Voor de combinatie van trends is ook gebruik gemaakt van de publicatie van Platform 31, Vergaand veranderen, slim verschillen en duurzaam verbinden. Deze publicatie richt zich op steden maar kan ook worden toegepast op andere gebieden.

HANDELINGSPERSPECTIEF

Integrale aanpak

De transitie in energie, economie en landbouw hebben gevolgen voor natuur, milieu en het landschap. De impact is dus groot. Bovendien hangen de transitie met elkaar samen: zo vormt de kringlooplandbouw een cruciaal onderdeel van de transitie naar een circulaire economie en maakt de transitie naar duurzame energie gebruik van dezelfde schaarse ruimte als de landbouw. Het is verstandig rekening te houden met die samenhang en daar juist gebruik van te maken. Door daarnaast klimaatadaptatie in te bedden in planvorming, ontwerp en onderhouds- en vervangingsregimes kunnen kosten relatief laag blijven.

VERGRIJZING, TEKORTEN ARBEIDSMARKT, FUNCTIONEREN WONINGMARKT

Vergrijzing staat al nadrukkelijk op de agenda: in het woonbeleid, zorg en verkeer. De vergrijzing zorgt in de komende jaren in veel sectoren voor schaarste op de arbeidsmarkt. De beschikbaarheid van goed personeel wordt de komende jaren een nog belangrijker vraagstuk dan het nu al is. Een tweede aspect dat meer aandacht verdient is dat steeds minder mensen steeds meer ouderen moeten verzorgen; het aantal beschikbare mantelzorgers daalt snel. Dat heeft financiële consequenties, maar heeft zeker ook invloed op de tijd die de beroepsbevolking besteedt aan zorgtaken.

De vergrijzing biedt ook economische kansen op verschillende terreinen. We zien dat hier in Overijssel nog relatief weinig aandacht voor is. De jongste groepen gepensioneerden zijn energiek en levenslustig. Toerisme en recreatie kunnen meer, vaak koopkrachtige, mensen verwachten die veel tijd hebben. Maar ook sectoren als de bouw, ICT en vervoer krijgen te maken met een nieuwe vraag, naar bijvoorbeeld levensloopbestendige woningen. Daarnaast biedt de vergrijzing ook kansen voor het sociale leven in steden en dorpen: er komen meer mensen met tijd voor vrijwilligerswerk of voor mantelzorg.

HANDELINGSPERSPECTIEF

Vergrijzing biedt kansen én vraagt blijvend aandacht

Richt de aandacht op de winstkansen van vergrijzing: kansen voor recreatie & toerisme en de bouw maar ook met robotisering. Benut ook de kracht van net gepensioneerden, bijvoorbeeld om het dalend aantal mantelzorgers te lijf te gaan.

SOCIAALECONOMISCHE ONGELIJKHEID, PARTICIPATIESAMENLEVING, NIEUWE ENERGIE, COMPLEXITEIT VAN DECENTRALE OVERHEDEN

Voor decentrale overheden is de complexiteit toegenomen met de decentralisatie van Rijkstaken naar lagere overheden en de gevolgen van de netwerksamenleving. De trend die is ingezet met het overdragen van de taken in het sociale domein naar gemeenten zet zich voort. De energietransitie en duurzaamheidsopgave voegen daar een nieuwe dimensie aan toe. Daarin spelen provincie, waterschappen en gemeenten gezamenlijk een belangrijke rol. Voor gemeenten speelt daarnaast de implementatie van de Omgevingswet. De complexiteit van de opgaven wordt versterkt door de (hoge) verwachtingen die inwoners hebben van de overheid en het toegenomen vermogen van inwoners om zelf zaken te organiseren. Dit laatste gaat ook gepaard met uitsluiting, ongelijkheid en inperking van de solidariteit. Er is in toenemende mate sprake van perspectiefongelijkheid. Samen met een flexibelere arbeidsmarkt en toenemende onzekerheid over werk, inkomen, pensioen en zorg leidt dit bij belangrijke groepen inwoners tot onvrede over de maatschappij en de politiek. Voor gemeenten geldt daarnaast dat zij, naast een grotere rol in de aanpak van ingewikkelde maatschappelijke problemen, financiële vraagstukken hebben. Dit vergroot de complexiteit van de opdracht voor het lokaal bestuur. De complexiteit uit zich ook in het grote aantal partijen op verschillende niveaus waarmee de overheid moet samenwerken. Dat roept vragen op over democratische legitimatie maar ook over hoe politici in de huidige netwerksamenleving hun werk moeten doen. De decentralisaties betekenen voor raadsleden een forse verzwaring van het raadswerk en leidt daarmee tot toenemende werkdruk.

HANDELINGSPERSPECTIEF

Gezamenlijk optrekken en aandacht voor balans en belasting

De vraagstukken van nu kunnen niet door één bestuurslaag en ook niet door de overheid alleen worden gerealiseerd: samenwerking over bestuurslagen – bijvoorbeeld lokaal, regionaal, nationaal en internationaal – heen is vereist. Per opgave moet worden bekeken welke (combinaties van) bestuurslagen nodig zijn. De provincie speelt daarin verschillende rollen, zoals kennismakelaar, verbinder of met experimenteerruimte/middelen. Dat kan bijvoorbeeld in wijken waar de vraagstukken van energietransitie, sociaaleconomische verschillen en de participatiesamenleving met elkaar worden verbonden.

DIGITALISERING, ROBOTISERING, PRIVACY EN VERDWIJNEN VAN WAARHEID

Technologische ontwikkelingen zorgen er voor dat de fysieke, digitale en menselijke werelden samenkomen. Publieke vragen die beantwoord moeten worden zijn: wie beheert dat systeem, wie beschikt over de data, wie heeft toegang tot de data en op welke manier worden die data door bedrijven én overheden gebruikt? Ook vraagstukken rond privacy en identiteitsfraude vragen publieke aandacht. De weerbaarheid van burgers ten opzichte van onbetrouwbare informatie houdt geen gelijke tred met de groeiende digitale afhankelijkheid. De mediawijsheid van burgers blijft achter: het is van belang dat mensen leren te onderscheiden wat (fake) news is én hoe ze dat kunnen achterhalen. Zo overschatten Nederlandse jongeren hun vermogen om de kwaliteit en betrouwbaarheid van online nieuwsberichten goed te beoordelen: het leren duiden van nieuws is belangrijk.

Of de technologische ontwikkelingen snel of langzaam gaan, veel of weinig banen verloren zullen gaan, is niet te voorspellen. In algemene zin worden daarbij op korte termijn de gevolgen van technologische ontwikkelingen overschat en die op lange termijn onderschat.

HANDELINGSPERSPECTIEF

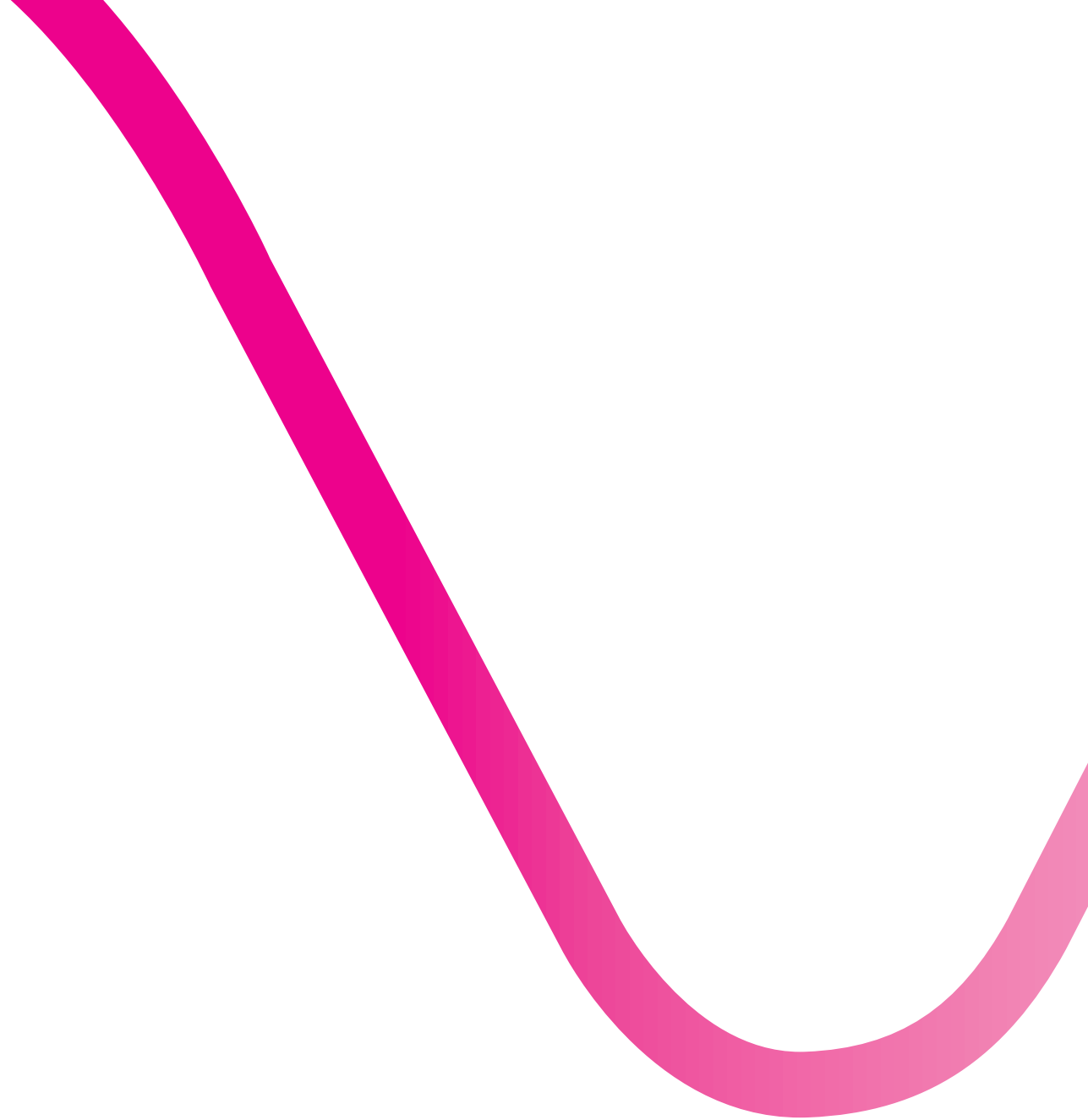
Nieuwe ethische vragen en vooruitlopende rol?

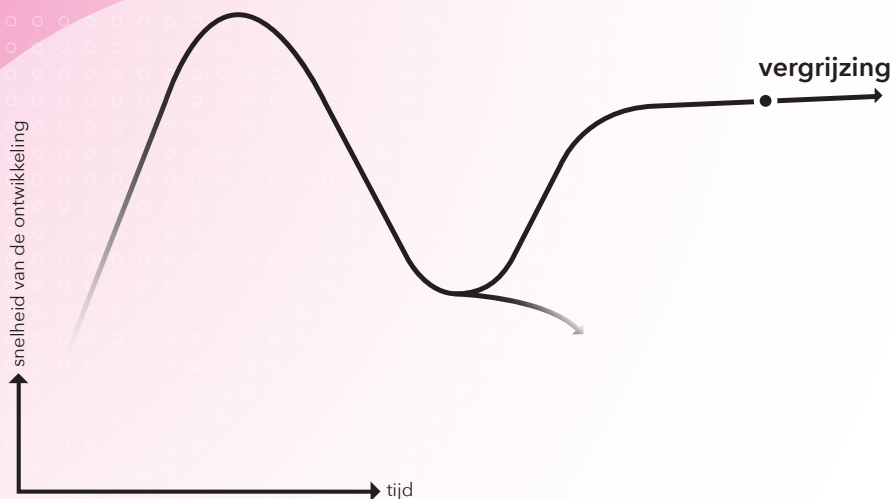
Overheden, ook de provinciale en lokale, moeten nadenken over hun positie rond digitalisering en de gevolgen daarvan voor hun inwoners. Het gaat om ethische vraagstukken: vraagstukken rond privacy en identiteitsfraude vragen publieke aandacht. Overijssel zou in de transitie naar de robotsamenleving het voortouw kunnen nemen. De Overijsselse economie kan baat hebben bij robotisering omdat de regio de technische industrie en kennis in huis heeft.

23 TRENDS

-
- 1 Vergrijzing
 - 2 Functioneren woningmarkt
 - 3 Beleving centraal
 - 4 Verlies van privacy
 - 5 Veranderde landbouw
 - 6 Maatschappelijke polarisatie
 - 7 Meer sociaaleconomische ongelijkheid
 - 8 Aanpassen aan klimaatverandering
 - 9 Nieuwe energie
 - 10 Meer aandacht voor kwetsbare wijken
 - 11 Minder dier- en plantensoorten
 - 12 Digitalisering
 - 13 Leegstand centra en binnensteden
 - 14 Participatiesamenleving
 - 15 Robots en zelfrijdende voertuigen
 - 16 Spanning westerse/niet-westerse achtergrond
 - 17 Urbanisatie
 - 18 Circulaire economie
 - 19 Tekorten arbeidsmarkt
 - 20 Toenemende complexiteit takenpakket decentrale overheden
 - 21 Verdwijnen van waarheid
 - 22 Toenemende internationale spanningen
 - 23 Onzekere positie millennials

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De vergrijzing is al volop aan de gang.

WAT IS HET?

Vergrijzing is volgens de Van Dale de stijging van de gemiddelde leeftijd. Zowel het aandeel mensen met een leeftijd van boven de 65 jaar neemt toe ten opzichte van de andere leeftijdsgroepen, als ook het absolute aantal 65-plussers en 75-plussers. Bovendien stijgt de gemiddelde levensverwachting: we worden ouder. Vergrijzing is één van de belangrijkste structurele trends in de demografie van Nederland. In 1950 was minder dan 8% van de bevolking 65 jaar of ouder. Vanaf 2011 is de vergrijzing versneld doordat de babyboomgeneratie, de relatief grote geboortecohorten van na 1945, de leeftijd van 65 bereikt. In 2012 was 7% van de bevolking 75 jaar of ouder, in 2040 zal dat aantal meer dan verdubbeld zijn.²

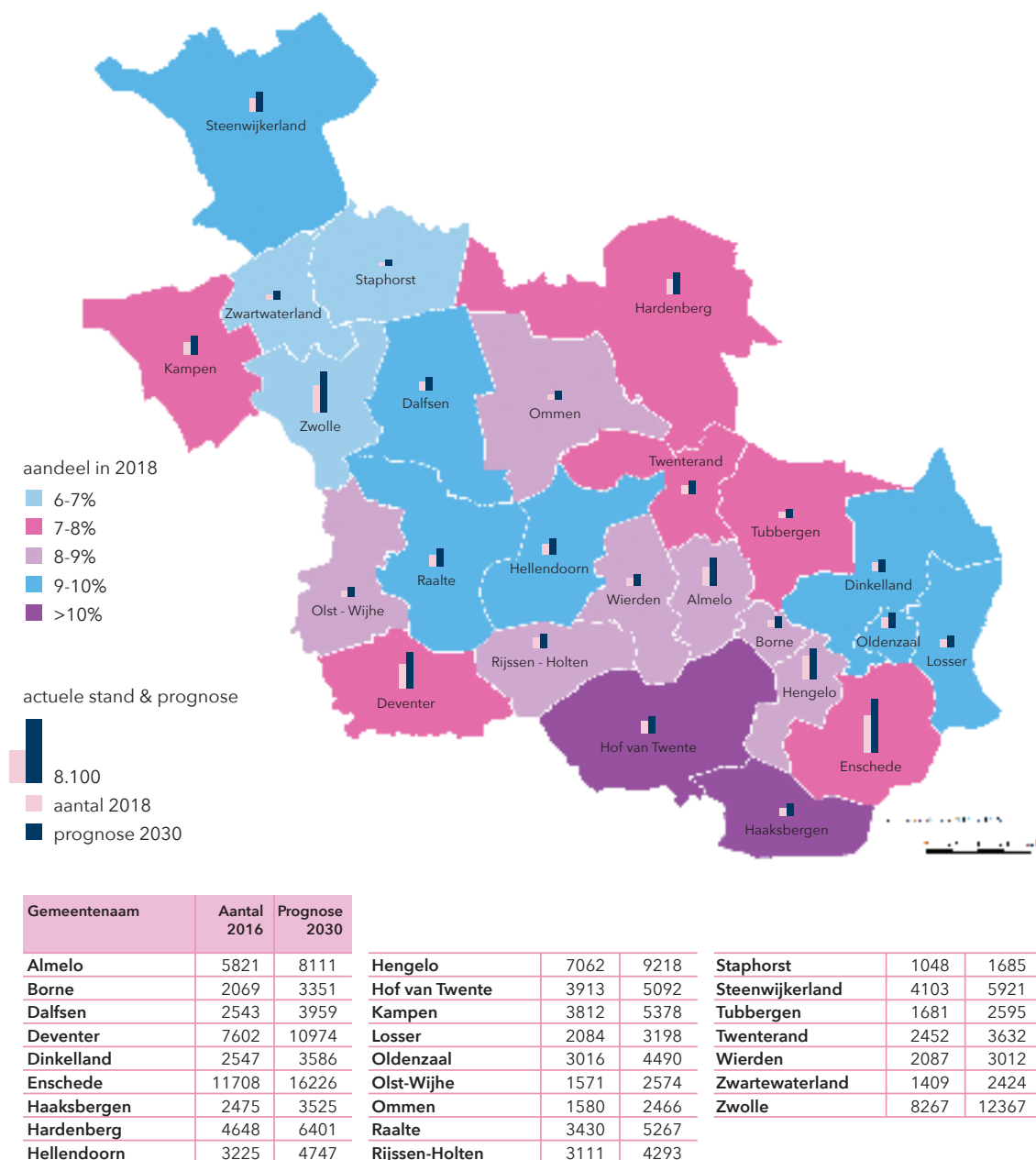
HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Het aandeel 65-plussers in Overijssel was op 1 januari 2018 met 19% even groot als in de rest van Nederland. Binnen Overijssel zijn er wel verschillen. Twente heeft in vergelijking met de rest van Nederland relatief veel ouderen van 65 jaar en ouder (20%). Zuidwest-Overijssel zit op het landelijk gemiddelde (19%) en Noord-Overijssel daar onder (17%). In het landelijke gebied is het aandeel 65-plussers sinds 1991 meer dan twee keer zoveel toegenomen als in het

² PBL, De Nederlandse bevolking in beeld, Den Haag 2014.

stedelijke gebied. In gemeenten uit de 'bible belt' is het aandeel 65-plussers kleiner dan gemiddeld vanwege de relatief grote kinderaantallen.³

75-plussers per gemeente in Overijssel: aandeel 2018 en prognose 2030⁴

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Vergrijzing staat in een aantal beleidsterreinen nadrukkelijk op de agenda. Dat geldt bijvoorbeeld voor het woonbeleid (de toename van het aantal éénpersoonshuishoudens en de noodzaak van verzorgd wonen), zorg (een grotere zorgvraag)

³ CBS, Statline, 2017.

⁴ CBS, bewerking team Beleidsinformatie provincie Overijssel.

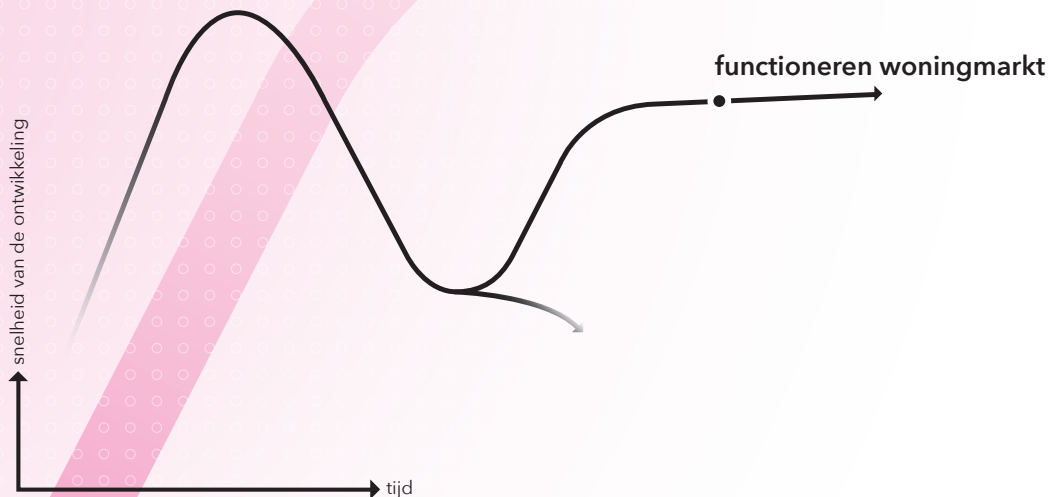
en verkeer (meer oudere verkeersslachtoffers). Andere aspecten van de trend lijken onderbelicht. Er zullen de komende jaren veel mensen met pensioen gaan. Dat zal in veel sectoren schaarste op de arbeidsmarkt betekenen. De beschikbaarheid van goed personeel wordt de komende jaren een nog belangrijker vraagstuk dan het nu al is. Een tweede aspect dat meer aandacht verdient is de grijze druk: het aantal ouderen in verhouding tot het aantal mensen in de leeftijd van 20 tot 65 jaar. Er zullen steeds minder mensen steeds meer ouderen moeten verzorgen. Dat heeft financiële consequenties, maar zeker ook invloed op de tijd die de beroepsbevolking besteedt aan zorgtaken. Tot slot een positief aspect waar wellicht nog te weinig aandacht voor is in Overijssel: de economische mogelijkheden van vergrijzing. Die zijn er op tal van terreinen. De jongste groepen gepensioneerd zijn energiek en levenslustig. Toerisme en recreatie kan meer, vaak koopkrachtige, mensen verwachten die veel tijd hebben. Maar ook sectoren als de bouw, ICT en vervoer krijgen te maken met een nieuwe vraag naar bijvoorbeeld kleine, levensloopbestendige woningen. Daarnaast biedt vergrijzing ook kansen voor het sociale leven in steden en dorpen: er komen meer mensen met tijd voor vrijwilligerswerk, hoewel die tijd ook door de toenemende vraag naar mantelzorg kan worden opgebruikt.

- **VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN**

Vergrijzing is een vrij zekere trend. Hij zou kunnen worden vertraagd door een forse instroom van migranten of doordat nieuwe generaties minder oud worden door minder gezond gedrag. Hij zou versneld kunnen worden door nieuwe medische technologische technieken waardoor we ouder worden.

- **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

Overijssel kent een aantal sectoren die baat kunnen hebben bij de 'silver economy', denk aan toerisme en recreatie in de natuur en steden. Ook de bouw en de zorg kunnen inspelen op de toename van de groep (zeer) oude inwoners. Overijssel zal als gevolg van de vergrijzing te maken krijgen met een kleinere beroepsbevolking. Provincie en gemeenten kunnen rekening houden met meer vitale ouderen. De toekomstige oudere is hoger opgeleid dan die van vorige generaties. Zij zijn geëmancipeerd en kunnen allerlei maatschappelijke functies invullen. Dit betekent soms aanpassing van regels. Nu mogen bijvoorbeeld 70-jarigen geen bestuurder zijn bij vrijwillig vervoer omdat de verzekeraar deze groep niet meer wil verzekeren.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De ontwikkelingen die het functioneren van de woningmarkt bepalen, spelen al jaren. Ook al worden de effecten hiervan soms door conjuncturele schommelingen vertroebeld, ze bewegen geleidelijk in dezelfde richting.

WAT IS HET?

Er zijn drie factoren van belang bij het bepalen van de opgave rond het functioneren van de woningmarkt: verschil tussen korte en lange termijn, van kwantiteit naar kwaliteit en van nieuwbouw naar bestaande voorraad. De essentie: op lange termijn neemt de woningbehoefte minder snel toe en dat vraagt aandacht voor aanpassing van de bestaande woningvoorraad aan veranderende wensen.

Korte en lange termijn

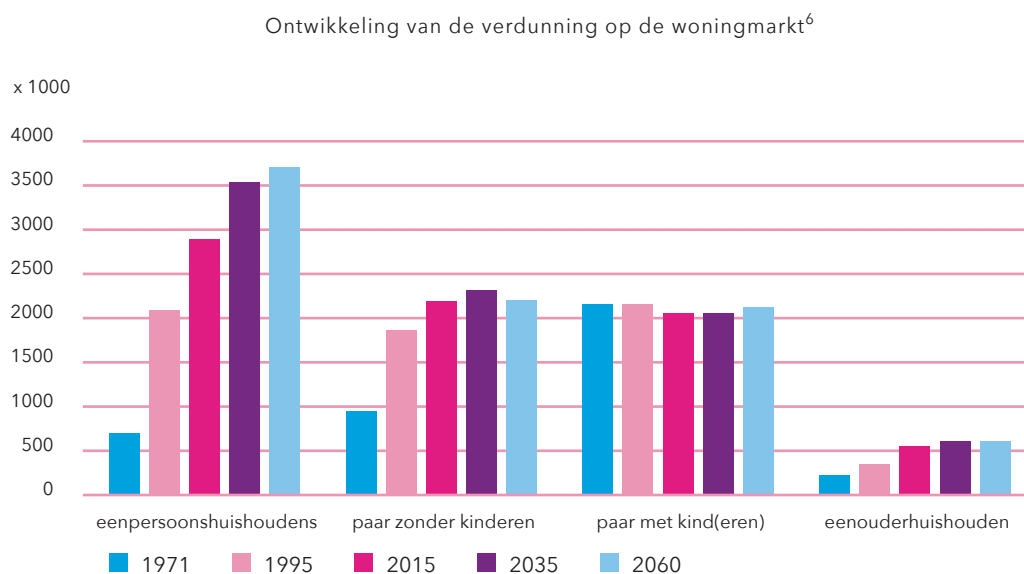
Tijdens de economische crisis verliep de verkoop van woningen moeizaam, daalde de woningproductie en stagneerde de doorstroming. In de afgelopen jaren is de woningmarkt weer in beweging gekomen: de doorstroming gaat beter en nieuwbouw komt makkelijker van de grond. Zo was het aantal transacties van koopwoningen in Overijssel in 2013 op haar dieptepunt met 6.900 woningen. In 2017 waren dit er 15.400. Dit zijn korte termijn ontwikkelingen. Op langere termijn groeit de woningbehoefte minder snel. De huidige groei is vooral nog het effect van gezinsverdunning (meer kleine huishoudens). Het aantal alleenstaanden

⁵ Tekst en positie op de trendcurve kwamen tot stand in samenwerking met bureau Companen.

neemt nog toe, maar de groei is minder groot dan de afgelopen decennia. Daarbij komt dat de babyboomgeneratie tussen 2025 en 2040 de woningmarkt verlaat, waardoor veel bestaande woningen beschikbaar komen.

Kwantiteit-kwaliteit

Het effect van het groeiende aantal kleine huishoudens op de kwalitatieve woningvraag moet niet worden overschat. Het is een trend die sinds 1970 al speelt en deze heeft niet geleid tot een vraag naar meer kleine woningen, in tegendeel. Veel kleine huishoudens wonen in een grote woning en blijven daar ook wonen. Bovendien is de grote groei in het aantal alleenstaanden al voorbij; het lijkt meer een bestendiging van de ontwikkeling in voorgaande jaren. De komende jaren stijgt het aantal alleenstaanden verder; volgens het CBS met ruim 500.000 huishoudens tot 2035. De grote groei is geweest; het lijkt meer een bestendiging van de ontwikkeling in voorgaande jaren. De aandacht verplaatst zich van kwantiteit naar kwaliteit: voldoen aan de wensen van verschillende doelgroepen.

Nieuwbouw-bestaande bouw

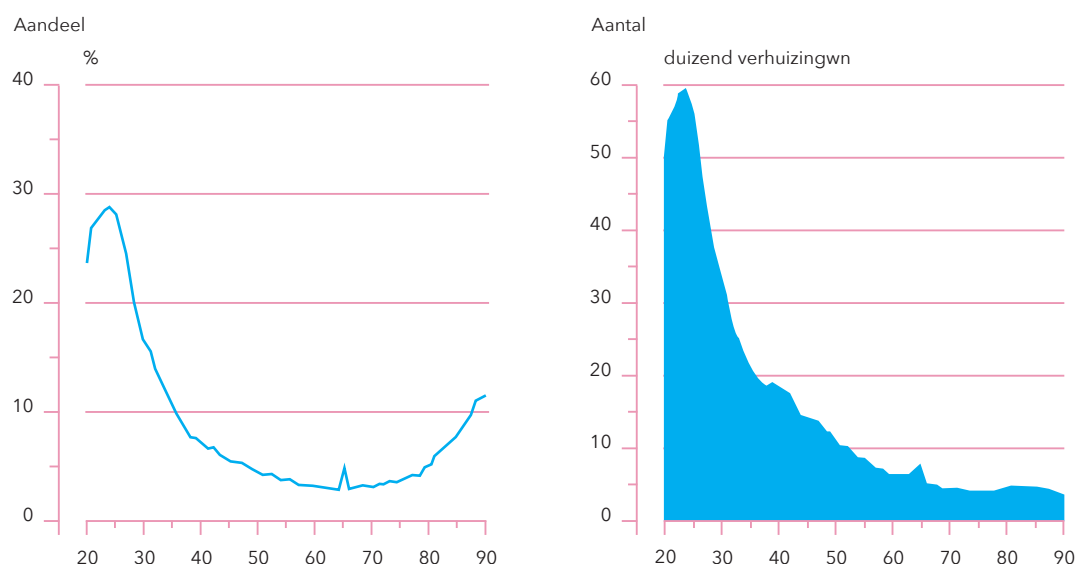
Op lange termijn groeit de woningbehoefte minder snel. Naast minder groei en veranderende vraag, neemt de doorstroming op de woningmarkt gestaag af omdat oudere huishoudens verhoudingsgewijs minder vaak verhuizen dan jongere huishoudens. Met de vergrijzing op de woningmarkt groeit de groep die redelijk vast zitten in hun woning. Als die woning uiteindelijk wél beschikbaar komt, vraagt aanpassing ervan aandacht, onder meer vanwege veranderende woonwensen en de energietransitie.

⁶ Bron: CBS.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

De ontwikkelingen die zich landelijk voordoen (korte versus lange termijn, van kwantiteit naar kwaliteit en van nieuw naar bestaand) zullen zich ook in Overijssel voordoen. Binnen Overijssel is sprake van uiteenlopende ontwikkelingen. Zo had Zwolle in de tijd van de economische crisis nog een behoorlijke woningproductie en marktdynamiek. In bijvoorbeeld Hardenberg is het herstel na de crisis relatief groot. Wat betreft doorstroming zijn er grote verschillen tussen stedelijke en meer landelijke regio's: in steden is de dynamiek aanzienlijk groter dan in landelijke regio's. In de steden zetten verschillende kopers verschillende stappen naar een 'definitieve' woning, in landelijke regio's kiezen mensen vaker meteen voor hun definitieve woning.

Verhuizingen naar leeftijd, 2011⁷

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

In de media worden vaak zorgen uitgesproken over de woontekorten, exploderende woningprijzen en lange wachtlijsten voor sociale huurwoningen. De rijksoverheid poogt via de Nationale Woonagenda de bouwproductie te stimuleren en woningen betaalbaar te houden. Nieuwbouwproductie domineert het gesprek, de bestaande voorraad is alleen in beeld waar het gaat om de energietransitie. De groei van het aantal alleenstaanden voedt het beeld dat vooral kleine woningen, zoals tiny houses, gewenst zijn. Dat beeld wordt niet ondersteund door feiten.

⁷ Bron: CBS; bewerking PBL.

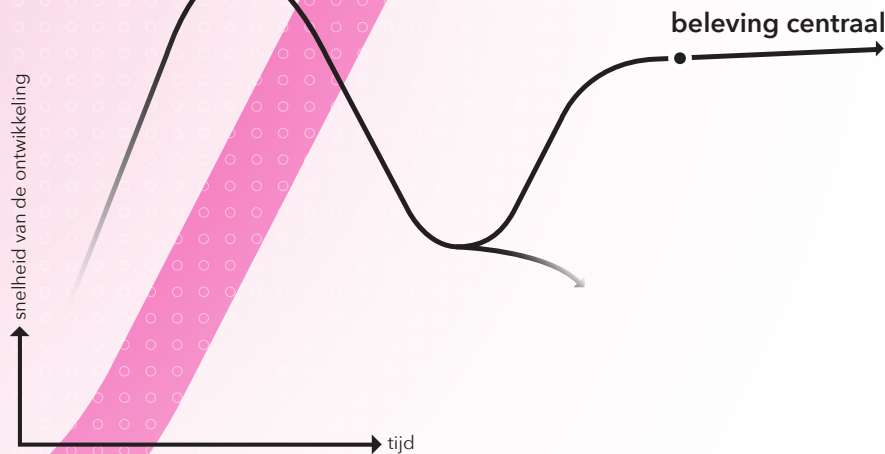
De prijzen zijn zo ver gestegen dat mensen zich zorgen maken over de houdbaarheid van de opgaande lijn. Toetreden tot de koop- en huurmarkt wordt lastiger. Gevolg: het vertrouwen in de woningmarkt daalt, en minder doorstroming. Dit is wat begin 2019 door makelaars wordt waargenomen. Het aantal transacties is in 2018 afgenomen ten opzichte van 2017.

● **VERSNELLEDE EN VERTRAGENDE FACTOREN?**

De omvang van bouw en de woningprijzen zijn sterk afhankelijk van de economische conjunctuur. Bij een stijgend consumentenvertrouwen en economische groei ontstaat ook meer doorstroming. Structurele trends, zoals bevolkingsgroei en huishoudensverdunning, zijn ook van belang. Door instroom van meer nieuwkomers (asiel- en arbeidsmigranten en expats) neemt de druk op de woningmarkt toe, waardoor woningzoekenden minder makkelijk hun plek vinden op de woningmarkt.

● **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

In de ruimtelijke planning kunnen decentrale overheden rekening houden met verschil in druk op de korte en lange termijn. Zo kan bijvoorbeeld (tijdelijk) gedogen van wonen in recreatiewoningen een ventiel bieden aan de woningmarkt. Bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen zal ook het lange termijn effect moeten worden meegewogen, bijvoorbeeld door vooral transformatie binnen bestaand stedelijk gebied te ondersteunen. Om de omslag van aantallen naar kwaliteit te maken kan stimuleren van woningaanpassing voor langer thuis wonen of de energietransitie worden benut. Tegelijkertijd is het belangrijk een strategie te ontwikkelen voor aanpassing van de bestaande woningvoorraad bij de veranderende woningvraag, zeker waar veel babyboomers de komende jaren de woningmarkt verlaten. Bewustwording en kennis zijn daarbij belangrijke elementen.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De beleveniseconomie is al een feit. De trend staat iets na functioneren woningmarkt geplot omdat er een aantal factoren is die de ontwikkeling nog extra kracht kunnen geven.

WAT IS HET?

De term experience economy is eind jaren negentig gelanceerd door auteurs Pine en Gilmore in Harvard Business Review. Zij beschrijven de overgang van een diensteneconomie naar een beleveniseconomie en beargumenteren dat voor veel consumenten de mooie herinnering belangrijker is dan het product of de dienst zelf.⁸ Een concept in de beleveniseconomie kent vier componenten. Ten eerste is er een educatieve ervaring. Mensen kunnen zelf iets doen of iets leren. Ten tweede is er een esthetische ervaring, die alle vijf de zintuigen prikkelt om de ervaring bijzonder en onvergetelijk te maken. Als derde staat entertainment altijd centraal. Tot slot, is het een moment om even te ontsnappen uit ons dagelijks leven. Je bent in een andere werkelijkheid.⁹

Mensen besteden graag hun geld aan een mooie ervaring die ze met anderen delen. Door samen op een event te zijn en door een foto of filmpje te delen op sociale media. Dit is een ontastbare kwaliteit die verder gaat dan de aankoop van een product of dienst. Festivals en evenementen worden steeds meer bezocht.

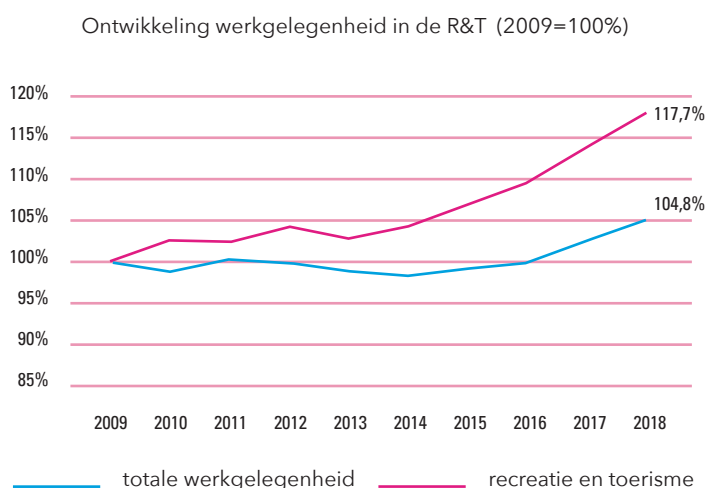
⁸ Pine en Gilmore bouwen voort op Toffler's boek Future Shock uit 1971. Toffler voorspelde dat de markt zou worden beheerst door een nieuwe industrie die gericht is op ervaringen.

⁹ Zie Pine en Gilmore, Welcome to the experience economy, Harvard Business Review, july/august, 1998.

Over 2018 verwachtten de 836 festivals in Nederland in totaal 18,2 miljoen bezoekers. Vergeleken met 2017 zijn dat iets minder festivals, maar een gelijk gebleven bezoekersaantal.¹⁰ Nieuwe recreatieconcepten geven een extra dimensie aan een bezoek aan de natuur. Met de concurrentie van e-commerce ervaren ook winkelketens steeds meer dat een bezoek aan hun winkel of etablissement een belevenis moet zijn, omdat de klant anders weg blijft.

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Toerisme en recreatie zijn in veel delen van Overijssel een belangrijke economische sector. Inmiddels werken er meer mensen in de sector Recreatie en Toerisme dan in de landbouw. Veel organisaties werken aan het vergroten van de aantrekkelijkheid van de provincie voor bezoek en verblijf.¹¹ Er is in Overijssel een uitgebreid evenementenaanbod van in 2018 onder meer 48 festivals met tezamen ruim 1,6 miljoen bezoekers. De transformatie van de binnensteden heeft ook voor extra aandacht voor de beleveniseconomie gezorgd.

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Organisaties zien de beleveniseconomie en passen hun aanbod daarop aan: de tour van Beyoncé en Jay Z trok een recordaantal bezoekers naar het Louvre.¹² Soms noodgedwongen omdat een traditionele aanpak onvoldoende rendement oplevert. Consumenten praten niet echt over de beleveniseconomie als zodanig, maar ze zijn wel sterk daartoe aangetrokken. Men leest wel regelmatig artikelen waarin staat dat we gelukkiger worden van een ervaring dan van een aankoop. Het televisieprogramma 'Tegenlicht' besteedt met enige regelmaat aandacht aan

¹⁰ <https://www.em-cultuur.nl/festival-overzicht-2018/>

¹¹ Zie bijvoorbeeld 'Gastvrij Overijssel Programma Vrijtijdseconomie 2016-2020' van Marketing Oost en vele andere organisaties.

¹² <https://www.harpersbazaar.com/nl/cultuur-reizen/a25745263/louvre-record-bezoekers-jay-z-beyonce/>

de *happiness economy*, waar ze ingaan op het rendement van geluk.¹³ Door de jaren heen is het geluk van Nederlanders redelijk stabiel gebleven, maar de tevredenheid met het leven is licht toegenomen.¹⁴

● VERSNELLENDE EN VERTRAGENDE FACTOREN?

Een versnellende factor voor de ontwikkeling naar een beleveniseconomie is de vergrijzing. De komende jaren ontstaat een grote groep ouderen met veel vrije tijd en betrekkelijk veel koopkracht. Daarnaast is de functieverandering van de binnensteden een versnellende factor: sinds 2011 zijn er meer verkooppunten voor horeca dan voor detailhandel in binnensteden.¹⁵

Een mogelijk vertragende factor is minder economische groei, of grotere economische ongelijkheid waardoor groepen mensen niet meer aan de beleveniseconomie kunnen deelnemen. Festivals en andere evenementen hebben vaak een aanzienlijk prijskaartje.¹⁶ De beleveniseconomie in Overijssel kan geremd worden door vergelijkbare activiteiten in andere, concurrerende regio's. De concurrentie in belevenis is groot.¹⁷ Inmiddels verschijnen er ook artikelen over de schaduwzijde van de festivalisering van Nederland: klachten van omwonenden en een tekort aan EHBO-vrijwilligers.¹⁸

● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

De beleveniseconomie is uit meerdere oogpunten van belang voor decentrale overheden. De werkgelegenheid in de sector Recreatie en Toerisme is inmiddels groter dan de landbouwsector; dat rechtvaardigt meer aandacht voor de sector van alle overheden. Ook overtoerisme en het behoud van aantrekkelijkheid van het Overijssels landschap en (het voorkomen van) landschapspijn zijn onderwerpen die van belang zijn in de discussie bij de beleveniseconomie.

De provincie heeft een rol in het verdelingsvraagstuk en de toekomstige ontwikkeling van de sector. Ook de waterschappen leveren met investeringen een bijdrage aan de kwaliteit van de beleving van het landschap; nu en in de toekomst. De beleveniseconomie is belangrijk bij functieveranderingen in het landelijk gebied en binnensteden en hoort thuis in de omgevingsvisie.

Boeren die nadenken over alternatieven voor de traditionele landbouw komen vaak terecht bij de beleveniseconomie.

¹³ VPRO Tegenlicht, 2016, Rendement van geluk.

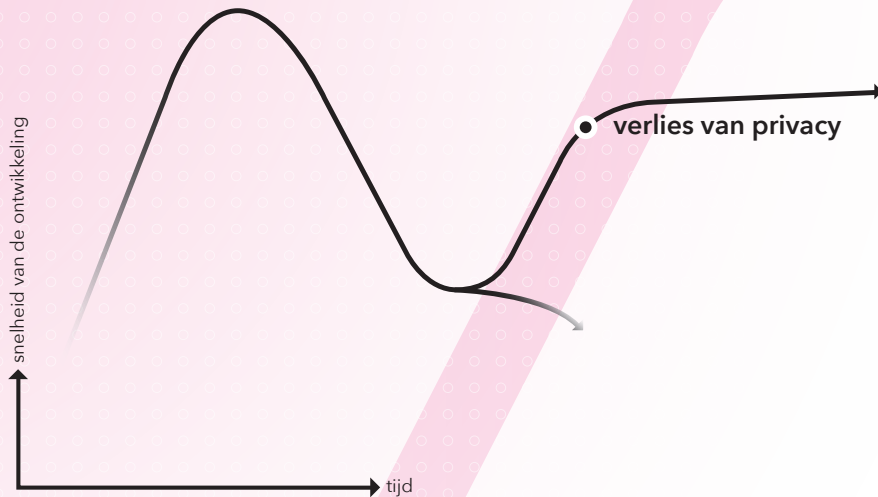
¹⁴ SCP. De sociale staat van Nederland, Den Haag, 2017, blz. 348.

¹⁵ D. Evers e.a., De Veerkachtige Binnenstad, Den Haag 2015, blz. 9.

¹⁶ De Correspondent, 2016, Waarom festivals en concerten zo duur geworden zijn.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld ook de ontwikkelingen rond 'food-hallen': Retailwatching.nl, 8 juli 2016, Vier vragen over de opkomst van foodhallen.

¹⁸ <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/de-schaduwzijde-van-nederland-als-festivalland-meer-festivals-betekent-ook-meer-klachten~b4eb7259/>

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De huidige digitalisering zorgt ook voor een groot verlies aan privacy. Het is niet de verwachting dat deze tendens zal afnemen. Daarom plaatsen we hem aan het eind van de curve.

WAT IS HET?

Privacy is het recht om met rust 'te worden gelaten': dit houdt in dat we zelf kunnen bepalen wie welke informatie over ons krijgt. Uit veiligheidsoverwegingen kunnen overheden hierop inbreuk maken. Het verlies van privacy is op dit ogenblik vooral gerelateerd aan de digitalisering en big data. In 2018 heeft vrijwel de hele Nederlandse bevolking toegang tot internet en heeft meer dan 90% van de bevolking een smartphone.¹⁹ Mensen fungeren op die manier als leveranciers van een enorme berg persoonlijke data. Daarnaast wordt de software om deze data te analyseren steeds geavanceerder, zodat de data steeds beter geduid kan worden.

Het Rathenau Instituut onderscheidt bij het toenemend gebruik en genereren van persoonlijke data naast het verlies aan privacy ook druk op autonomie door 'nudging' (beïnvloeden van keuzes van mensen), veiligheid (stelen van persoonlijke data), controle op technologie (recht op inzicht en uitleg van algoritmen), rechtvaardigheid, machtsverhouding en menselijke waardigheid (recht op imperfectie).

¹⁹ CBS Statline, 31 oktober 2018.

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

De informatiesamenleving biedt kansen voor samenleving en openbaar bestuur. Het gebruik van big data door de overheid neemt snel toe. Communicatie-afdelingen analyseren de data van sociale media. De politie gebruikt telefoongegevens voor crowd-control. Hier en daar wordt gebruik gemaakt van de mogelijkheid om handhaving te laten plaatsvinden door sensoren. Diverse gemeenten, waaronder Enschede, stopten met wifi tellingen in de binnenstad en zijn na aanpassingen weer begonnen in afwachting van een uitspraak van de Autoriteit Persoonsgegevens over de rechtmatigheid van deze methode.²⁰ Sommige gemeenten zijn bezig met digitalisering van de openbare ruimte, in de zorg of in het sociale domein. Bij het Kennispunt Twente zijn recent big data specialisten aangetrokken voor toepassingen bij maatschappelijke vraagstukken voor gemeenten.

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De privacy paradox

Het bewustzijn van het belang van privacy neemt toe. De introductie van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) heeft in het voorjaar van 2018 het debat over privacy aangewakkerd. Eerder speelde ook het raadgevend referendum over de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. De schandalen bij Facebook en Google speelden eveneens mee in de belangstelling voor privacy.²¹ NGO's met als speerpunt mensenrechten slagen er regelmatig in om de aandacht op het onrechtmatig gebruik van persoonsgegevens te vestigen. De aanklachten gaan vooral over het gebruik van data door overheden, zoals onlangs de aangespannen zaak tegen de Staat over risicoprofilering van onverdachte burgers.²²

De privacy paradox ligt in het feit dat zorgen om privacy van persoonsgegevens in het dagelijks leven slechts bij een kleine groep een rol speelt. Weinig mensen hebben hun Facebook account opgezegd. Slechts 1% van de huishoudens zegt vanwege zorgen over privacy en cybersecurity geen internet te gebruiken. En ongeveer 6% van de Nederlanders van 12 jaar en ouder zegt om dezelfde redenen niet online te shoppen.²³ Slechts 9% van de consumenten is bereid te betalen voor diensten als hun gegevens niet worden gebruikt voor commerciële doeleinden.²⁴

²⁰ <https://www.tubantia.nl/enschede/enschede-stopt-met-wifitellingen-in-afwachting-van-uitspraak-over-privacy~a0e9e7a1/>

²¹ De samenwerking met Cambridge Analytica in het beïnvloeden van de Amerikaanse kiezer bij de presidentsverkiezingen, en de Britse kiezer bij het referendum over de Brexit.

²² <https://platformburgerrechten.nl/2018/01/12/ngos-starten-rechtszaak-tegen-de-staat-over-risicoprofilering-van-nederlandse-burgers/>

²³ CBS, 2018. Cybersecuritymonitor.

²⁴ DDMA (Datadriven Marketing Association), 2016.

● VERSNELLENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Een versnellende factor is dat verdienmodellen gebaseerd zijn op de verkoop van data. Vrijwel alle dienstverleners verzamelen gegevens van hun klanten. Allerlei (gratis) apps verzamelen gegevens van gebruikers.²⁵ Die data is geld waard. Daarnaast is technologische ontwikkeling een versneller van de trend. Google en de andere grote tech-concerns bieden telkens nieuwe diensten aan die gemak, snelheid, op maatgemaakte diensten en allerlei andere voordelen bieden. De afnemers van deze diensten betalen o.a. met persoonlijke data. Ook overheden rekken de grenzen op in het verzamelen van data over burgers. Burgers observeren en monitoren onderling ook steeds meer.²⁶ Horizontale privacy neemt af doordat burgers vaker bewakingscamera's op hun gevel plaatsen, waartegen het lastig is bezwaar te maken als buurtbewoner. Drones kunnen worden gebruikt om mensen te volgen. Spionage-apparatuur lijkt te commercialiseren.

De belangrijkste vertragende factor lijkt bewustwording te zijn. Ondertussen komen er internationaal, nationaal en lokaal steeds meer richtlijnen, standaarden, open data principes en spelregels beschikbaar die kunnen helpen om publieke waarden van big data te waarborgen. Lokaal komen de VNG en Eindhoven en Amsterdam met dataprincipes, spelregels en kernwaarden die zij hanteren bij het omgaan van data uit de publieke leefwereld.

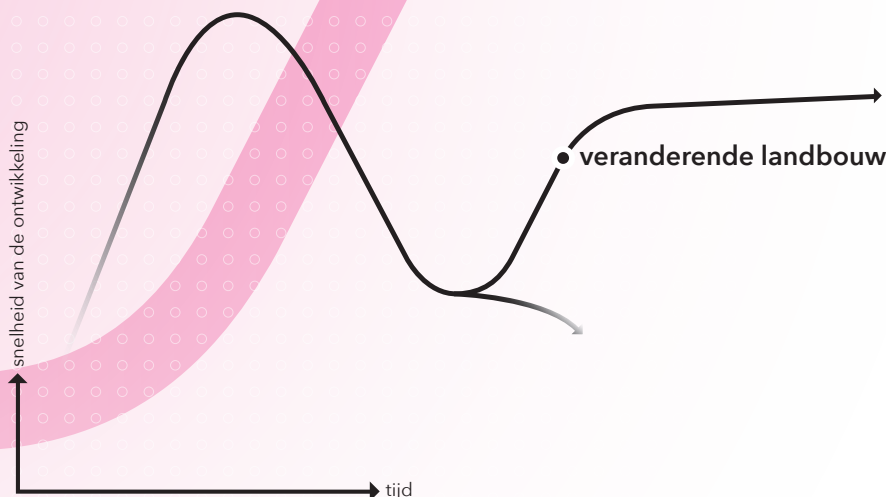
● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

Uiteraard hebben decentrale overheden nauwelijks invloed op internationale bedrijven als Facebook. Het Rathenau Instituut en de WRR roepen wel op tot decentrale meningsvorming. Overheden kunnen hun burgers 'data-wise' proberen te maken. Decentrale overheden kunnen ervoor zorg dragen dat hun eigen data-huishouding de privacy van burgers borgt of zich over de vraag buigen waarvoor zij big data primair zouden willen inzetten, tegen welke kosten en met welke partijen ze daarbij wil samenwerken. Dit is een beleidsterrein waar samenwerking tussen overheid, bedrijfsleven, kennisinstellingen en inwoners voor de hand ligt.

²⁵ Martijn, M. en Tokmetzis, D., 2016. Je hebt wèl iets te verbergen: over het levensbelang van privacy. De C orrespondent.

²⁶ Zie Ronde tafel over horizontale privacy, Rathenau Instituut 10 oktober 2017. Little brothers are watching you. <https://www.rathenau.nl/nl/digitale-samenleving/little-big-brothers-are-watching-you-0>

5 VERANDERENDE LANDBOUW

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

In de landbouw- en agrofood sector, in de samenleving en in het beleid is er veel aandacht voor de verduurzaming van voedselproductie en andere agrarische producten. Mede ingegeven door de klimaatafspraken van Parijs en de ambities voor een meer circulaire economie is de ontwikkeling van kringlooplandbouw hierbij een opkomend thema. Ten opzichte van de vorige Trendcurve is de trend hoger op de lijn komen te staan: de veranderingen lijken in een stroomversnelling te komen.

WAT IS HET?

Specialisatie, schaalvergroting en intensivering hebben de afgelopen decennia de Nederlandse landbouw sterk veranderd. Dit heeft geleid tot een sterke positie op internationale markten, maar vooral de intensivering kent ook een keerzijde met een grote druk op het milieu en de leefomgeving. Mede in reactie op deze problematiek heeft het Rijk recentelijk in haar landbouwvisie 'kringlooplandbouw' tot wenkend perspectief bestempeld en de sector uitgedaagd dit met haar partners in de praktijk te concretiseren.²⁷ In dit spoor gaat de melkveehouderijsector de komende tijd inzetten op natuurinclusieve landbouw²⁸ en het versterken van de grondgebondenheid en de regionalisering

²⁷ Ministerie LNV, Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden – Nederland als koploper in kringlooplandbouw, Den Haag 2018.

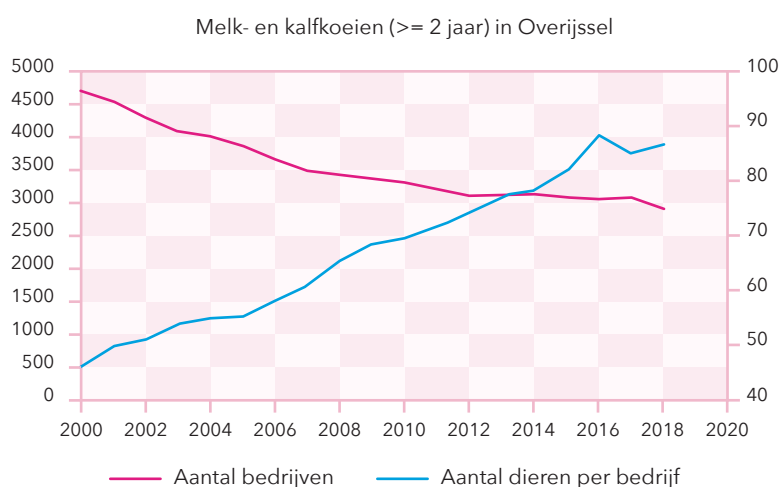
²⁸ De sector is partner in het Actieplan Biodiversiteit, 2019.

van de veevoerproductie om de import van veevoer sterk te verminderen.²⁹ De coalitie verduurzaming varkenshouderij zet in op krimp van de sector en verduurzaming gericht op energie- en klimaatneutraler varkensvlees.³⁰ Beide sectoren willen zich ontwikkelen tot producent van energie en daarmee een bijdrage leveren aan de verduurzaming van de energievoorziening. Daarnaast spelen partijen in de sector in op de toenemende vraag naar niet-dierlijke eiwitten.

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Het klimaatakkoord kent een aparte sector landbouw en landgebruik. De geschetste ontwikkelingen spelen ook in Overijssel – het is immers een provincie waar de landbouw, en met name de veehouderij – een relatief grote rol speelt.

De genoemde schaalvergroting en intensivering hebben ook in Overijssel het aanzicht van de landbouw sterk veranderd. Sinds 1990/2000 is het aantal landbouwbedrijven sterk afgenomen, terwijl het landbouwareaal veel minder is afgenomen en het aantal dieren per bedrijf fors is toegenomen (zie onderstaande figuur). Er is sprake geweest van sterke schaalvergroting. De voormalige agrarische locaties hebben hierbij veelal een andere bestemming gekregen. Door dit proces is niet alleen de landbouw, maar ook de sociale samenstelling van het landelijk gebied veranderd.

Net als elders in Nederland slaan – vaak jonge – Overijsselse ondernemers nieuwe wegen in. Talrijke Overijsselse ondernemers zijn ook landelijk in beeld als voorlopers van verduurzaming en kringlooplandbouw. Tegelijkertijd zijn er ook hardnekkige problemen. Deze hebben deels een regionale of gebied specifieke component, zoals vermindering van de ammoniakdepositie in en nabij Natura2000-gebieden, de vermindering van de broeikasgasemissies in de

²⁹ Advies van de Commissie Grondgebondenheid, 2018.

³⁰ Zie de afspraken van het ontwerp klimaatakkoord, 2018.

veenweidegebieden in Noordwest Overijssel in het kader van het klimaatbeleid. Recent krijgt ook de geitenhouderij, sterk gegroeid de afgelopen jaren, veel aandacht vanwege de risico's voor de volksgezondheid.

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

De discussies zijn over de toekomst van de landbouw zijn vaak fel. Nogal wat boeren voelen zich in een hoekje gezet, terwijl de burger als consument niet bereid blijkt een prijs te betalen die een andere wijze van produceren toelaat. Toch lijkt er de laatste tijd ruimte te komen voor een minder gepolariseerde discussie over de toekomst van de landbouw. Instanties als het Planbureau voor de Leefomgeving en de Raad voor de Leefomgeving wijzen erop dat de Nederlandse landbouw tegen haar milieugrenzen aan loopt en dat het nodig is te zoeken naar alternatieve en duurzamere manieren van produceren.³¹ Daarbij is in de discussie aandacht voor de sociale gevolgen van de financieel wankelende positie van veel boeren en hun zwakke positie in de keten.³²

In algemene zin komt er meer aandacht in de media voor voedsel, wat het is en hoe het wordt gemaakt. Dat maakt dat mensen gaan nadenken over het boerenbedrijf achter hun voedsel.³³ Mede als gevolg daarvan neemt de vraag naar duurzaam voedsel toe. De landbouw en de levensmiddelenindustrie spelen hierop in door allerlei duurzame concepten te ontwikkelen. Deze concepten variëren van diervriendelijk geproduceerd vlees, tot producten afkomstig van natuurboeren en lokale ketens. Daarnaast verschijnen er steeds meer publicaties over het terugdringen van het vleesgebruik en het aanpassen van de 'schijf van vijf'.³⁴

● **VERSNELLEDE EN VERTRAGENDE FACTOREN?**

Nationaal en Europees beleid is van grote invloed op de landbouw. Beleidswijzigingen kunnen de transitie in de landbouw versnellen of vertragen. Op korte termijn speelt een uitspraak van de Raad van State over de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS), die mogelijk gevolgen heeft voor de ontwikkelruimte van agrarische bedrijven. Daarnaast zijn er factoren zoals de wisselvalligheid van de prijzen van melk op wereldmarkt, de uitbraak van dierziekten, technologische vernieuwing en veranderingen van consumentenvoorkeuren die de ontwikkeling in de landbouw kunnen beïnvloeden.

³¹ PBL, Balans van de Leefomgeving, Den Haag 2016 en 2018; Raad voor de Leefomgeving, Duurzaam en Gezond, samen naar een houdbaar voedselsysteem, Den Haag 2018.

³² Volgens Trouw maakt meer dan de helft van de boeren zich regelmatig zorgen over het bedrijf:
<https://destaatvandeboer.trouw.nl/>

³³ WRR, Naar een voedselbeleid, Den Haag 2014, blz. 4.

³⁴ <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/01/17/wereld-moet-drastisch-anders-eten-a3650717>

● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

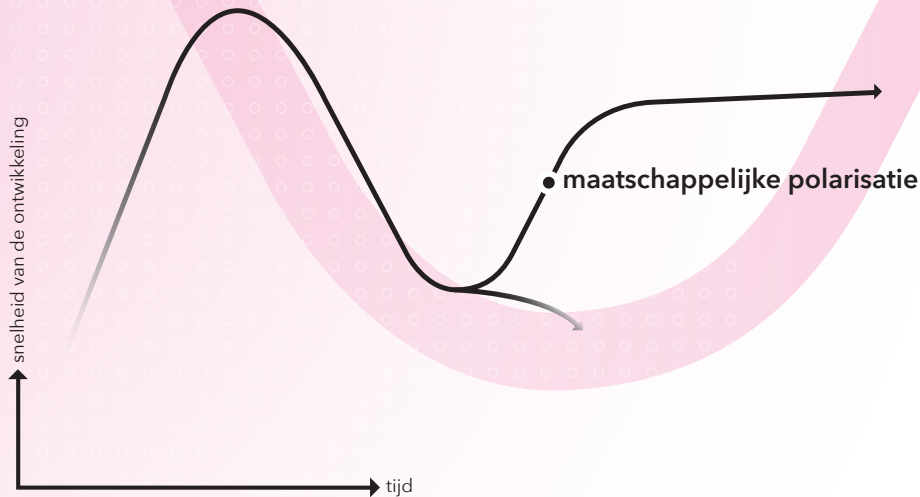
De landbouw- en agrofoodsector levert in Overijssel een belangrijk bijdragen aan de regionale economie en werkgelegenheid.³⁵ De ontwikkeling van kringloop-landbouw kan ook voor het omgevingsbeleid van gemeenten en provincies nieuwe vragen oproepen. Verdere verduurzaming van de landbouw is een belangrijke randvoorwaarde van de realisatie van decentrale opgaven op het gebied van milieu, leefomgevingskwaliteit, natuur en klimaat. Er moet gezocht worden naar nieuwe economische modellen voor boeren. Het oppakken van dergelijke verduurzamingsvraagstukken vraagt – al naar gelang de opgaven – om samenwerking en afspraken met de partijen in ketens en/of gebieden, waaronder gemeenten, waterschappen en provincies.³⁶ Ten slotte kan door een aantal ontwikkelingen de landbouw ook nadrukkelijker in beeld komen als onderdeel van de oplossing van andere opgaven, zoals bij de opwekking van duurzame energie, bij het vastleggen van broeikasgassen in landbouwbodems en het sluiten van regionale kringlopen van biomassa en reststromen.

³⁵ Kracht van Oost, 2016.

³⁶ PBL, Naar een wenkend perspectief voor de landbouw, Den Haag 2018.

6

MAATSCHAPPELIJKE POLARISATIE

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Verschillen in waardenoriëntatie werden in de tijd van de verzuiling zeer sterk gevoeld. Lange tijd is dat minder geweest, vooral vanwege de individualisering. De sociaal-culturele ongelijkheid openbaart zich sinds kort weer heftig en op een andere manier. Bovendien is de kans aanwezig dat de verschillen groter worden.

WAT IS HET?

Maatschappelijke polarisatie is het verschijnsel dat er in Nederland groepen ontstaan die verschillende waardenoriëntaties hebben en dat die groepen steeds verder van elkaar af lijken te staan. Er ontstaat een culturele kloof in Nederland. Het verschijnsel wordt verschillend geïdentificeerd. De WRR en het SCP onderscheiden twee 'families', die van de universalisten en de particularisten, waarbij opleidingsniveau een belangrijke bepalende factor is (zie figuur hiernaast).³⁷

De twee denktanks menen dat er sprake is van een grotere scheiding tussen deze twee groepen. Dit leidt ertoe dat mensen zich niet meer thuis voelen in Nederland: er ontstaat een gevoel van ontheemding. In internationaal perspectief lijkt de situatie in Nederland overigens minder zorgelijk dan in een aantal omringende landen.³⁸

³⁷ WRR, Gescheiden Werelden?, Den Haag 2014.

³⁸ SCP, COB 2018|3, Den Haag 2018, p. 29.

universalisten — particularisten

maatschappelijke en politieke opvattingen	maatschappelijke en politieke opvattingen
integratie (3, 7)	demarcatie (3, 7)
pro-Europa (3, 5, 6)	eurosceptisch (3, 5, 6)
conflictloos perspectief (4)	conflictperspectief (4)
politiek vertrouwen (5, 6)	politiek wantrouwen (5, 6)
algemene houdingen	algemene houdingen
meer mondiaal georiënteerd (9)	meer lokaal georiënteerd (9)
reflexieve communicatiestijl (8)	directe communicatiestijl (8)
cultureel zeker (7)	cultureel onzeker (7)
sociaal vertrouwen (6)	sociaal wantrouwen (6)
sociodemografie/media	sociodemografie/media
hoger opgeleid (diverse)	lager opgeleid (diverse)
vaker in steden (9)	vaker buiten steden (9)
media: meer serieus, meer online (10)	media: meer populair, meer tv (10)

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Ook in Overijssel zijn duidelijk verschillende waardepatronen aanwezig. Onderzoek van Motivaction laat zien dat de provincie qua waardenoriëntatie niet significant verschilt van de rest van Nederland, hoewel er aanwijzingen zijn dat Overijssel iets traditioneler is dan het nationaal gemiddelde. Dat geldt zeker voor het landelijk gebied. Het aantal kosmopolieten, één van de acht 'mentality-milieus' die Motivaction onderscheidt, stijgt overigens wel meer dan verwacht, vooral in de steden.³⁹

De grotere verschillen in waarden kunnen ook worden afgeleid uit het stemgedrag: al enkele jaren is sprake van minder stemmen op middenpartijen. Dat geldt in Nederland en ook – hoewel in mindere mate – in Overijssel.

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De landelijke planbureaus waarschuwen al enkele jaren voor grotere sociaal-culturele verschillen – die bovendien zichtbaarder lijken te worden. Veel Nederlanders ervaren grotere tegenstellingen tussen groepen en maken zich daar ook zorgen over.⁴⁰ De wijze van samenleven is al jarenlang één van de grootste zorgen van Nederlanders.⁴¹ Dit thema stond de afgelopen nationale verkiezingen ook nadrukkelijk op de agenda, met discussies over het volkslied, zwarte piet, paasvuren en 'normaal doen'.

³⁹ Motivaction, Waarden in de samenleving. Verdeling mentality-milieus en burgerschapstijlen in Overijssel 2016-2050. Amsterdam 2017.

⁴⁰ IPSOS, Prinsjesdagonderzoek 2016, blz. 16-17. Zie ook CBS, Gerapporteerde spanningen in de samenleving en eigen ervaringen daarmee, Den Haag 2017, blz.5-6; SCP, Burgerperspectieven 2018|3, Den Haag 2018.

⁴¹ SCP, Burgerperspectieven 2018|3, Den Haag 2018.

● VERSNELLENDE EN VERTRAGENDE FACTOREN?

Het SCP geeft aan dat er redenen zijn om te denken dat we in toenemende mate in 'bubbels' gaan leven. Vanouds verbond de verzuiling verschillende groepen mensen langs levensbeschouwelijke weg. Mensen leven nu meer geïndividualiseerd en verbinden zich op allerlei manieren. 'Bonding' is daarbij makkelijker dan 'bridging': mensen zoeken gelijken en gelijkgestemden op. Sociale netwerken lijken steeds meer gescheiden, ook in ruimtelijke zin.⁴² Polarisatie is een van de aspecten die een rol speelt bij stijgende gevoelens van maatschappelijk onbehagen.⁴³

Nederland scoort, in verhouding tot andere landen, relatief hoog in sociaal vertrouwen. Dit gaat over gevoelens dat de medemens te vertrouwen is, niet alleen aan zichzelf denkt en eerlijk is.⁴⁴ Deze vorm van sociaal kapitaal kan een remmende factor zijn van de ontwikkeling naar grotere verschillen.

● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

Als deze ontwikkeling zich doorzet krijgen alle decentrale overheden te maken krijgen met gepolariseerde meningen onder inwoners en meer schuring tussen bevolkingsgroepen. We zien bestuurders, maar ook volksvertegenwoordigers optreden als 'geweten', verbinder en als procesbegeleider bij de discussie tussen bevolkingsgroepen.⁴⁵ Tegelijkertijd bestaat het risico dat polarisatie zorgt voor een verharding in de politieke discussies, een ontwikkeling die in de afgelopen jaren al veelvuldig is geconstateerd.⁴⁶ Decentrale overheden kunnen investeren in democratische gemeenschapsvorming, in lessen over democratie en rechtstaat of nieuwe vormen van leiderschap.

⁴² SCP, De toekomst tegemoet, Den Haag 2016, blz. 143-167.

⁴³ SCP, Burgerperspectieven 2017|1, Den Haag 2017, blz. 14.

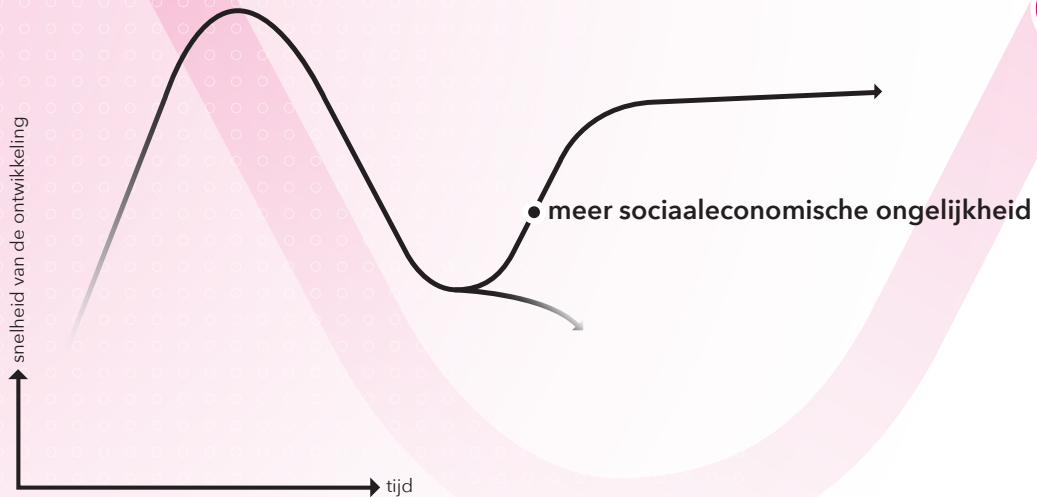
⁴⁴ SCP, Gedeelde waarden en democratie, Den Haag 2016.

⁴⁵ Zie ook Trendbureau Overijssel, Grotere Verschillen?, Zwolle 2017.

⁴⁶ Zie bijvoorbeeld <https://nos.nl/artikel/2223352-verruwing-in-de-politiek-komt-steeds-een-stapje-hoger-te-liggen.html> en een onderzoek uitgevoerd door Ipsos waarnaar wordt verwezen.

7

MEER SOCIAALECONOMISCHE ONGELIJKHEID

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Sinds de industriële revolutie werd sociaaleconomische ongelijkheid steeds meer een thema. De opbouw van de verzorgingsstaat kan als een reactie daarop worden gezien. Tot de jaren tachtig verminderde daardoor de ongelijkheid en de effecten daarvan. Sinds de jaren negentig is de ongelijkheid weer groter geworden, en hebben grote groepen Nederlanders te maken met meer inkomensonzekerheid.

WAT IS HET?

In Nederland stijgen de verschillen in het bruto inkomen. De inkomensongelijkheid van de onderste 10% versus de bovenste 10% is de afgelopen decennia gegroeid. Ook bij de netto inkomens is dat het geval, hoewel veel minder doordat de Nederlandse overheid via de belastingen nivelleert.⁴⁷ De verschillen in vermogens in Nederland zijn groot, ook naar internationale maatstaven. De meest vermogende 10% van de bevolking bezit meer dan de helft (61%) van het totale vermogen in Nederland, en de meest vermogende 2% een derde.⁴⁸ Die verschillen werden de afgelopen jaren niet groter. Waar wel duidelijk zichtbare veranderingen plaatsvinden is de inkomenszekerheid van mensen. Door de flexibilisering van de arbeidsmarkt enerzijds en de afbouw van de

⁴⁷ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag 2014, blz. 41-46.

⁴⁸ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag 2014, blz. 20.

verzorgingsstaat anderzijds is de inkomenszekerheid afgenomen.⁴⁹ Het aantal bijstands-, werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is in Nederland vrij stabiel, zo'n 1,6 miljoen – ofwel 10% van de bevolking. Overijssel scoort daar iets boven.

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

De inkomensongelijkheid in Nederland speelt vooral in de grote steden – en dat geldt ook voor Overijssel. Gemiddeld genomen kent Overijssel, een betrekkelijk rurale provincie, een gematigde inkomensongelijkheid, met relatief veel mensen met een middeninkomen en relatief weinig mensen met een hoog inkomen (zie onderstaande tabel). Datzelfde geldt voor de vermogens, waarbij dient te worden aangetekend dat de provincie een aantal gemeenten kent met een hoog aandeel vermogenden. Wat betreft bijstand, werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen scoort Overijssel iets boven het gemiddelde.⁵⁰

Inkomen van huishoudens in 2017

	Mediaan gestandaardiseerd inkomen	Aandeel									
		1e 10%	2e 10%	3e 10%	4e 10%	5e 10%	6e 10%	7e 10%	8e 10%	9e 10%	10e 10%
Nederland	26100	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Overijssel	25400	9	10	11	11	11	11	10	10	9	7

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De wenselijkheid van grotere of kleinere inkomens- of vermogensverschillen is vanouds een sterk politieke issue. De afgelopen jaren lijkt er onder economen een zekere bezorgdheid over grotere verschillen te ontstaan.⁵¹ Tijdens de gesprekken die in vrijwel alle Overijsselse gemeenten gevoerd zijn in het kader van de verkenning 'Waar Verdient Overijssel zijn Geld mee in 2030?' viel op dat het een vrij algemene verwachting was dat de sociaaleconomische verschillen in de toekomst groter zullen worden als gevolg van automatisering en robotisering. In dat verband kwam ook regelmatig de gedachte naar boven van een andere relatie tussen arbeid en inkomen, bijvoorbeeld in de vorm van een basisinkomen.

Het thema economische verschillen werd ook geagendeerd tijdens de World Economic Forum bijeenkomst in Davos in januari 2019. Met name de groepen die niet profiteren van de globalisering en de rol die ook het bedrijfsleven hierin kan en misschien wel moet nemen, waren onderwerp van gesprek.

⁴⁹ J.C. Vrooman, Meedoen in Onzekerheid, Utrecht 2016, blz. 11.

⁵⁰ Trendbureau, Waar verdient Overijssel zijn Geld mee in 2030?, blz. 38.

⁵¹ OECD, In it together, why less inequality benefits all, Paris 2015.

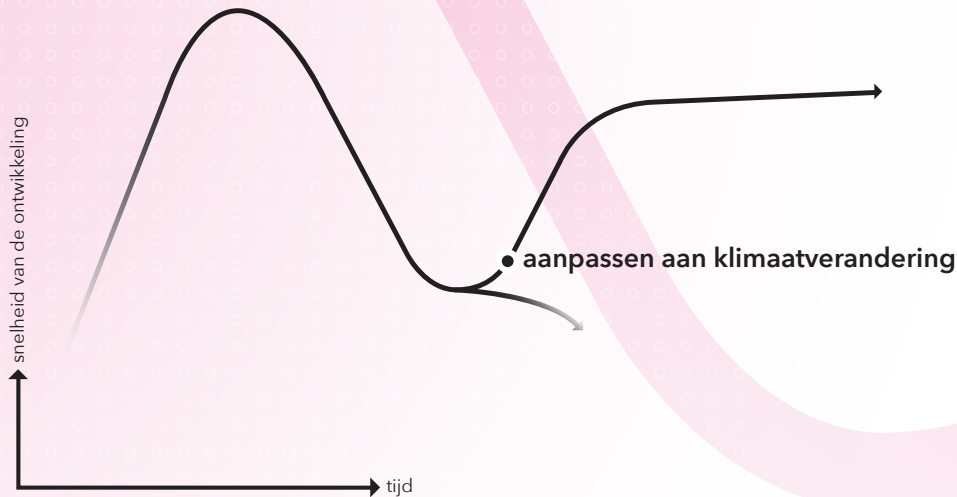
- **VERSNELLENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN**

De ontwikkeling van deze trend is sterk afhankelijk van beleid, en dan vooral dat van de nationale overheid. Die heeft de mogelijkheid om aan inkomensbeleid te doen; beleid ten aanzien van vermogens lijkt daarnaast een internationale aangelegenheid. De ongelijkheid kan bovendien versneld worden door technologische ontwikkelingen, bijvoorbeeld doordat de lonen onder druk komen te staan van banen die geautomatiseerd kunnen worden.

- **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

Decentrale overheden hebben slechts zeer beperkte mogelijkheden tot inkomenspolitiek. Desalniettemin kunnen zij wel op verschillende manieren rekening houden met deze trend bijvoorbeeld met het eigen belastinggebied of indirect waar het gaat om toegangsprijzen voor provinciale musea. De effecten van beleid kunnen voor verschillende inkomensgroepen anders uitwerken. Denk bijvoorbeeld aan de energietransitie, waarbij gewaarschuwd wordt voor relatief grote lasten voor minder draagkrachtigen, of het woonbeleid. Ook kunnen gemeenten, waterschappen en provincies ervoor kiezen om speciale maatregelen te nemen voor minder draagkrachtigen, bijvoorbeeld als het gaat om de toegang tot cultuur, scholing, zorg of werk. Of om op zoek te gaan naar vernieuwende financieringsconstructies bij onder meer de energietransitie.

AANPASSEN AAN KLIMAATVERANDERING

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De verwachting is dat de effecten van klimaatverandering in de toekomst groter gaan worden en dus ook de aandacht voor klimaatadaptatie. Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen stelden in 2017 een Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie op inclusief financiële afspraken. Recent werd het Bestuursakkoord Klimaatadaptatie ondertekend.⁵² Daarmee willen waterschappen, provincies, gemeenten en Rijk 600 miljoen euro vrijmaken voor klimaatadaptatie. Vandaar dat de ontwikkeling in de opwaartse lijn van overwinning wordt geplot.

WAT IS HET?

Klimaatadaptatie is het proces waardoor samenlevingen de kwetsbaarheid voor klimaatverandering verminderen of profiteren van de kansen van een veranderend klimaat. De invloed van klimaatverandering is op veel vlakken merkbaar.

In Nederland zien we o.a. de volgende verschijnselen.⁵³ De temperatuur blijft stijgen. Zachte winters en hete zomers gaan vaker voorkomen. Neerslag en extreme neerslag in de winters nemen toe. De intensiteit van extreme regenbuien in de zomer neemt toe. Hagel en onweer worden heviger, aldus het KNMI. Droogte leidt eveneens tot knelpunten, o.a. in de binnenvaart. De mate van kwetsbaarheid van steden voor hittestress en wateroverlast door piekbuien

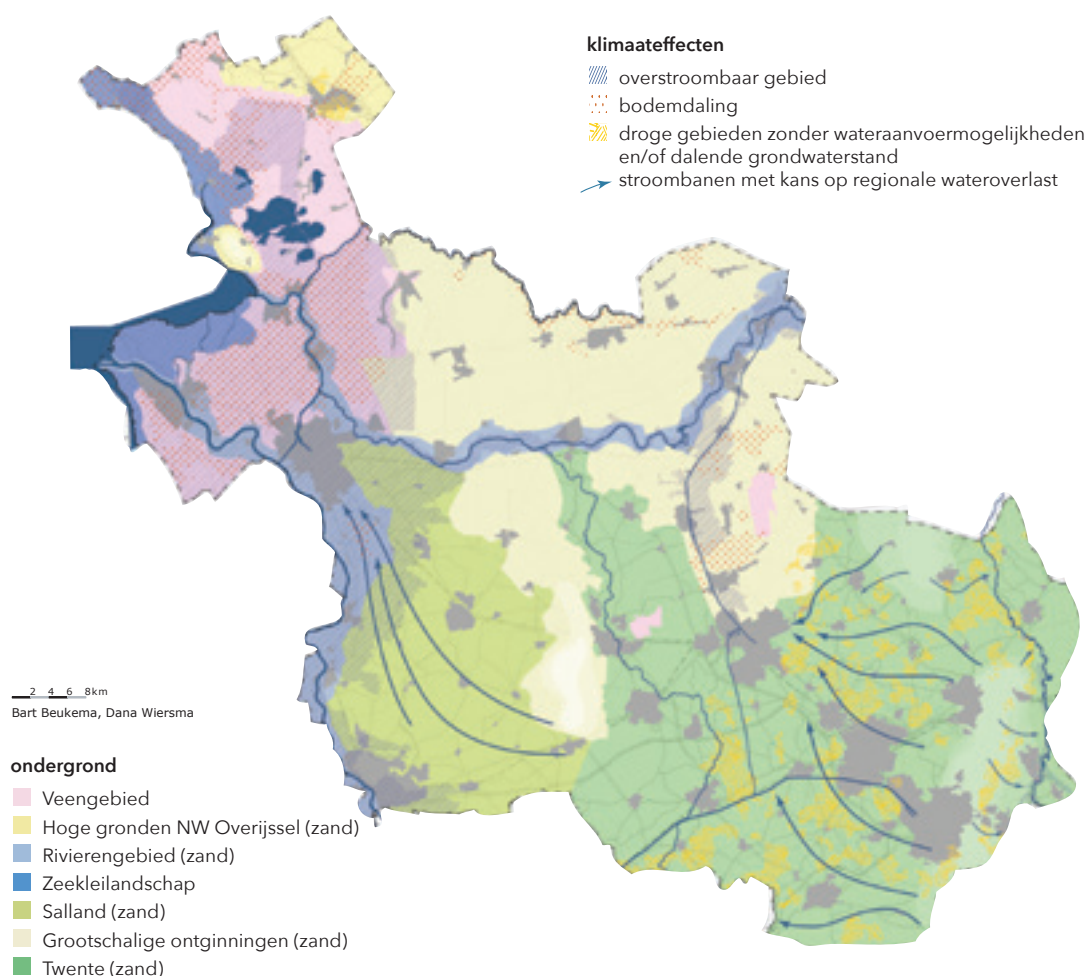
⁵² <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/11/20/nederland-wordt-klaargestoomd-voor-veranderend-klimaat>

⁵³ KNMI, KNMI'14, Climate Change scenarios for the 21st Century – A Netherlands perspective, De Bilt 2014.

wisselt en is afhankelijk van de mate van bebouwing en gebiedsinrichting.⁵⁴ Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen stelden in 2017 een Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie op als onderdeel van het Deltaprogramma. Uiterlijk in 2020 moeten overheden 'klimaat robuust handelen verankerd hebben in beleid'. Daarvoor is het nodig dat ze zaken op orde hebben: van stresstest, risicodialog en strategie tot en met uitvoeringsagenda.

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Overijssel heeft de laatste jaren verschillende keren wateroverlast gehad als gevolg van hevige regenval en de effecten van de droogte 2018 zijn in januari 2019 nog steeds niet voorbij. Hittestress is een onderschat element. Te hoge temperaturen hebben effect op arbeidsproductiviteit en gezondheid (vooral onder ouderen). Voorkomen van hittestress door goede ruimtelijk inrichting (groen, water) is belangrijk. Daarnaast speelt verdroging en een verlaging van het waterpeil in kanalen en rivieren een rol, waardoor de bevaarbaarheid in het geding is. Ook de landbouw en natuur hebben hier last van. Op diverse plekken langs de IJssel spelen maatregelen in het kader van Ruimte voor de Rivier.

⁵⁴ P. Driessen e.a., Kennis voor Klimaat 2008-2014: verantwoording en resultaten, Utrecht 2015.

Zwolle is de trekker van de citydeal Klimaatbestendige steden.⁵⁵ In het Living Lab Ruimtelijke Adaptatie Overijssel hebben hoog- en laag Overijssel in 2018 de basis gelegd voor structurele samenwerking.⁵⁶ In de Climate Campus⁵⁷ in Zwolle werken meer dan 40 partijen samen. Op 9 maart 2018 lanceerde de Climate Campus haar eerste actieplan.

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

Het beleid ter voorkoming van klimaatverandering heeft te maken met felle discussies in hoeverre de mens verantwoordelijk is voor het fenomeen. Bij klimaatadaptatie speelt dat niet: het feit dat er klimaatverandering is – en dat we ons daarop moeten aanpassen – wordt door weinig mensen betwijfeld. In die zin is het een beleidsterrein dat apolitiek is.

● **VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN**

De aandacht voor klimaatadaptatie kan versnellen op het moment dat de klimaatverandering zich sneller voltrekt dan gedacht. Ook ervaringen met de effecten van klimaatverandering kunnen klimaatadaptatie hoger op de politieke agenda zetten. Denk daarbij aan piekbuien, hittestress, verdroging van natuur en landbouw, of kanalen die niet meer bevaarbaar zijn door een te lage waterstand. Klimaatadaptatie zal lager op de agenda komen te staan op het moment dat er grotere onzekerheid ontstaat over de precieze effecten van klimaatverandering in de provincie.

● **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

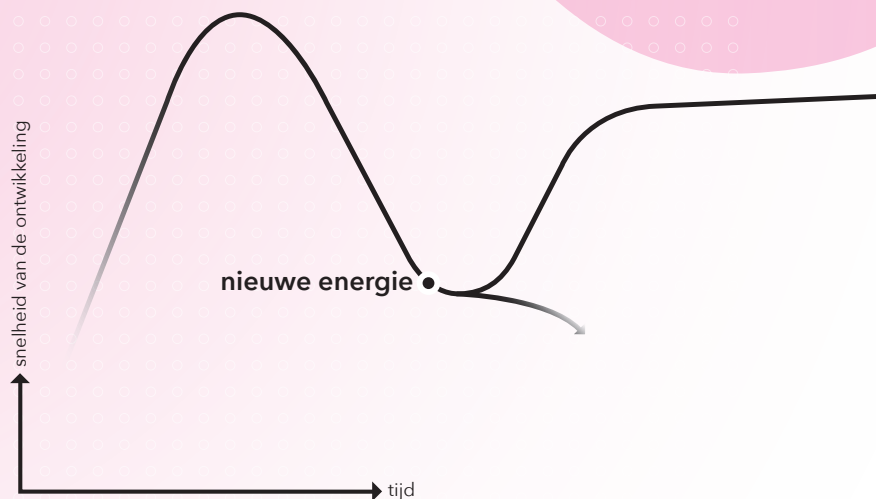
Klimaatadaptatie raakt de kern van de ruimtelijke ordening voor gemeenten, waterschappen en provincie. De keuze van toekomstige bouwlocaties zal bijvoorbeeld mede-afhankelijk zijn van de effecten van klimaatverandering. Dat geldt ook voor werkzaamheden aan bestaande infrastructuur zoals dijken of wegen.⁵⁸ Door klimaatadaptatie in te bedden in planvorming, ontwerp en onderhouds- en vervangingsregimes kunnen kosten relatief laag blijven. Vooral voor ruimtelijke adaptatie in steden en infrastructuur is het belangrijk tijdig te anticiperen. Maatregelen ter voorkoming van hittestress vragen meer groen en water in gemeenten. Het natuur- en landbouwbeleid zal rekening moeten houden met de mogelijkheid van een ander klimaat. Op de wat langere termijn speelt de mogelijkheid dat de hoger gelegen gebieden in Twente aantrekkelijk worden als – veilige – vestigingsplaats voor bedrijven en inwoners.

⁵⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2016/03/08/city-deal-voor-klimaatbestendige-steden>

⁵⁶ Living Lab Ruimtelijke Adaptatie Overijssel sluit succesvol af <https://ruimtelijkeadaptatie.nl/actueel/actueel/nieuws/2018/evaluatie-overijssel/>

⁵⁷ <https://www.climate-campus.nl/>

⁵⁸ PBL, Van risicobeoordeling naar adaptatiestrategie. Risicobeoordeling klimaateffecten bij rapport 'Aanpassen aan klimaatverandering'. Achtergrondstudie, Den Haag 2015, blz. 46.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Nederland heeft getreuzeld als het gaat om de energietransitie: we scoren in Europees verband zonder meer slecht. Dat zou anders kunnen worden nu het Parijs-akkoord aanleiding heeft gegeven tot klimaatdoelstellingen in het regeerakkoord van 2017, in december 2018 een Ontwerp Klimaatakkoord is aangeboden en de Klimaatwet is aangenomen in de Tweede Kamer. De planbureaus zullen de komende maanden de effecten van het Ontwerp Klimaatakkoord doorrekenen op haalbaarheid, van 49% of 55% emissiereductie in 2030.⁵⁹ Daarna volgt een reactie van het kabinet. Om die reden zetten we de trend (nog) niet op de golf naar boven.

WAT IS HET?

De energietransitie is de overgang van een fossiele economie met een hoge CO₂-uitstoot naar een economie met een zeer lage CO₂-uitstoot, bedoeld als inzet voor klimaatmitigatie. Eind 2016 heeft de Minister van Economische Zaken de Energieagenda gepresenteerd.⁶⁰ Deze agenda vergt echter meer dan Rijksbeleid. Een deel van de transitiepaden ligt beleidsmatig vooral bij provincies, waterschappen en gemeenten – vooral die rond wonen (aardgasvrije wijken), landbouw en landgebruik en decentrale opwekking van warmte en elektriciteit (zon- en windenergie). De waterschappen willen in 2020 minstens 40% van het eigen energieverbruik zelf duurzaam produceren.

⁵⁹ <https://www.pbl.nl/nieuws/nieuwsberichten/2018/voorstel-klimaatakkoord-genoeg-potentieel-voor-doel-2030-maar-succes-hangt-af-van-keuzes>

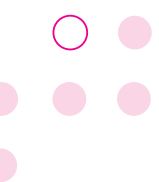
⁶⁰ Ministerie van Economische Zaken, Energieagenda. Naar een CO₂-arme energievoorziening, Den Haag 2016.

De waterschappen zijn één van de grootste producenten van biogas. Met het zuiveringsproces van afvalwater komt biogas vrij dat gebruikt kan worden voor de eigen energievoorziening. Ook in het watersysteem liggen veel kansen voor energieopwekking. De waterschappen stellen hun terreinen en objecten, zoals dijken en rioolwaterzuiveringsinstallaties, steeds vaker open voor windmolens en zonnepanelen. De potentie van restwarmte en koude uit oppervlaktewater is enorm, zo blijkt uit onderzoek van de Unie van Waterschappen en Rijkswaterstaat dat op de Klimaatop van vorig jaar is gepresenteerd.⁶¹ Daarnaast is de inzet van het bedrijfsleven en sociale innovators (burgers en bewoners) cruciaal bij de energietransitie.

Het Ontwerp Klimaatakkoord is in december 2018 gepresenteerd.⁶² Er zijn klimaatfels ingesteld om het Klimaatakkoord uit te onderhandelen in concrete afspraken om de gestelde emissiereductie te realiseren.

● **HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?**

In Overijssel is het Investeringsprogramma Nieuwe Energie in Provinciale Staten vastgesteld. Doel is om het aandeel hernieuwbare energie in Overijssel te laten stijgen naar 20% in 2023 (nu 7,5%). In 2030 wil de provincie naar een aandeel van 30% hernieuwbare energie. Het programma werkt met een adaptieve uitvoeringsstrategie. De onzekerheden rond de energietransitie zijn zo groot, dat jaarlijkse monitoring nodig is en er is ook een tussenevaluatie in 2019 aan de orde. In alle provincies wordt nu gewerkt aan Regionale Energiestrategieën. Die moeten in concept midden 2019 gereed zijn.

De energietransitie is onderwerp van veel discussie in de provincie Overijssel. Aan de ene kant bestaan veel initiatieven van burgers, bedrijven en overheden rond duurzame energie. Aan de andere kant zijn er protesten tegen windmolens of de aanleg van velden zonnepanelen.

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

Op 9 oktober 2018 stelde het Gerechtshof in Den Haag Urgenda in het gelijk in het hoger beroep dat de Nederlandse overheid meer moet doen om de CO₂-uitstoot terug te brengen. Het Hof vindt dat de staat de uitstoot van broeikasgassen in 2020 met op zijn minst een kwart moet hebben teruggebracht ten opzichte van 1990. De staat handelt volgens de rechter in strijd met de artikelen 2 en 8 van het Verdrag voor de Rechten van de Mens. Daarin staat dat overheden een zorgplicht hebben naar hun bevolking toe. Door niet te streven

⁶¹ <http://www.nederlandmvo.nl/energie/energietransitie/de-waterschappen-energiefabrieken-met-grote-potentie>

⁶² Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Kamerbrief over voorstel voor hoofdlijnen van een Klimaatakkoord, Den Haag 2018.

naar een reductie van 25% brengt de overheid haar burgers in gevaar, vindt het Hof. Op dit moment heeft Nederland de uitstoot met 13% teruggebracht ten opzichte van 1990.⁶³

De vraag wie de investeringen gaat betalen voor de verduurzaming van de woningvoorraad wordt steeds vaker gesteld. In maart 2017 concludeerde onderzoeksbureau CE Delft in een rapport dat te hoge lasten voor mensen die het niet kunnen betalen, kan leiden 'tot weerstand tegen het klimaatbeleid, waardoor het kan vastlopen door gebrek aan maatschappelijk of politiek draagvlak.'⁶⁴ De Rabobank calculeert in dat de omschakelingen tijdelijk lagere inkomsten voor boeren kunnen betekenen en schuift de bal vervolgens door naar de overheid.⁶⁵ Ook de lastenverdeling tussen bedrijven en inwoners is een belangrijk element in het debat. De spanningen in het kabinet over het Klimaatakkoord lijken op te lopen.⁶⁶

● **VERSNELLEDE EN VERTRAGENDE FACTOREN?**

De afspraken van Parijs kunnen een belangrijke versnellende factor zijn. Op het moment dat de rijksoverheid deze afspraken serieus neemt, kan dat een belangrijk stimulans voor decentraal handelen zijn. Ook vanuit de bouwsector wordt aangedrongen op snelle uitvoering van de afspraken. Vertragende factoren zijn de onzekerheid over technologische doorbraken, het gebrek aan draagvlak voor maatregelen onder de bevolking en conflicterende perspectieven op de rol en aansturing door de overheid.

● **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

De energietransitie kan grote gevolgen hebben voor de ruimtelijke inrichting (energielandschappen), wonen (besparing, aardgasvrije wijken, industrie (aanleg van warmtenetten), landbouw (aandeel broeikasgassen en landgebruik) en mobiliteit (elektrisch rijden of rijden op waterstof). De regionale aanpak van de transitiepaden zal een groot beroep doen op samenwerking met alle bestuurslagen: waterschap, provincie, gemeente en regio's en in de samenwerking met inwoners en bewonersinitiatieven.

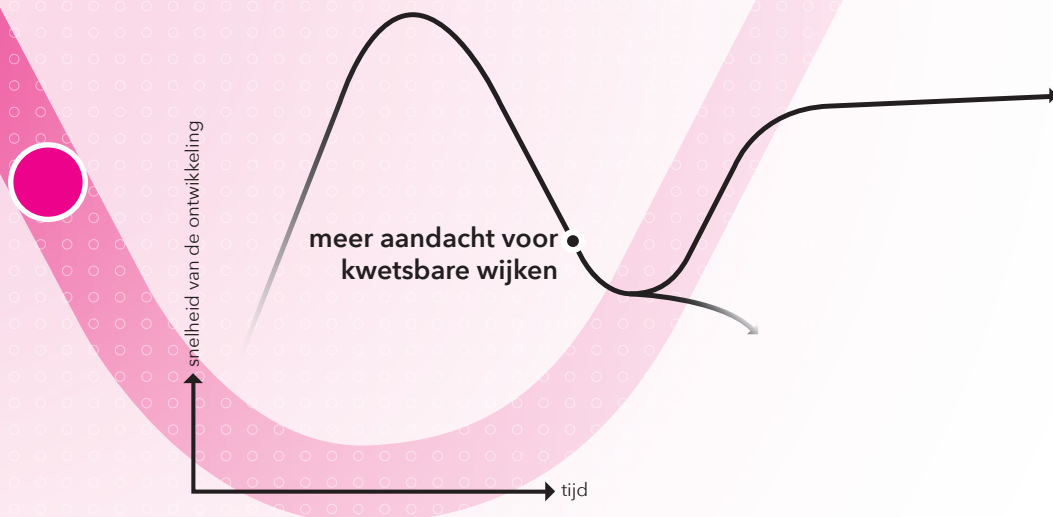
⁶³ <https://www.trouw.nl/groen/van-de-argumenten-van-de-staat-blijft-niets-overeind-in-hoger-beroep-tegen-urgenda~aa3f0198/>

⁶⁴ https://www.ce.nl/publicatie/rechtvaardigheid_en_inkomenseffecten_van_het_klimaatbeleid/1930

⁶⁵ <https://www.boerderij.nl/Home/Blogs/2018/7/Wie-betaalt-de-tol-voor-het-klimaatakkoord-309462E/>

⁶⁶ <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/01/13/klimaat-drijft-wig-in-kabinet-a3628957>

AANDACHT VOOR KWETSBARE WOONWIJKEN EN KERNEN

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Tot een jaar of tien geleden bestond veel aandacht voor probleemwijken. Deze aandacht ging gepaard met overheidsinvesteringen. Wij verwachten voor de komende jaren hernieuwde aandacht voor de wijken, buurten en kernen waar sociale vraagstukken zich concentreren.

WAT IS HET?

Er zijn verschillende insteken van de wijkaanpak geweest. In de jaren negentig kwam de drive vaak vanuit het fysieke domein. Gemeenten en corporaties voerden grootschalige projecten uit om naoorlogse woonwijken aan de eisen van de tijd te laten voldoen. Deze fysieke insteek werd soms gecombineerd met sociale ambities. Zo was de gedachte dat de menging van wijken goed was voor de sociale stijging van sociaal zwakkere groepen.⁶⁷ Uit onderzoek van Platform 31 blijkt dat de aanpak van kwetsbare wijken stagneert. Dat heeft vooral een financiële oorzaak: geldstromen van woningcorporaties, gemeenten, provincie én het rijk (ISV) droogden op. Bovendien werden de taken van corporaties begrensd waar het ging om verbetering van de leefbaarheid in wijken en werkt het toewijzingsbeleid segregatie in de hand. Een derde van de kwetsbare wijken in steden vertoont sinds 2012 een achteruitgang van de leefbaarheid.⁶⁸ De rol van beleid bij de achteruitgang van kwetsbare wijken werd benoemd

⁶⁷ VROM-raad, Stad en Stijging, sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing, Den Haag 2006.

⁶⁸ Platform 31, Kwetsbare wijken in beeld, Den Haag 2017.

in onderzoek uit 2018, uitgevoerd in opdracht van de woningcorporaties. De goedkoopste sociale huurwoningen worden in toenemende mate toegewezen aan kwetsbare groepen, waardoor degenen met wie het beter gaat uit deze wijken verhuizen.⁶⁹

● **HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?**

Ook in Overijssel zijn er kwetsbare wijken, zowel in de vijf grote steden (bijvoorbeeld Ossenkoppelerhoek in Almelo, Rivierenwijk in Deventer en Holtenbroek in Zwolle) als daarbuiten. Tot 2010 gingen ISV-gelden vanuit het rijk naar de vijf grote steden en – via de provincie – ook naar kleinere gemeenten. Die geldstromen zijn gestopt. De aandacht vanuit de provincie voor de wijken is de afgelopen jaren gefocust op transitie als klimaatadaptatie en energietransitie.

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

Op landelijk niveau wordt zowel vanuit de wetenschappelijke wereld als door corporaties gewaarschuwd voor een aantal ontwikkelingen die druk zetten op de leefbaarheid in wijken. De extramuralisering van de zorg betekent een toename van mensen met GGZ-problematiek, die veelal juist in kwetsbare wijken worden gehuisvest. Daarnaast hebben corporaties minder vrijheid om gemengd te bouwen en zijn de toewijzingscriteria voor corporatiewoningen verengd. Hierdoor blijkt segregatie toe te nemen, waarbij veel kansarme mensen in de kwetsbare wijken geconcentreerd wonen. Platform 31 waarschuwt bovendien voor ondermijning: criminele netwerken domineren de sfeer in een aantal wijken en de traditioneel gesloten cultuur van de gemeenschap maakt het lastig om daartegen op te treden.⁷⁰

De discussies over het succes van de wijkaanpak van de afgelopen decennia zijn levendig. Sommige onderzoekers benadrukken het feit dat de buurt nauwelijks van invloed is op sociale stijging.⁷¹ Anderen wijzen er op dat de kwaliteit van de woonwijken wel degelijk vooruit is gegaan. Er lijkt overeenstemming over het feit dat een nieuwe wijkaanpak anders van karakter zal zijn dan de ingrepen uit de jaren negentig. Minder grootschalig, meer voortbouwend op het bestaande, meer aansluitend bij de waarde voor ondernemers, bewoners, verenigingen en/of welzijnsinstellingen in de buurt.⁷²

⁶⁹ RIGO. Veerkracht in het corporatiebezit. Kwetsbare bewoners en leefbaarheid, Amsterdam 2018.

Zie echter ook het antwoord van de minister van BZK op 15 november 2018 op vragen van het kamerlid Beckerman over deze materie.

⁷⁰ M. Uytterlinde en J. van der Velden (Platform 31), Kwetsbare wijken in beeld, Den Haag 2017, blz. 32.

⁷¹ E. Miltenburg, 2015, The Conditionality of Neighbourhood Effects upon Social Neighbourhood Embeddedness: A Critical Examination of the Resources and Socialisation Mechanisms. Housing Studies, 30(2), 272-294.

⁷² O. van der Wal, Steden van Waarde, perspectief voor stedelijke vernieuwing, Den Haag 2015.

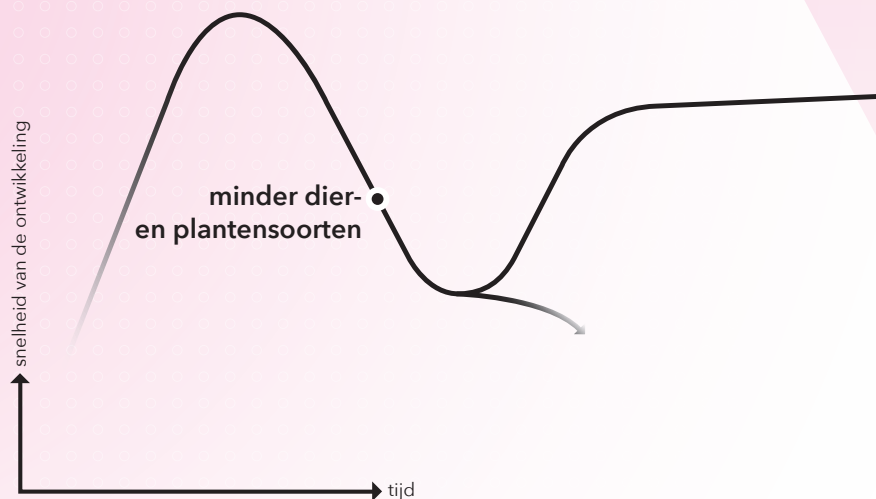
- **VERSNELLENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN**

Deze ontwikkeling wordt sterk beïnvloed door beleidskeuzes op landelijk en gemeentelijk niveau, bijvoorbeeld als het gaat om de (beperkte) mogelijkheden van corporaties, of de samenwerking tussen het sociale (transformatie) en het fysieke domein. Een koppeling aan de opgave van verduurzaming van de woningvoorraad zou de aanpak van kwetsbare wijken kunnen versnellen.

- **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

In de wijken spelen veel aspecten uit het provinciale beleid zoals leefbaarheid, ruimtelijke kwaliteit, sociale kwaliteit, energie en duurzaamheid. Soms is een combinatie van opgaven mogelijk: zo kan de leefbaarheid van kwetsbare wijken worden verbeterd door deze koppelen aan energietransitie. De rol van de provincie kan variëren van sturing op de ruimtelijke ordening (omgevingsvisie) tot faciliteren en zelfs mede investeren. Gemeenten werken samen met verschillende partijen in de wijken, zoals vanuit sociaal domein en woningcorporaties. Dit gaat bijvoorbeeld ook over de mix van woningen (huur/koop, laag/midden/duur) in de wijk. Hierover maken gemeenten (prestatie)afspraken met woningcorporaties.

MINDER DIER- EN PLANTENSOORTEN

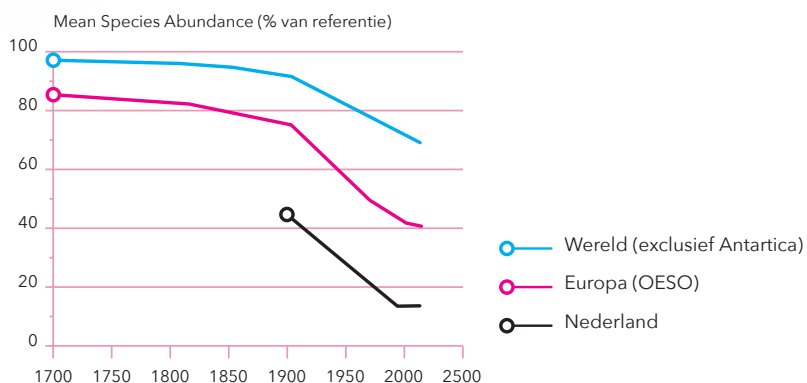

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Er zijn twee redenen om de vermindering van het aantal dier- en plantensoorten te plotten in de 'reactiefase'. Ten eerste is een voorzichtig herstel van de biodiversiteit in Nederland waarneembaar. Ten tweede verschuift de aandacht in het natuurbesluit van alleen kijken naar soorten, naar het kijken naar het totaal van planten en dieren in een gebied en naar factoren als klimaat, water en bodem. Ook wint de betekenis van de natuur voor de mens aan aandacht.⁷³

WAT IS HET?

Biodiversiteitsverlies is de afname van soortenrijkdom bij planten en dieren. De biodiversiteit is in Nederland in de twintigste eeuw behoorlijk gedaald,

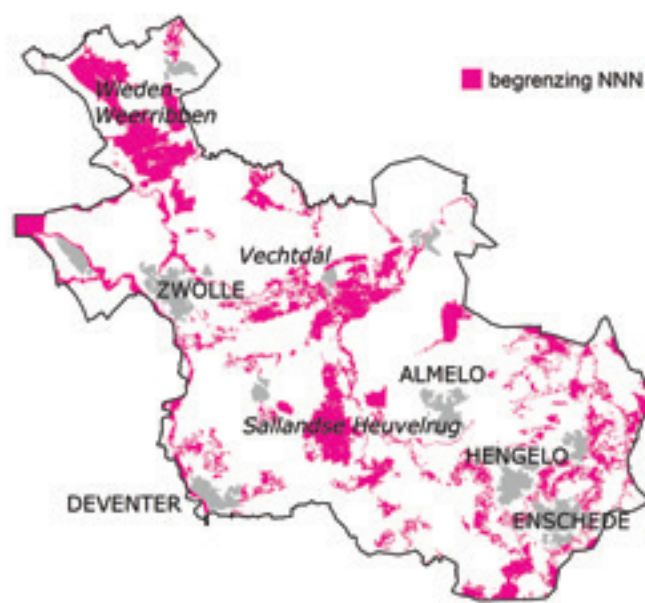
⁷³ Zie bijvoorbeeld de provinciale Natuurvisie.

ondanks beleid om dit tegen te gaan.⁷⁴ Er is veel oorspronkelijke natuur verloren gegaan. Door landgebruik voor andere functies en versnippering van de overgebleven natuurgebieden is de populatieomvang van veel inheemse soorten gedaald en soms helemaal verdwenen. De huidige inspanning is er op gericht om het aantal soorten en habitatten dat in goede staat van instandhouding verkeert te verhogen – van 55% van de soorten in de Vogel- en Habitatrichtlijn in 2015 naar 65% in 2027.⁷⁵ Toch zijn de zorgen niet voorbij. Het aantal boerenlandvogels gaat nog steeds achteruit en ook het aantal insecten staat zwaar onder druk, onder meer door intensivering van de landbouw.⁷⁶

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

De afgelopen jaren was de discussie tussen 'natuur' en 'landbouw' in de provincie af toe zeer fel. Natuur en landschap zijn voor vele Overijsselaars belangrijk: zij zien het als een grote pré van de leefomgeving in de provincie. Daarnaast is Overijsselse natuur een belangrijk fundament voor toerisme. Natuurgebieden worden hoog gewaardeerd en er wordt behoorlijk wat geld besteed aan recreatie in de natuur.⁷⁷

Uit cijfers voor Overijssel blijkt dat er in de gebieden die vallen onder de NatuurnetwerkNederland (NNN, voorheen Ecologische Hoofdstructuur, EHS) sprake is van een stabilisatie van de natuurwaarde. Ook is zichtbaar dat in gebieden die die status niet hebben, de natuurwaarde afneemt met 1% per jaar.⁷⁸

⁷⁴ PBL, Balans van de leefomgeving, Den Haag 2016.

⁷⁵ PBL, Lerende evaluatie van het natuurbestuur, Den Haag 2017, blz. 105.

⁷⁶ WUR, Achteruitgang insectenpopulaties in Nederland: trends, oorzaken en kennislacunes, Wageningen, 2018, blz. 5-7. Zie ook PBL, Achteruitgang insecten, Den Haag, 2017.

⁷⁷ Themasite PBL <http://themasites.pbl.nl/natuurverkenning/over-de-natuurverkenning/het-waarderen-van-natuur/zin-en-onzin-van-monetarisering/de-recreatieve-waarde-van-natuur>

⁷⁸ CBS, bewerking Overijssel.

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Er is al geruime tijd een discussie over de mate waarin het accent binnen het natuurbeleid moet liggen op de bescherming van soorten of op het gebruik van de natuur door de mens. Dat laatste kan vervolgens vele vormen aannemen. De Natuurverkenning 2014-2040 onderscheidde naast Vitale Natuur ook Beleefbare Natuur, Functionele Natuur en Inpasbare Natuur.⁷⁹ De nadruk op soortenbescherming wordt regelmatig als te technocratisch ervaren – waarbij het overigens veeleer gaat over de (starre) uitvoering dan over het principe dat kwetsbare soorten bescherming verdienen.⁸⁰ Onder de titel ‘Samen voor biodiversiteit’ werd op 19 december 2018 het Deltaplan voor biodiversiteit in Nederland gepresenteerd. De deelnemers zijn kennisinstituten, landbouwvertegenwoordigers, bedrijven, natuur- en milieuorganisaties en een bank. Zij willen door betere samenwerking en het stimuleren en waarderen van grondgebruikers het biodiversiteitsverlies ombuigen naar herstel.

● VERSNELLENDE EN VERTRAGENDE FACTOREN?

Biodiversiteitsverlies kan versneld of geremd worden door vele factoren. Klimaatverandering is daar één van, vooral wanneer er geen rekening wordt gehouden met natuur bij implementatie van adaptatiemaatregelen.⁸¹ Verder speelt het (ruimtelijk) beleid een belangrijke rol. Biodiversiteit zal toe- of afnemen al naar gelang wij omgaan met de druk op de ruimte en de toewijzing van functies aan gebieden, bijvoorbeeld landbouw of woningbouw. Het belang van andere overwegingen dan soortenrijkdom kan versterkt worden door tal van ontwikkelingen: op dit ogenblik is de relatie tussen groen en gezondheid ‘hot’. Daarnaast spelen burgerinitiatieven een rol: die gaan vaak over natuur vanuit andere perspectieven dan natuurbescherming.⁸²

● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

Het natuurbeleid is belegd bij de provincies en de bescherming van natuurwaarden speelt een belangrijke rol in de ruimtelijke ordening, alsook bij de vormgeving van (activiteiten in) het landelijk gebied in Overijssel. Het betreft deels een wettelijke taak: de opgave in N2000-gebieden de abiotiek weer op orde te brengen, waardoor de habitattypen zo veel mogelijk worden behouden (Wet Natuurbescherming). Daarnaast kan de provincie via subsidies voor natuur en landschap financieel bijdragen aan het beheer van kwetsbare natuur en in samenwerking met andere partijen de positie van kwetsbare soorten te verbeteren, zoals dat in het huidige provinciale beleid gebeurt.

⁷⁹ PBL, Natuurverkenningen 2014-2040, visies op de ontwikkeling van natuur en landschap, Den Haag 2012.

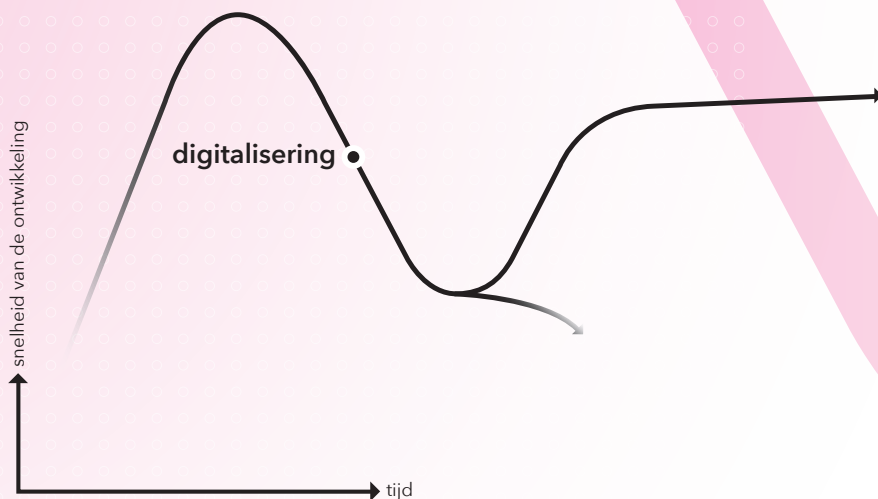
⁸⁰ Natuurmonumenten, 2014, Natuur nader bekeken.

⁸¹ Planbureau voor de Leefomgeving, 2015, Van risicobeoordeling naar adaptatiestrategie.

Risicobeoordeling klimaateffecten bij rapport ‘Aanpassen aan klimaatverandering’. Achtergrondstudie.

⁸² Zie bijvoorbeeld R. van Dam e.a., R. During, Burgers en Landschap, Wageningen, 2008-2011.

12 DIGITALISERING

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Digitalisering is een veelomvattend proces. In veel opzichten is de digitalisering allang gerealiseerd in onze maatschappij. Toch hebben we de trend op de golf naar beneden geplot. Dat komt omdat a) in de toekomst nog veel meer technologische mogelijkheden zullen ontstaan, b) de implementatie van technologie vaak langzaam gaat – en ook langzamer dan gehoopt, c) er ook nog fundamentele discussies gevoerd moeten worden over wat we met digitalisering willen bewerkstelligen.

WAT IS HET?

In de basis is digitalisering het proces van omzetten van informatie naar nullen en enen. De term wordt tegenwoordig vooral gebruikt om de veranderingen door ICT in de samenleving aan te geven. De digitalisering heeft grote consequenties voor de wijze waarop wij met informatie omgaan. Er is (veel) meer informatie voorhanden, informatie kan (veel) sneller worden uitgewisseld en verwerkt, en is beschikbaar voor (veel) meer mensen en apparaten. De maatschappelijke consequenties van digitalisering zijn enorm. ICT heeft ons sociale leven veranderd (zie de sociale media), onze bedrijfsprocessen, de economie (zie de platformeconomie), de zorg (e-health), het onderwijs en de ruimte (zie de impact van internet op de detailhandel en de binnensteden). Als digitale informatie wordt bewerkt tot kennis en als er verwevenheid ontstaat met de biologische

wereld, de nano-wereld en de cognitieve wereld wordt gesproken over de vierde technologische revolutie (smart industries). Ontwikkelingen als robotisering, nanotechnologie, biotechnologie, 3D printen, virtual reality en Internet of Things zijn daarvan voorbeelden.

We focussen hier op drie aspecten van digitalisering waar beleidsmatig veel van verwacht wordt.

E-health: het gebruik van informatie- en communicatietechnologieën, en met name internettechnologie, om gezondheid en gezondheidszorg te ondersteunen of te verbeteren (RVZ, 2002).⁸³

De platformeconomie: een samenvattende term voor diensten tussen consumenten onderling die via een internetplatform worden aangeboden.⁸⁴

Smart Cities/Digitale dorpen: een mobiliserend concept om ICT te gebruiken voor de verbetering van het leven en leefbaarheid in steden en dorpen. Dankzij o.a. de inzet van sensoren en algoritmes spelen ze in op de vragen en wensen van inwoners.

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

E-health

Overijssel huisvest veel spelers die met e-health bezig zijn. In Zwolle werkt het Health Innovation Park aan innovaties op het gebied van langer thuis wonen. In Enschede werken het Roessingh instituut en de Universiteit Twente op dit gebied samen. IZIT, een regionale samenwerkingsorganisatie die zich richt op informatie-uitwisseling en communicatie in de zorg, implementeert in Twente het ZorgNetOost. In Euregio verband participeren gemeenten aan proefprojecten voor ICT en ouderen. In dorpen is vaak meer urgentie om aan slimme ICT-oplossingen te werken dan in steden.⁸⁵ E-health kan er voor zorgen dat mensen langer in het eigen dorp kunnen blijven wonen.⁸⁶

Platform-economie

Sites als Airbnb en Peerby worden uiteraard ook in Overijssel gebruikt. De moeilijkheden die Amsterdam kent met Airbnb zijn hier niet bekend, maar ook in Overijssel is de site de grootste hotelketen. Vergelijkbare sites voor de verhuur van kampeerplaatsen in plaats van hotelkamers zijn ook al

⁸³ Nictiz, Spelen met de Zorg voor Morgen, trendboek eHealth in de eerste lijn, Den Haag 2015.

⁸⁴ In 2015 is dit begrip opgenomen in het Oxford English Dictionary. Zie ook M. Kreijveld e.a. (Rathenau Instituut), De kracht van platformen, Den Haag 2014.

⁸⁵ De EU wijst hier op: <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/commission-the-future-relies-on-boosting-smart-villages/>

⁸⁶ De EU wijst hier op: <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/commission-the-future-relies-on-boosting-smart-villages/>

op de markt en zullen impact hebben op de sector. Daarnaast speelt in Overijssel een aantal initiatieven op het gebied van vervoer, waarbij dorpsbewoners via platforms elkaar vervoer aan kunnen bieden.

Smart Cities en digitale dorpen

Enschede afficheert zich als smart city,⁸⁷ Deventer experimenteert met smart city concepten,⁸⁸ Zwolle werkt aan een slimme binnenstad en een Smart Zwolle alliantie waarin verschillende organisaties - waaronder de provincie Overijssel - data beschikbaar stellen om belangrijke opgaven zoals de energietransitie te ondersteunen.⁸⁹ Vele gemeenten in Overijssel zijn bezig met een aantal van de vele mogelijkheden die ICT biedt om de gemeente 'slim' te maken. Dat varieert van slimme openbare verlichting (die alleen aan gaat wanneer er mensen op straat zijn) tot Apps voor buurtbussen of zorg op afstand. Op het platteland biedt breedband biedt kansen voor zowel de maatschappelijke als economische leefbaarheid van het platteland.

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

De discussie over digitalisering laat zien dat er oog is voor de enorme voordelen die digitaliseren kan brengen op het gebied van dienstverlening, gezondheid en mobiliteit. Maar er is ook besef van verlies aan waarden als privacy en autonomie, gevaar van uitsluiting en van veiligheidsrisico's.⁹⁰

● **VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN**

De belangrijkste versnellende factor rond digitalisering is vermoedelijk de snelheid van de technologische ontwikkelingen. Daarnaast kan de houding van gemeenten en die van burgers en bedrijven een versnellende factor zijn.⁹¹ Toch gaat de invoering van nieuwe technieken vaak minder snel dan gedacht of gehoopt. Nieuwe technieken hebben te maken met bestaande regelgeving, verdienmodellen en belangen. De inzet van e-health, bijvoorbeeld, vergt een transformatie in de zorg die verder gaat dan het enkel implementeren van technologie.⁹² Ook beantwoorden de nieuwe producten niet altijd aan de vraag of verwachtingen van mensen. Tot slot kunnen ook gebrek aan kennis en digivaardigheden een vertragende factor zijn.⁹³

⁸⁷ <https://www.twente.com/twenty-twente/enschede-wordt-een-smart-city>

⁸⁸ <http://deventer.smartcityapp.nl/>

⁸⁹ <http://www.verkeerskunde.nl/zwolle-uitgeroepen-tot-slimste-binnenstad-2016.46530.lynx>

⁹⁰ Zie bijvoorbeeld T. Dassen en M. Hajer, Smart about cities, Den Haag 2014.

⁹¹ Deloitte, Smart cities, how rapid advances in technology are reshaping our economy and society, 2015.

⁹² Nictiz, eHealth monitor 2018, Den Haag, blz. 9.

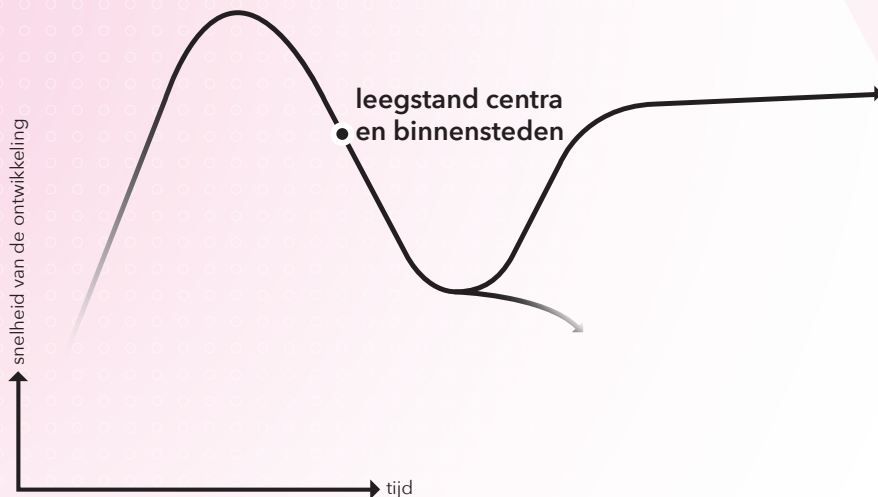
⁹³ Interview met prof. dr. Valerie Frissen in Blik op BZK, 2017.

● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

De digitalisering kan grote impact hebben op de dienstverlening van overheden en de sociale, ruimtelijke en economische structuur van Overijssel. Het is alleen al om die reden goed om ook als decentrale overheden een serieus antwoord op deze trend te kunnen formuleren. Een actief beleid op digitalisering is wenselijk zodat decentrale overheden met gezag kan vertragen of versnellen.⁹⁴ Platform31, de WRR en het Rathenau-instituut raden overheden aan om te acteren vanuit een eigen visie of strategie en na te denken over de rol van digitale infrastructuur t.o.v. de samenleving.⁹⁵

⁹⁴ P. Strijp, Provinciaal bestuur bij technologische innovatie, NSOB, 2018.

⁹⁵ Platform 31, Smart City? Graag. Maar dan wel met bewuste burgers!, 2018, Den Haag, blz. 25.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De laatste jaren is veel aandacht gegaan naar de leegstand van centra van steden en dorpen. In de praktijk blijken de meeste centra echter vitaal. De leegstand als gevolg van de krimpende markt voor winkel- en kantoorpanden riep andere, nieuwe ontwikkelingen op, met afnemende leegstand, ook in Overijssel.⁹⁶ Om die reden vindt u de ontwikkeling over het toppunt van de trendcurve.

WAT IS HET?

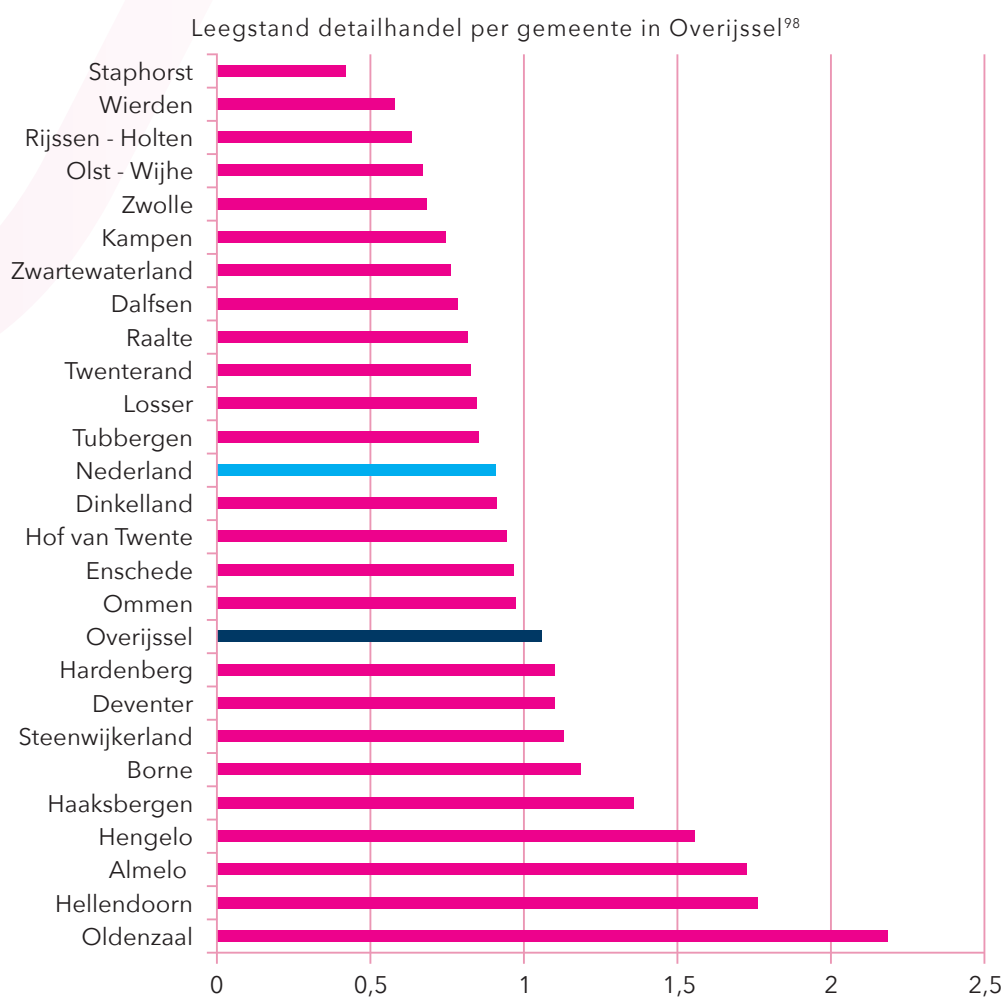
Er is minder ruimte nodig voor winkels en vaak ook kantoren in centra, onder meer door voortschrijdende digitalisering. Werk, opleiding, winkelen en voor een deel ook zorg zijn daardoor minder plaatsgebonden. Zo zien we dat internetverkoop jaar na jaar stijgen. Daarnaast zijn we anders gaan werken waardoor minder vierkante meters per kantoormedewerker nodig zijn. In delen van Nederland en Overijssel is ook de demografie van belang. De groei van het aantal inwoners neemt af en de vergrijzing neemt toe. Dit heeft impact op het ruimtegebruik van centra - al was het maar omdat ouderen minder spullen kopen en omdat zij meer vrije tijd hebben.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

De gemeenten in Overijssel hebben te maken met sterk verschillende leegstandscijfers. Mooie, oude binnensteden doen het over het algemeen beter

⁹⁶ <https://locatus.com/blog/aantal-lege-winkelpanden-daalt-derde-jaar-op-rij/>

dan jongere gemeenten. De ligging en omvang maken ook uit. De leegstand van kantoorpanden in Overijssel is gemiddeld bijna 20%. Ook hier zijn grote verschillen tussen gemeenten en de kantoorleegstand in de binnenstad is relatief beperkt. De winkelleegstand in Overijssel bedraagt in 2018 gemiddeld 7,9%.⁹⁷ Zoals hieronder te zien is, is de leegstand per inwoner in Oldenzaal het hoogst en in Staphorst het laagst. Op 20 juni 2018 nam Provinciale Staten van Overijssel de motie aan om op basis van onder meer de uitgevoerde evaluatie van de Stadsbeweging - te onderzoeken welke instrumenten en investeringen de komende jaren en op langere termijn aanvullend benodigd zijn om de vitaliteit van de binnensteden in Overijssel te optimaliseren.

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De leegstand van winkelpanden is voor veel inwoners een zichtbaar probleem, zichtbaarder dan bijvoorbeeld de leegstand bedrijfspanden op industrieterreinen. Een gevolg van leegstand is angst voor een zichzelf versterkend effect: als winkels

⁹⁷ Bron: Locatus, CBS, leegstand per 1-1-2018.

⁹⁸ Bron: Locatus, CBS, leegstand per 1-1-2018.

verdwijnen komt minder publiek naar de centra hetgeen het draagvlak van de overgebleven winkels vermindert. Op de achtergrond speelt het spookbeeld van de Amerikaanse 'donut cities' een rol.⁹⁹ Aan de andere kant benadrukt het Planbureau voor de Leefomgeving de veerkracht van binnensteden.¹⁰⁰ Er is sprake van een veranderingsproces waarbij nieuwe functies de plek van oude innemen. Zo neemt het ruimtelijk beslag van detailhandel weliswaar af, maar is sprake van een toenemende vraag naar ontmoetingsplekken, zoals restaurants en lunchrooms en plekken waar werk en recreatie samen komen.¹⁰¹ Het PBL benadrukt dat er grote verschillen bestaan tussen gemeenten. Dat geldt ook voor Overijssel: zo hebben Zwolle en Deventer een duidelijk ander karakter dan de nieuwere Twentse steden, en hebben kleinere centra als Steenwijk en Nijverdal door concurrentie met omliggende steden regelmatig hoge leegstandscijfers. Opvallend is dat het binnenstadsmanagement vaak vooral mikt op vitalisering van de detailhandel. Dat is belangrijk, maar het mogelijk maken van nieuwe functies (en een mix van functies) lijkt minstens zo belangrijk. Dat past bij de transitie van de binnenstad van 'place to buy' naar 'place to be'.

● VERSTERKENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Een belangrijke vertragende factor voor de ontwikkeling van centra van steden en dorpen is de vastgoedmarkt. Die reageert traag op de veranderende omstandigheden. Op het moment dat een waardedaling wordt geaccepteerd ontstaat ruimte voor nieuwe functies van panden. Onderzoek toont aan dat regelgeving op zichzelf geen vertragende factor voor functieverandering hoeft te zijn, maar dat de wijze van toepassing daarvan wel de voortgang kan frustreren.

● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

Het centrum is vaak het visitekaartje van een stad of dorp. Het bepaalt 'wie je bent' als stad of dorp. In die zin is de aanpak van de binnenstad of dorpskern onderwerp van politiek debat. Welke spelers draag je een warm hart toe, en in welke mate? De bewoners, initiatieven van onderop, ontwikkelaars, evenementen, kantoren? En hoe onderscheid je je van omliggende steden en dorpen?

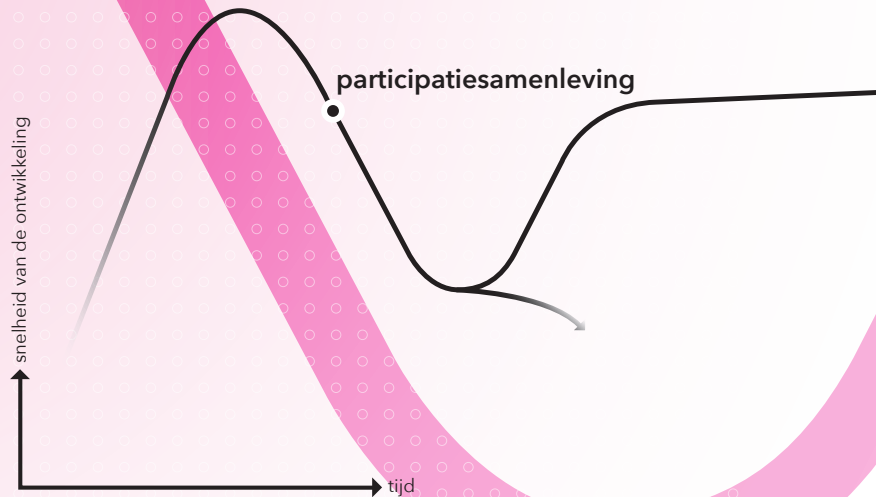
Daarnaast betekent aandacht voor het centrum ook altijd iets voor de andere delen van een gemeente: als alle detailhandel in het centrum wordt geconcentreerd, zullen wijkwinkelcentra het moeilijk krijgen. Ook dat vraagt politieke afwegingen en keuzes in het instrumentarium dat kan worden ingezet.¹⁰²

⁹⁹ Deze term verwijst naar Amerikaanse steden die veel economische activiteit kennen in de buitenring van de stad, terwijl tegelijkertijd de activiteit uit de centra verdwijnt.

¹⁰⁰ D. Evers e.a., De veerkrachtige binnenstad, Den Haag 2015.

¹⁰¹ De trend Beleveniseconomie gaat hierop in.

¹⁰² Van het werven van nieuwe bedrijven tot aan stedelijke verkaveling om percelen vrij te spelen.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De term 'participatiesamenleving' geeft aan dat de overheid meer van de eigen verantwoordelijkheid van de mensen uitgaat. Als reactie daarop vestigen velen nu de aandacht op de *voorwaarden* waaronder mensen hun eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen. Het debat is een volgende fase ingegaan.

WAT IS HET?

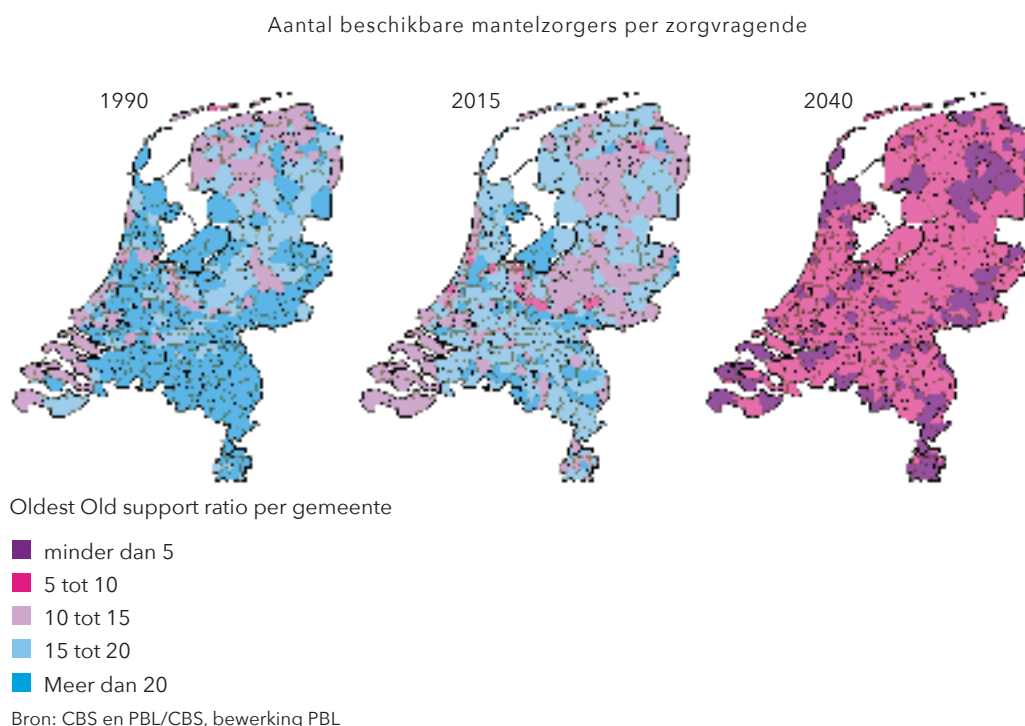
De term 'participatiesamenleving' werd geïntroduceerd in het politieke debat in de troonrede van 2013. De alinea waarin dat gebeurde schetste twee achtergronden. De één was die van bezuinigingen, de ander die van een grotere mondigheid en zelfstandigheid van burgers. De term wordt in verschillende contexten gebruikt. Soms verwijst hij naar de politiek-bestuurlijke ontwikkeling naar een meervoudige democratie, waarbij groepen burgers op allerlei manieren zelf initiatieven ontplooiën onafhankelijk van wat er in raad- of statenzalen gebeurt.¹⁰³ Vaak duikt hij op in het sociale domein, waarbij de gedachte is dat iedereen die dat kan verantwoordelijkheid neemt voor zijn of haar eigen leven en omgeving, zonder hulp van de overheid. Daarbij kan het individu ook de hulp inschakelen van zijn of haar eigen netwerken, zo is de gedachte.

¹⁰³ Commissie Toekomstgericht lokaal bestuur ('cie. Van der Donk'), Op weg naar meervoudige democratie, Den Haag 2016.

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

In de bestuursakkoorden van de Overijsselse gemeenten hebben inwoners-initiatieven en participatie een prominente positie. Ook bestuurlijke vernieuwing is in verschillende akkoorden opgenomen. Het provinciaal bestuur legt in het coalitieakkoord 'Overijssel werkt!' de nadruk op netwerksturing: 'De veranderende samenleving vraagt om een interactieve en participatieve overheid die dichtbij en bereikbaar is en die ruimte geeft aan initiatieven van inwoners en bedrijfsleven.' De provincie Overijssel investeert met Studio Vers Bestuur in bestuurlijke innovatie en dialoog tussen overheid, maatschappelijke partners en inwoners.

In Overijssel wordt goed gescoord als het gaat om familie- en burenccontacten. Ook is 55% van de Overijsselaars actief als vrijwilliger, terwijl het landelijke gemiddelde op 49% ligt. Dit past bij het beeld dat er meer vrijwilligerswerk wordt gedaan in minder stedelijke woongebieden. Van belang is wel dat het aantal mantelzorgers de komende jaren fors daalt (zie onderstaande figuur).¹⁰⁴

In Overijssel is, net als de rest van Nederland, circa 10% van de bevolking afhankelijk van een arbeidsongeschiktheids-, werkloosheids- of bijstandsuitkering. Dat percentage blijft de afgelopen decennia vrij constant. In die zin is de maatschappij weinig veranderd door de introductie van de term 'participatiemaatschappij'.

¹⁰⁴ PBL, Regionale ontwikkeling in het aantal potentiële helpers van oudere ouderen tussen 1975-2040, Den Haag 2018; zie ook Trendbureau Overijssel, Zorgen voor Gezondheid, Zwolle 2017. In de figuur staat de 'oldest old support ratio', die geeft per gemeente het aantal 50-74 jarigen per 85-plusser.

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Recent bepleitte de WRR een realistisch perspectief op het denk- en doen-vermogen van mensen en daarmee aandacht voor de grote groep mensen die minder redzaam is.¹⁰⁵ De analyse dat de verzorgingsstaat verleden tijd is wordt niet in twijfel getrokken, net zo min als de verwachting dat in de toekomst mensen door middel van platforms voor bijvoorbeeld bewonersinitiatieven en sociale hulp in stad en land hun lot in eigen hand zullen nemen. Wel ligt de aandacht meer op de condities waaronder mensen hun eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen. Daarbij speelt mee dat de samenleving complexer is geworden; dat geldt ook voor de voorzieningen en regels van de overheid.¹⁰⁶ Movisie waarschuwt voor het risico van een tweedeling, met enerzijds een elite die de weg kent en het goed weet te regelen en anderzijds lageropgeleiden, migranten, sommige ouderen en mensen met een licht verstandelijke beperking die dat niet lukt.¹⁰⁷

● VERSNELLENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Het pleidooi voor een participatiesamenleving was gedeeltelijk ingegeven door bezuinigingen. Op het moment dat die minder nodig zijn, is het minder noodzakelijk dat de overheid per se minder doet, en ontstaat ruimte om te denken over wat de overheid anders zou kunnen doen. Ook de nadelige maatschappelijke effecten van de roep om meer zelfredzaamheid kan de aandacht voor het gebrek aan redzaamheid verstevigen. Denk daarbij aan de sociale gevolgen van grotere ongelijkheid, of in het bestuurlijke domein aan het feit dat een groep mensen niet meedoet aan burgerinitiatieven of nieuwe vormen van democratie.

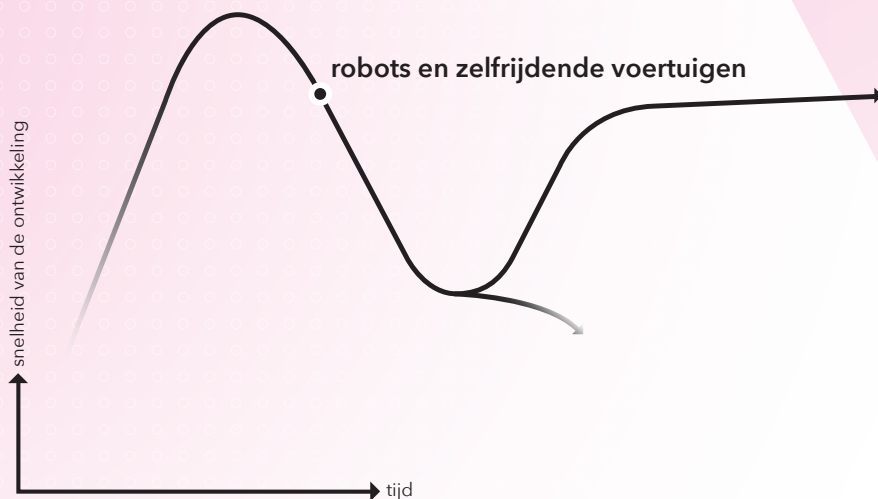
● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

Op het moment dat de focus van beleid minder op de zelfredzaamheid komt te liggen en er meer aandacht zal zijn voor de beperkingen van het denk- en doenvermogen van mensen, zal dit het beleid op tal van terreinen veranderen. Het gaat daarbij wellicht in eerste instantie om het sociale en gezondheidsbeleid, maar feitelijk raakt het hele handelen van de overheid ten opzichte van zijn burgers: die zal meer empathisch en minder afstandelijk zijn, minder gericht op regels en meer op persoonlijke omstandigheden. Het gaat in feite om een nieuwe verbinding tussen inwoners waarbij systeem- en leefwereld dan dichter bij elkaar komen.

¹⁰⁵ WRR, Weten is nog geen doen, een realistisch perspectief op redzaamheid, Den Haag 2017, blz. 20.

¹⁰⁶ RVS. Eenvoud loont. Oplossingen om schulden te voorkomen, Den Haag 2017, blz. 11.

¹⁰⁷ <https://www.movisie.nl/artikel/participatiesamenleving-anno-2017-volop-kansen>

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Er wordt veel gesproken over robotisering. In sommige sectoren, de landbouw, de financiële wereld en delen van de industrie, is hij ook diep doorgedrongen. Sociale robots, daarentegen, staan nog maar aan het begin van de ontwikkeling. Ook de snelheid waarmee automatisch rijden zal worden ingevoerd lijkt nogal eens overschat te worden – evenals de impact van 3-D-printers. Om die reden wordt de trend op de curve naar beneden geplaatst: de robotisering zal zeker plaatsvinden, maar de implementatie zal in veel domeinen nog langere tijd vergen.

WAT IS HET?

Robotisering is het overnemen van taken die eerst door mensen werden gedaan door intelligente machines, ofwel robots. Robots kunnen fysieke vormen aannemen zonder eruit te zien als een robot, zoals machines in fabrieken of werkplaatsen, of automatisch rijdende auto's. Robots in de zorg of in het onderwijs zijn daarentegen meer gericht op menselijk contact. De laatste jaren zien we ook steeds meer gebruik van chatbots in de dienstverlening.¹⁰⁸

De WRR verwijst naar een rapportage van de International Federation of Robotics uit 2015. Daarin staat dat in Nederland 8470 industriële robots, ofwel 93 per 10.000 werknemers worden ingezet.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Zie ook: Rathenau Instituut, Werken aan de robotsamenleving. Visies en inzichten uit de wetenschap over de relatie technologie en werkgelegenheid, Den Haag 2015.

¹⁰⁹ WRR, De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk, Den Haag 2015.

De verwachting is dat in de toekomst auto's steeds zelfstandiger zullen rijden. Het aanbod van auto's met verder ontwikkelde automatische functies zal de komende jaren toenemen. Het is niet zeker dat er ooit volledig zelfrijdende auto's het wegbeeld zullen bepalen. Wel is duidelijk dat de ontwikkeling naar volledig zelfrijdende auto's nog jaren zal duren. Bedrijven en onderzoeksinstituten mogen nu testen met zelfrijdende auto's en vrachtwagens op de openbare weg. De Rijksoverheid heeft de wetgeving hiervoor aangepast. Hierdoor kan ervaring worden opgedaan en zal de komende jaren veel geleerd worden. Ook wordt beter duidelijk wat nodig is voor een echte marktintroductie van zelfrijdende auto's. Inmiddels zijn er ook zelfrijdende tractors. Er zijn nog veel tussenstappen nodig voordat volledig zelfrijdende auto's te koop zijn. De vraag is ook welke (psychologische) tussenstappen er nodig zijn voordat mensen de controle over hun voertuig uit handen durven geven.

● **HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?**

De Smart Industry Agenda van Overijssel wil een boost geven aan o.a. verduurzaming door digitaal te produceren. Robotisering speelt daarbij een rol.¹¹⁰ De Smart Welding Factory is bijvoorbeeld een lasfabriek waar robots aan het werk zijn. Via de Industrie Agenda BOOST wordt ingezet op sociale innovatie en de inzet van technisch geschoold personeel. De agrarische sector is een van de eerste domeinen waar robotisering doorzet. De melkrobot is voor veel bedrijven niet weg te denken.¹¹¹ Aan de UT wordt gewerkt aan wearable robots.¹¹²

Het is de verwachting dat automatisch rijden eerst zal plaatsvinden in relatief eenvoudige omgevingen, zoals campusterreinen, op afgeschermden rijbanen en op snelwegen. Daar kan Overijssel zijn voordeel mee doen met zijn relatief rustige en overzichtelijke buitengebied en ruim opgezette campus en Technologybase in Twente waar fysieke en kennisinfrastructuur al ruim voorhanden zijn.

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

Robots fascineren ons, maar roepen ook angsten op. De grootste angst is dat het ten koste gaat van werkgelegenheid. Daarover lopen de meningen zeer uiteen: volgens de Europese economische denktank Bruegel zou in Nederland 49,5% van de banen gevoelig zijn voor automatisering. Bruegel vraagt ook aandacht voor de onzekerheid over robotisering van arbeid en het grote verschil in opvattingen tussen deskundigen hierover.¹¹³ Sommigen zijn namelijk niet overtuigd dat

¹¹⁰<https://www.smartindustry.nl/nieuws/oost-nederland-geeft-industrie-een-boost/>

¹¹¹<http://www.overijssel.nl/over-overijssel/cijfers-kaarten/wlo-scenario/wlo-scenario-0/wlo3-landbouw/>

¹¹²<https://www.utwente.nl/nieuws/!/2018/1/53589/wearable-robotics-lab-op-weg-naar-lichte-robotpakken>

¹¹³Bruegel, The Computerisation of European Jobs. Who Will Win and Who Will Lose from the Impact of New Technology onto Old Areas of Employment?, 2014.

robotisering werkgelegenheid doet afnemen, vooral omdat werkzaamheden zullen veranderen en er ook nieuwe banen zullen ontstaan. Onder andere in de bankensector zijn sinds de financiële crisis veel banen verloren gegaan. Een vaak genoemde reden in de pers is de automatisering van de diensten.¹¹⁴ Dit vraagt om andere vaardigheden van medewerkers. Over de kansen en voordelen van robots, zoals in de zorg met zorgrobot Zora, wordt veel gesproken. Eerste onderzoeken tonen voorzichtig aan dat robots zouden kunnen helpen met handelingen en dat sociale interactie met robots helpt eenzaamheid te verminderen.¹¹⁵ Robotisering biedt kansen voor de economie. Bedrijven halen productie weer terug naar Nederland, omdat de productiekosten dalen dankzij de inzet van intelligente machines. Bovendien ontstaat er behoefte aan arbeid bij de programmering en het onderhoud.¹¹⁶ Onderzoek op gemeentelijk niveau bevestigt de gunstige effecten voor de arbeidsmarkt o.a. in de metaalsector.¹¹⁷

● **VERSNELLEND OF VERTRAGENDE FACTOREN**

Technologische doorbraken kunnen het proces van robotisering versnellen. Spraakherkenning en visuele herkenning voor digitale interactie met consumenten zijn de laatste jaren al steeds meer toegepast. Ook lijken er vorderingen te worden gemaakt met helper-robots die mensen ondersteunen bij hun werk, al is het nog wachten op onafhankelijk onderzoek.¹¹⁸

Vertragende factoren kunnen de lage loonkosten zijn van (Oost-Europese) werknemers. Dit speelt vooral in de land- en tuinbouw. Het blijkt lastig om een robot te ontwerpen voor een hele reeks aan taken, zoals een verzorger of een verpleegkundige. Specifieke taken, zoals van een (duurbetaalde) medisch specialist lenen zich beter voor robotisering. De investeringskosten bij robotisering zijn hoog. Samenwerken met robots en andere intelligente machines vraagt andere vaardigheden van het personeel en een toenemende vraag naar hogere functies.¹¹⁹ Ook dat kan een reden zijn om de keuze voor robotisering vooruit te schuiven.¹²⁰

● **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

De ontwikkeling is relevant vanwege de effecten op de werkgelegenheid, maar ook de mogelijkheden in bijvoorbeeld het verkeer en de zorg. De WRR heeft

¹¹⁴Financiële dagblad, Ontslagen in bankensector nog lang niet voorbij, 22 november 2016.

¹¹⁵<https://www.onderzoek.hu.nl/Nieuws/De-positieve-effecten-van-zorgrobot-ZORA>

¹¹⁶Rathenau Instituut, Werken aan de robotsamenleving, Den Haag 2015.

¹¹⁷Platform 31, Robotisering en automatisering in de metaalsector: betekenis voor werk en onderwijs, Den Haag 2017.

¹¹⁸Onderzoek naar de effecten van zorgrobot ZORA, ingezet door Utrechtse zorginstellingen is niet openbaar beschikbaar. In de journalistiek worden hier kritische kanttekeningen bij gezet.

Zie <https://www.zorgictzorgen.nl/censuur-opvragen-onderzoeksrapport-zorgrobot-zora/>

¹¹⁹LEI, De agrarische sector in Nederland naar 2020; Perspectieven en onzekerheden, Den Haag 2009, blz. 29.

¹²⁰Zie ook: WRR, De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk, Den Haag 2015.

in 2015 een actieve robotagenda bepleit, waarin de complementariteit tussen mens en machine centraal staat.¹²¹ Het Rathenau Instituut vraagt daarbij aandacht voor de rol van informatietechnologieën bij het creëren van nieuwe banen en maatschappelijke effecten zoals het mogelijke verlies van mogelijkheden om een inkomen te verwerven.¹²² Ook de SER heeft een verkenning gedaan over de transitie naar de robotsamenleving en benadrukt het belang van een inclusieve arbeidsmarkt.¹²³ De SER spreekt daarbij het voornemen uit om een beleidsagenda op te stellen voor de korte en middellange termijn.¹²⁴ De Kabinetsreactie in 2017 sprak de ambitie uit vroegtijdig en gezamenlijk met robotisering aan de slag te gaan om het werk in de toekomst leuker te maken.¹²⁵

Een cynicus zou de conclusie kunnen trekken dat dergelijke zinnen er op wijzen dat het rijk deze uitdaging voorlopig niet oppakt. Overijssel zou dat wel kunnen doen. De beroepsbevolking krijgt met automatisering te maken. Het is goed die daar optimaal op voor te bereiden, bijvoorbeeld in het onderwijs. Daarnaast kan de Overijsselse economie baat hebben bij de robotisering omdat de regio de technische industrie en kennis in huis heeft.

¹²¹WRR, De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk, Den Haag 2015.

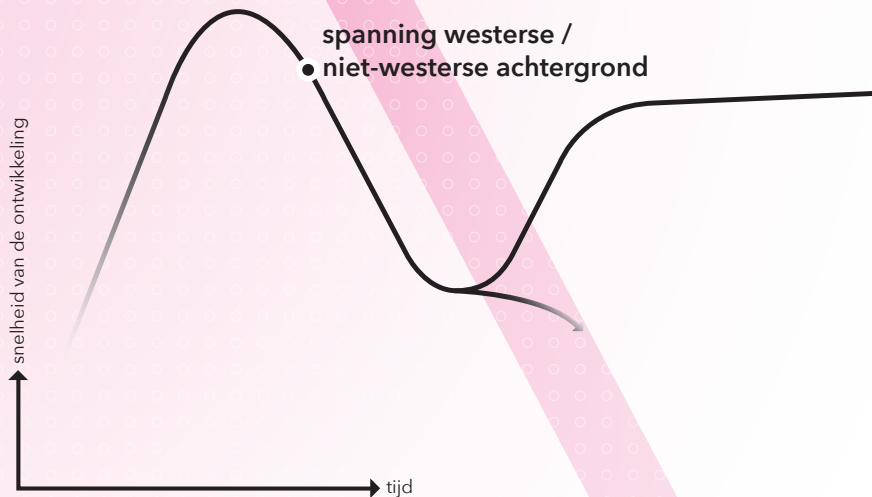
¹²²Rathenau Instituut, Werken aan de robotsamenleving. Visies en inzichten uit de wetenschap over de relatie technologie en werkgelegenheid, Den Haag 2015, blz. 15. Zie ook: Rathenau Instituut, Robotisering en automatisering op de werkvloer, Den Haag, 2018.

¹²³SER, Mens en technologie. Samen aan het werk, Den Haag 2016, blz. 16.

¹²⁴SER, idem, blz.17.

¹²⁵Citaat uit nieuwsbericht op: <https://www.ser.nl/nl/actueel/nieuws/2010-2019/2017/20170214-kabinetsreactie-robotisering.aspx> "Als overheid, werkgevers en werknemers, onderwijsinstellingen en de wetenschap vroegtijdig en gezamenlijk met deze uitdagingen aan de slag gaan, kunnen we als samenleving de kansen van robotisering en digitalisering grijpen en zorgen we ervoor dat technologie in de toekomst, net als in het verleden, leidt tot meer welvaart, een evenwichtige inkomensverdeling en meer en leuker werk voor iedereen."

SPANNINGEN TUSSEN NEDERLANDERS MET WESTERSE EN NIET-WESTERSE ACHTERGROND

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Nederlanders geven aan veel spanningen tussen autochtonen en migranten te beleven. De integratie van migranten met een niet-westerse achtergrond is zeker niet zonder problemen, maar de cijfers geven aan dat hij wel degelijk plaatsvindt. Om die reden schatten wij in dat de ervaren spanningen zullen verminderen. Uiteraard kan deze inschatting anders worden door een veelheid aan omstandigheden, zoals bijvoorbeeld een terroristische daad of spanningen in het land van herkomst.

WAT IS HET?

Tegelijk met de komst van vluchtelingen zijn in Nederland de zorgen over immigratie en integratie toegenomen.¹²⁶ Daarbij wordt de tweedeling vaak in religieuze termen geduid: mensen ervaren dan een grotere tegenstelling tussen moslims en niet-moslims.¹²⁷ De spanningen uiteten zich ook in toenemende klachten over discriminatie. Een toenemend aantal moslims voelt zich minder welkom in Nederland.¹²⁸

¹²⁶ SCP, Burgerperspectieven 2016-4, blz. 16-17.

¹²⁷ IPSOS, Prinsjesdagonderzoek 2016, blz. 16-17. Zie ook CBS, Gerapporteerde spanningen in de samenleving en eigen ervaringen daarmee, Den Haag 2017, blz.5-6.

¹²⁸ I. Andriessen, Discriminatie herkennen, benoemen, melden, Den Haag 2017, blz. 10.

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

In Overijssel zijn er op diverse plekken aanslagen geweest op moskeeën en waren de discussies over AZC's soms zeer fel.¹²⁹ Tegelijkertijd groeit de omvang van de groep Nederlanders met een Marokkaanse en Turkse achtergrond in Overijssel al een aantal jaar niet meer (zie onderstaande tabel). Dit heeft wellicht een dempend effect op waargenomen spanningen (hoewel Nederlanders geneigd zijn het aantal moslims in Nederland te overschatten: men denkt dat 19% van de bevolking moslim is, terwijl dat 6% is).¹³⁰

Aantal mensen met een westerse en niet-westerse migratieachtergrond in Overijssel, 2000 - 2018

Overijssel	aantallen bevolking				
	2000	2005	2010	2015	2018
totale bevolking	1077625	1109432	1130345	1140652	1151501
niet-westerse allochtoon	62852	75869	81501	86193	95335
westerse allochtoon	75362	77053	78992	79826	80421
Marokko	3577	4072	4290	4308	4371
(voormalig) Ned. Antillen en Aruba	3232	4046	4348	4604	4952
Suriname	4789	5090	5273	5398	5577
Turkije	30727	33969	35133	34702	34365

Bron: CBS

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De spanningen tussen autochtonen en migranten staan in het middelpunt van de politieke belangstelling in Nederland.

● VERSTERKENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Er zijn vele mogelijke oorzaken die de spanningen tussen autochtonen en niet-Westerse migranten kunnen vergroten, zoals bijvoorbeeld aanslagen en oorlogen die nieuwe vluchtelingen tot gevolg zullen hebben. Als mensen het idee hebben dat sprake is van oneerlijke concurrentie om werk of woonruimte kan dat ook tot meer spanningen leiden. De door het SCP genoemde 'balkanisering' van de samenleving, waarbij mensen steeds meer in 'bubbels' van groepen met een eigen visie op de realiteit leven, kan eveneens tot toenemende sociaal-culturele spanningen leiden.¹³¹

Daarentegen is er een aantal structurele ontwikkelingen die spanningen tussen de verschillende bevolkingsgroepen kunnen verminderen. Nederlanders met een niet-westerse achtergrond integreren in Nederland. Het opleidingsniveau

¹²⁹I. van der Valk, Angst, een slechte raadgever voor beleid, Zwolle, 2017 (essay geschreven voor verkenning 'Grotere Tegenstellingen?' van het Trendbureau Overijssel).

¹³⁰<http://nos.nl/artikel/2163084-het-aantal-moslims-stijgt-maar-met-hoeveel.html>

¹³¹SCP, De Toekomst Tegemoet, Den Haag, 2016.

van Nederlanders met een Turkse en Marokkaanse achtergrond stijgt bijvoorbeeld sterk; vooral onder meisjes.¹³² Ook andere indicatoren laten een positieve trend zien: het misdadcijfer onder mensen met een niet-westerse achtergrond daalt sinds 2004.¹³³ De identificatie met Nederland is in de tweede generatie Marokkanen en Turken duidelijk groter dan in de eerste generatie.¹³⁴ Een belangrijke indicator waar een dergelijk integratieproces niet plaatsvindt is de arbeidsparticipatie. Die blijft op hetzelfde niveau, ongeveer 12% lager dan die van de autochtone Nederlanders.¹³⁵

● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

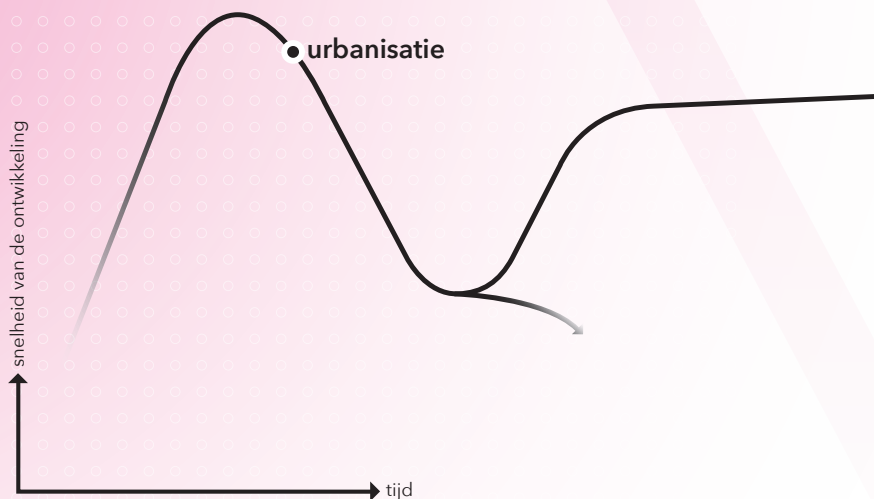
Gemeenten en provincie hebben meerdere beleidsalternatieven als het gaat om spanningen tussen migranten en autochtonen. Sommige overheden zullen proberen actief de kloof tussen groepen te overbruggen. Andere overheden zullen de nadruk op handhaving leggen en vooral in de gaten houden dat mensen niet radicaliseren. Weer een andere aanpak is om als gemeente of provincie voorbereidingen te treffen op een situatie van snelle escalatie na bijvoorbeeld een aanslag in Nederland.

¹³²SCP, Integratie in Zicht?, Den Haag, 2016, blz. 64-65.

¹³³Idem, blz. 157.

¹³⁴Idem, blz. 215.

¹³⁵Idem, blz. 81.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Sinds het begin van de jaren negentig is er in Nederland een trek naar de stad. Daar lijkt een einde aan gekomen. Sinds 2007 is het saldo van de vijf Overijsselse steden Almelo, Deventer, Enschede, Hengelo en Zwolle gezamenlijk negatief. Sinds 2015 is bovendien het saldo van de vier grote Randstedelijke steden met de rest van Nederland negatief: er vertrekken meer mensen vanuit de vier steden dan zich daar vestigen (dat de vier grote steden toch fors groeien komt door buitenlandse migratie en natuurlijke aanwas (geboorten)). Om die reden plaatsen we de trend over de top van de curve, met de kanttekening dat de onzekerheid over de toekomstige ontwikkeling groot is.

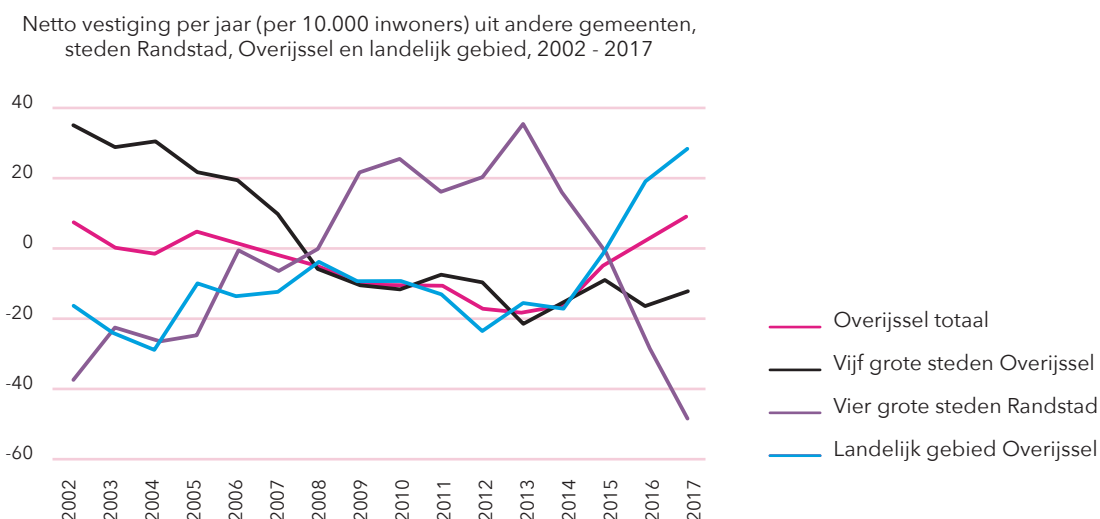
WAT IS HET?

Onder urbanisatie, ofwel verstedelijking, verstaan we de trek van inwoners van het platteland naar de stad. Van 2004 tot 2013 is deze beweging duidelijk zichtbaar in de cijfers van het CBS. Sinds 2009 vond 37% van de totale Nederlandse bevolkingsgroei plaats in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht. In de periode 2004-2009 was dit aandeel slechts 21%. Sinds 2009 is de verstedelijking van Nederland in de vorm van concentratie van de bevolking in de vier grote steden dus doorgegaan. Overigens is de trek naar de stad een fenomeen dat pas vanaf rond 1990 dominant werd. De twee decennia daarvoor was juist sprake van een trek van de stad naar buiten. Dat wil overigens niet

zeggen dat niemand in grote steden wil wonen. De woningprijzen zijn in de vier grote steden vanaf 2000 sneller gegroeid dan in de rest van Nederland en de voorkeur voor stedelijke omgeving onder huishoudens die willen verhuizen neemt in de periode 1981-2015 toe.¹³⁶

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Vanaf 2002 daalt het vestigingssaldo van de vijf grote steden in Overijssel.¹³⁷ Vanaf 2007 is dit saldo zelfs negatief. In het landelijke gebied is het vestigingssaldo tussen 2002 en 2017 juist gestegen. Het platteland wint aan populariteit (zie onderstaande figuur). Er zijn wel grote verschillen tussen de steden: waar in Deventer, Almelo, Hengelo en Enschede de afgelopen 10 jaar sprake was van een negatief binnenlands migratiesaldo, was die in Zwolle in die periode steeds positief.¹³⁸ Overigens groeien de meeste Overijsselse steden ondanks een negatief binnenlands migratiesaldo. Dat kan komen door immigratie vanuit het buitenland of door een positief saldo bij geboorten en sterfgevallen.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Volgens prognoses van het CBS zet de urbanisatie door. Van de verwachte groei van de Nederlandse bevolking, bijna 950 duizend tussen 2015 en 2030, zal bijna drie kwart plaatsvinden in de grotere gemeenten (met 100.000 of meer inwoners). De grootste groei wordt verwacht in de vier grote steden, die in 2030 gemiddeld 15% meer inwoners dan in 2015 zullen tellen. Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht zijn volgens het CBS samen goed voor een derde van de Nederlandse

¹³⁶Ruimte+Wonen, De triomf van stedelijke voorkeur, 2017, <https://www.ruimteenwonen.nl/de-triomf-van-de-stedelijke-voorkeur>

¹³⁷Paragraaf gebaseerd op CBS-gegevens, bewerkt door afdeling Beleidsinformatie, Provincie Overijssel.

¹³⁸Bron: CBS.

bevolkingsgroei tot 2030. Deze groei is echter niet toe te schrijven aan de trek van mensen van het platteland naar de stad. Het is te danken aan buitenlandse migratie en het feit dat er in de grote steden meer geboorten zijn.

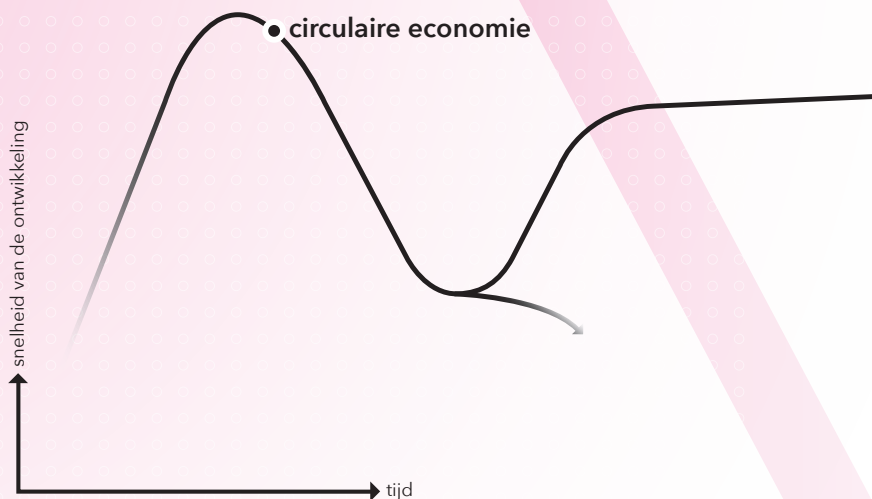
● **VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN**

In de Welvaart en Leefomgeving-scenario's geven het PBL en het CPB aan dat er een fundamentele onzekerheid is over de mate van spreiding van de bevolking. Zij werken twee scenario's uit: een Scenario Hoog met hoge economische groei en een concentratie op de Randstad en een Scenario Laag met lage economische groei en een spreiding van de bevolking over meer delen van Nederland. Opmerkelijk genoeg is de laatste twee jaar sprake van een combinatie van hoge economische groei en spreiding van de bevolking. De groei is op het ogenblik meer dan 2% (hoger dan het hoge groei scenario) en het vestigingssaldo van Overijssel met de vier grote steden in de Randstad is positief: sinds 2015 vertrekken er meer mensen uit de vier grote steden naar Overijssel dan andersom.¹³⁹

● **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

De geschetste ontwikkelingen hebben consequenties voor het woonbeleid en het economisch beleid. Het is belangrijk de ontwikkelingen in de gaten te houden, bijvoorbeeld als het gaat om de vraag naar woningen of het aanbod aan beroepskrachten. Er zijn in Overijssel gebieden waar krimp plaatsvindt – en dat zal in de toekomst in meer gevallen zo zijn – maar het algemene beeld dat het landelijk gebied 'leegloopt' lijkt niet te kloppen.

¹³⁹ Dit scenario wordt door het CPB en PBL wel verkend in de aanvullende onzekerheidsverkenningen: CPB, PBL, Toekomstverkenning welvaart en leefomgeving, Cahier Regionale ontwikkeling en verstedelijking, Den Haag 2015, blz. 30 e.v.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Het begrip circulaire economie bestaat al enige tijd. De overheden willen Nederland in 2050 tot een circulaire economie maken. Maar daarmee is het nog niet gezegd dat er al veel circulaire productieketens zijn. De doorvertaling naar de praktijk begint te komen, maar de implementatie blijkt niet eenvoudig. Het PBL schat in dat op dit moment 4 tot 5% van de werkgelegenheid te relateren is aan circulair economische activiteiten, maar dat dit vooral activiteiten uit de traditionele, lineaire economie zijn.¹⁴⁰ Daarom hebben we deze trend over de top van de eerste fase geplaatst.

WAT IS HET?

Circulaire economie is 'een economisch systeem dat bedoeld is om herbruikbaarheid van producten en grondstoffen te maximaliseren en waardevernietiging te minimaliseren'.¹⁴¹ Het gaat om de transitie van een lineaire economie gericht op winning, maken en weggooien naar een circulaire economie waarin grondstoffen en producten in een gesloten kringloop blijven en afval minimaal is. Het vormt een antwoord op het probleem van een toenemend grondstoffengebruik en daarmee gepaard gaande milieu-impact en grondstoffenschaarste.

¹⁴⁰ PBL, Circulaire economie in kaart, Den Haag 2019; Trouw, De circulaire economie is al groter dan gedacht, 11 januari 2019.

¹⁴¹ MVO Nederland.

De toepassing van circulaire economie in de praktijk staat nog in de kinderschoenen en beperkt zich veelal nog tot pilots. Tegelijkertijd toont het bedrijfsleven in toenemende mate interesse in circulair ondernemen, circulaire verdienmodellen en alternatieven voor fossiele grondstoffen.

Activiteiten circulaire economie per gemeente, 2018
Alle transitieagenda's

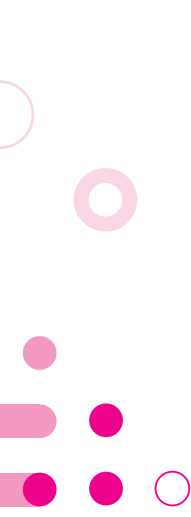

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Oost Nederland wil koploper worden in de circulaire economie. CIRCLES is de (fysieke en digitale) ontmoetingsplek die daarbij faciliteert. Het is een samenwerking van onder meer VNO NCW Midden, Cleantech Center, Universiteit Twente en Kennispoort Regio Zwolle.¹⁴² Achterliggende notie is dat de condities voor een circulaire economie bij uitstek in het Oosten voor handen zijn: een maakindustrie die baat heeft bij goedkope en zekere grondstoffen, technische kennis en een traditie om samen te werken.

Overijssel kent diverse onderzoeksgroepen die actief zijn op het gebied van de biobased economy, zowel in de Cleantech regio als in Twente en de regio

¹⁴²J. Jonker e.a. hebben ook een position paper gepubliceerd: 'Circulaire Economie in Oost-Nederland, visietraject voor het versnellen van een transitie in de komende tien jaar.', 2016.

Zwolle. Daarnaast huisvest de provincie innovatieve bedrijven die actief zijn in specifieke niches, zoals bijvoorbeeld bio-energie, en een wereldpositie hebben verworven. Bedrijven, kennisinstellingen en overheden werken samen in BIC-ON, het Bio Economy Cluster Oost Nederland. Overijssel is voor het behalen van zijn doelstellingen voor vermindering van het gebruik van fossiele energiebronnen voor een fors deel afhankelijk van biomassa.

In het Overijsselse bedrijfsleven is er groeiende aandacht voor circulariteit. Ondernemingen als Auping (bedden/matrassen), Solid Pack (plastic recycling uit papierstromen), BMA (kantoormeubilair) en Schagen Infra (GWW) lopen daarin voorop. Er ontstaan steeds meer netwerken waar kennis over circulariteit uitgewisseld wordt. Zo werken ondernemers, onderzoek, onderwijs en overheid in 'the green east' samen aan het gezamenlijk doorontwikkelen van een duurzame agri-foodsector. En in het Polymer Science Park (PSP) buigen 150 kunststofbedrijven in de regio Zwolle zich over onder meer het recyclen van plastic. Eind 2018 is er voor Twente een regiodeal met het rijk rond textiel gesloten met als doel een goed functionerende keten voor hoogwaardige circulaire textielproductie. De provincie Overijssel werkt samen met regionale partners aan regionale transitieagenda's om de overgang naar een circulaire economie te stimuleren. Overijsselse gemeenten en de provincie besteden steeds meer aandacht aan circulair inkopen en aanbesteden, bijvoorbeeld voor infrastructurele werken. Dat geldt ook voor de waterschappen. De 'Grondstoffen- en energiefabriek' van het waterschap is een initiatief om de rioolwaterzuiveringen energieneutraal en op den duur zelfs energieleverend te krijgen.¹⁴³

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De term circulaire economie wordt op verschillende manieren gebruikt. Voor sommige mensen is het hergebruik van materialen al een voorbeeld van de circulaire economie, voor anderen gaat het - veel breder - veeleer om het zo min mogelijk gebruiken van grondstoffen. Het PBL onderscheidt 9 verschillende vormen. De komende jaren zullen in het teken staan van een nadere concretisering hoe een circulaire economie in Nederland eruit kan komen te zien en hoe de voortgang ernaar toe te meten is.

Veel provincies, regio's, gemeenten en waterschappen zijn volop bezig met de overgang naar een circulaire economie. Volgens de Raad van de Leefomgeving en Infrastructuur (RLI) is dat ook het schaalniveau waarop een circulaire economie tot stand komt. Op lokaal schaalniveau worden bijvoorbeeld circulaire burger-initiatieven bedacht en experimenteren bedrijven met circulaire ontwerpen en

¹⁴³ <https://www.wdodelta.nl/waterthema/schoon-water/zuiveren-afvalwater/grondstoffen/>

productketens. Het is ook op dit schaalniveau waar decentrale overheden een mix van maatregelen kunnen inzetten om de ontwikkeling van een circulaire economie te faciliteren en te stimuleren.¹⁴⁴

● **VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN**

De beleidsmatige aandacht voor circulaire economie vanuit de overheid kan voor een versnelling zorgen en een toename in circulair opererende bedrijven en regionale clusters. Ook organisaties als het Groene Brein en MVO Nederland helpen om circulaire economie verder te brengen. De aandacht van inspirerende ondernemers zoals Thomas Rau helpt eveneens om mensen aan te zetten tot circulair ondernemen. Tot slot is ondernemerschap populair onder jonge mensen. Een gedeelte daarvan heeft groene, duurzame ambities.

De cultuur binnen een sector kan een vertragende factor zijn. De bouwsector heeft bijvoorbeeld een conservatief imago als het gaat om duurzame oplossingen. Desalniettemin zijn er bedrijven in de bouw en de GWW-sector die experimenteren met de biobased oplossingen.¹⁴⁵

● **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

Overijssel komt op tal van terreinen de circulaire economie tegen: het afvalbeleid, de deeleconomie, de bouw, de inrichting van de openbare ruimte, het werk van waterschappen en inkopen door de overheid. Het is niet zo dat de huidige ontwikkeling de overheden de komende vier jaar zal dwingen actief mee te werken aan de realisering van een circulaire economie, maar de trend is wel volwassen genoeg om ervoor te kunnen kiezen dat te doen. De circulaire economie is voor een deel ook een regionale economie.

Het rijk zet in op meer duurzaam en innovatief gebruik van biomassa in Nederland.¹⁴⁶ De Green deals tussen de overheid en het bedrijfsleven maken deze ambities concreet.¹⁴⁷ Voor Overijssel kan de biobased economy van belang zijn in het kader van de transitie in de landbouw, de energietransitie, vanuit duurzaamheidsoverwegingen, en economische innovatie. Provincie, waterschappen en veel gemeenten zijn bezig met de realisatie van biomassaprojecten.¹⁴⁸

¹⁴⁴RLI, Circulaire Economie – Van wens naar uitvoering, juni 2015. Uit een enquête van de VNG blijken vrijwel alle gemeenten de ambitie te hebben om zich in te zetten voor de circulaire economie: 95% van de 146 gemeenten die deelnamen: <https://vng.nl/onderwerpenindex/economie/nieuws/ambitieuze-en-enthousiast-gemeenten-gaan-circulair>.

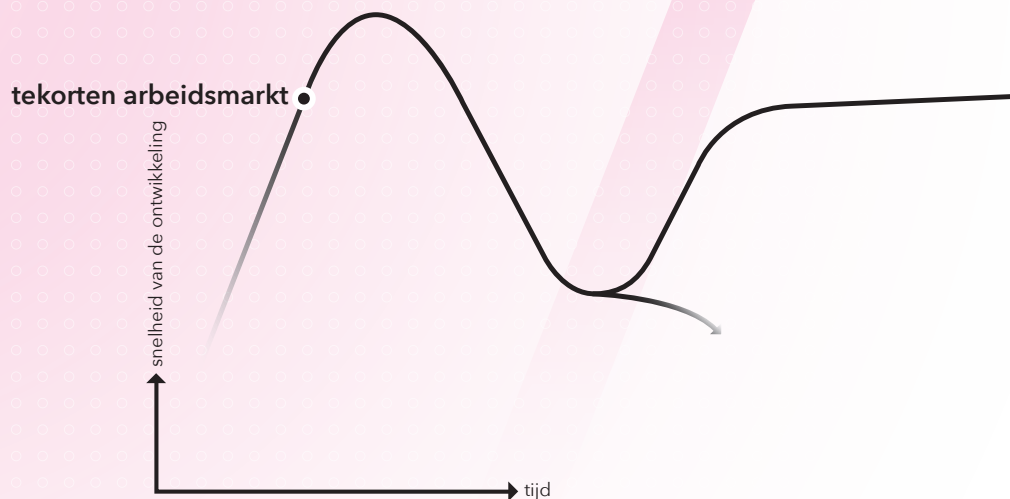
¹⁴⁵Blog Tim van Dorsten, 5 oktober 2016: <https://www.duurzaamgebouwd.nl/circulaire-economie/20161005-de-bouw-is-niet-conservatief-maar-heel-innovatief>

¹⁴⁶Ministerie van Economische Zaken, Biomassa 2030: Strategische visie voor de inzet van biomassa op weg naar 2030, Den Haag 2015, blz. 3-4.

¹⁴⁷RVO, Monitoring biobased economy in Nederland 2015, Den Haag 2016, blz. 18-21.

¹⁴⁸Zie bijvoorbeeld het symposium van Stichting Probos 'Gemeentes en houtige biomassa, van beleid naar realisatie.', 1 november 2016.

19 TEKORTEN OP DE ARBEIDSMARKT

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Er zijn op dit moment tekorten op de arbeidsmarkt die aandacht van de overheid vergen. Er zijn goede redenen om te denken dat de tekorten groter worden. Toch hebben we de trend vóór de golf naar beneden geplot omdat de arbeidsmarkt het karakter van een varkenscyclus kent: er komen tegenbewegingen door onder meer robotisering, arbeidsmigratie of loonsverhoging.

WAT IS HET?

Doordat het aantal vacatures oploopt bij een afnemende werkloosheid, neemt de spanning op de arbeidsmarkt toe. Eind 2017 stond tegenover elke openstaande vacature gemiddeld 1,8 personen die geen betaald werk hebben maar daar wel direct voor beschikbaar zijn en ook recent gezocht hebben. Hierdoor verkeert de arbeidsmarkt voor het eerst sinds de hoogconjunctuur van 2007-2008 weer in de fase van een gespannen arbeidsmarkt: de vraag naar arbeid is bovengemiddeld en het beschikbare aanbod van arbeid relatief laag.¹⁴⁹ Sinds 2017 is die spanning toegenomen.¹⁵⁰ Tekorten op de arbeidsmarkt ontstaan niet alleen doordat te weinig aanbod van arbeid, maar door een mismatch tussen vraag en aanbod: de vacatures vragen specifieke kwalificaties waaraan werkzoekenden niet voldoen.

¹⁴⁹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/07/arbeidsmarkt-raakt-verder-gespannen>

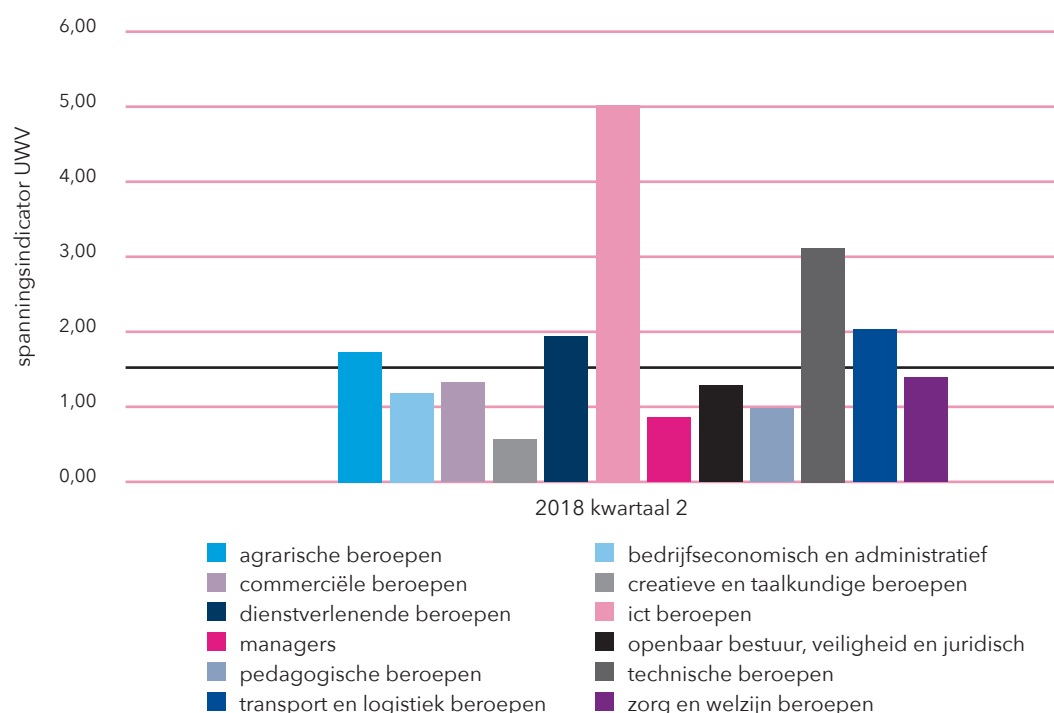
¹⁵⁰ <http://visualisatie.cbs.nl/nl-NL/Visualisation/SpanningsmeterArbeidsmarkt>

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

De krapte op de arbeidsmarkt is in Overijssel minder sterk dan gemiddeld in Nederland. Medio 2018 was er in Overijssel een grote krapte bij beroepen in de ICT en techniek en een krapte in logistieke en dienstverlenende beroepen.¹⁵¹ De krapte voor technische beroepen is in Overijssel van groot belang gezien de aanwezigheid van technologische bedrijven in Twente.

De demografische ontwikkelingen in Overijssel bieden geen soelaas: volgens de 'normale' prognoses groeit de beroepsbevolking niet of nauwelijks in Overijssel. In Twente en Zuidwest Overijssel is er een daling voorzien van het aantal mensen tussen de 15 en 65 jaar, in COROP-gebied Noordwest Overijssel wordt een stabilisatie voorzien.¹⁵² Dit zorgt op zichzelf al voor spanning bij een aantrekkende economie. De werkloosheid in Overijssel daalt harder dan gemiddeld in Nederland (6,2% vs. 4,2%):¹⁵³ dit is zowel in regio Zwolle als in regio Twente het geval, mogelijk door sterke aanwezigheid bouw en industrie.

Spanning op de arbeidsmarkt in Overijssel per sector¹⁵⁴

¹⁵¹ <https://arbeidsmarktinzicht.nl/spanning-op-de-overijsselse-arbeidsmarkt-neemt-verder-toe>

¹⁵² Hierbij moet worden aangetekend dat in de WLO-scenario's 2015 door CPB en PBL behoorlijke onzekerheidsmarges worden aangegeven wat betreft de omvang van de beroepsbevolking.

¹⁵³ UWV, 2018.

¹⁵⁴ Bron: <https://arbeidsmarktinzicht.nl/spanning-op-de-overijsselse-arbeidsmarkt-neemt-verder-toe>

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

Wat opvalt is het sterk wisselende karakter van het gesprek over de arbeidsmarkt en de sterke samenhang daarvan met de economische conjunctuur. Een aantal jaar geleden, in crisistijd, was er veel aandacht voor de ruime arbeidsmarkt, met bijvoorbeeld een hoge werkloosheid bij ouderen en onder MBO-ers door robotisering. Nu zijn MBO-geschoolden niet aan te slepen en hebben bedrijven moeite met het vinden van (geschikt) personeel. Structurele tekorten hebben een sterke relatie met de elders genoemde trends digitalisering en robotisering en hebben betrekking op beroepen in de ICT en techniek.

● **VERSNELLEND OF VERTRAGEND FACTOREN**

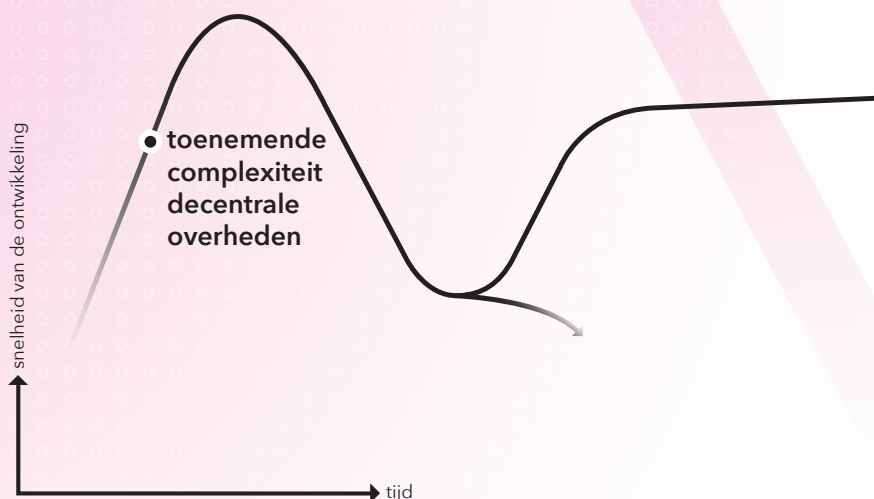
De tekorten op de arbeidsmarkt hangen sterk af van de economische conjunctuur. De relatief sterke aanwezigheid van conjunctuurgevoelige sectoren in de regio zoals de bouw, de transportsector en de industrie zijn een versterkende factor bij economische schommelingen. Daarnaast kunnen de tekorten worden getemperd door hogere lonen, langere werktijden, grotere arbeidsparticipatie en langer doorwerken. Migratie speelt ook een belangrijke rol: het is de enige manier om de beroepsbevolking in een regio op korte termijn te vergroten. Om de kwalitatieve mismatch tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt te verkleinen is (om-)scholing van belang. Voor het aantrekken en behouden van vooral hoogopgeleide arbeidskrachten speelt een prettige leef- en woonomgeving een rol.

● **RELEVANTE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

Overheden hebben beperkte mogelijkheden om tekorten op de arbeidsmarkt tegen te gaan aangezien deze gestuurd worden door de economische conjunctuur. Een van de mogelijkheden voor provincie en gemeenten is om mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt aan een baan te helpen via afspraken met bedrijven en via (bij- of om-) scholing, een andere is om de regio aantrekkelijker te maken voor werkenden.¹⁵⁵ Daarnaast kan worden geprobeerd de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt te verbeteren, onder meer door het aanbod van opleidingen op elkaar te laten sluiten. Met de aanwezigheid van de technische universiteit en verschillende hogescholen in de regio liggen hier kansen. De vraag is vervolgens wel hoe je afgestudeerde daarna in de regio houdt.

¹⁵⁵Zie bijvoorbeeld <https://www.twente.com/organisaties/expat-center-east-netherlands>

TOENEMENDE COMPLEXITEIT TAKENPAKKET DECENTRALE OVERHEDEN

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Voor decentrale overheden is de complexiteit toegenomen met de decentralisatie van taken naar lagere overheden en de gevolgen van de netwerksamenleving en de platformdemocratie.¹⁵⁶ Een plek op het midden van de opgaande lijn: de complexiteit kan nog toenemen door de samenhang tussen nieuwe taken, financiële vraagstukken en groeiende onzekerheid over maatschappelijke ontwikkelingen.

WAT IS HET?

Decentrale overheden krijgen steeds meer taken. De trend die is ingezet met het overdragen van de taken in het sociale domein naar gemeenten zet zich voort. De energietransitie en duurzaamheidsopgave voegen daar een nieuwe dimensie aan toe. Daarin spelen provincie, waterschappen en gemeenten gezamenlijk een belangrijke rol. Diverse maatschappelijke opgaven ontwikkelen zich snel en klimaat- en energietransitiebeleid komen in de komende periode tegelijk op decentrale overheden af. Dit alles in een periode waarin de verhoudingen tussen overheid en samenleving zijn veranderd.¹⁵⁷ Voor gemeenten speelt daarnaast de implementatie van de Omgevingswet en de financiële situatie door de kosten voor het sociaal domein. De complexiteit uit zich ook in het grote aantal partijen op verschillende niveaus waarmee de overheid moet samenwerken.

¹⁵⁶ <https://www.raadopenbaarbestuur.nl/actueel/weblogs/weblog/2018/de-platformdemocratie>

¹⁵⁷ <https://www.raadopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2012/11/22/loslaten-in-vertrouwen>

Dat roept vragen op over democratische legitimatie maar ook over hoe politici in de huidige netwerksamenleving hun werk moeten doen. De decentralisaties betekenen voor raadsleden een forse verzwaring van in ieder geval het raadswerk waarvan nog niet duidelijk is wat de exacte omvang is.¹⁵⁸

Er is sprake van een groeiende onzekerheid onder inwoners. Kim Putters, directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau, stelt naar aanleiding van de 'gele hesjes': "Er komt veel samen. Het zijn ongelijksoortige zorgen en argumenten maar het sleutelwoord is onzekerheid. Die concentreert zich op werk, inkomen, zorg en immigratie. We weten niet wie voor de klimaatakkoorden gaat betalen." Volgens Putters haakt zo'n 25 tot 30 procent van de totale populatie af. De onzekerheid 'nestelt zich' daarnaast in de middengroep van veertig tot vijftig procent. En dan is er nog een optimistische groep van tussen de 25 en 30 procent van vaak hoogopgeleiden.¹⁵⁹

● HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

In de collegeakkoorden in Overijssel wordt ambitieus gesproken over de opgaven in het sociaal domein, duurzaamheid, energietransitie, klimaat en burger- en overheidsparticipatie. De financiële vertaling ontbreekt vaak nog. De positieve effecten van de aantrekkende economie zoals een hogere algemene uitkering gemeentefonds worden gebruikt om de tekorten in het sociaal domein te dekken. Dat raakt ook de uitvoering van maatschappelijke opgaven zoals de energietransitie, klimaatadaptatie, toekomst landelijk gebied en circulaire economie.

Het provinciaal bestuur legt in het huidige coalitieakkoord 'Overijssel werkt!' de nadruk op netwerksturing: "Kwalitatief goed en samenwerkend bestuur is van groot belang voor een effectieve en efficiënte aanpak van maatschappelijke opgaven in Overijssel" en "De veranderende samenleving vraagt om een interactieve en participatieve overheid die dichtbij en bereikbaar is en die ruimte geeft aan initiatieven van inwoners en bedrijfsleven." De provincie Overijssel investeert met Studio Vers Bestuur in bestuurlijke innovatie en dialoog tussen overheid, maatschappelijke partners en inwoners.

● HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Het NSOB stelt dat de grote opgaven van deze tijd zoals de energietransitie, de ontwikkeling van de woningmarkt en de transitie in het sociaal domein niet

¹⁵⁸ https://www.raadsleden.nl/sites/www.raadsleden.nl/files/documenten/eindrapportage_handreiking_werkdruk_door_raadslid.nu_ned_vereniging_voor_raadsleden.pdf

¹⁵⁹ <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/12/07/ook-in-nederland-zijn-de-gele-hesjes-heel-boos-op-alles-a3059957>

door één bestuurslaag en ook niet door de overheid alleen kunnen worden gerealiseerd. Per opgave moet worden bekeken welke (combinaties van) bestuurslagen nodig zijn. De bestuurlijke indeling en bestuurlijke verhoudingen tussen actoren zijn daarbij volgend aan de aard van het vraagstuk dat op tafel ligt, zo stelt het NSOB.¹⁶⁰

De VNG stelt in haar Agenda 2020: "Rollen en taakopvattingen mogen veranderen, van de gemeente wordt hoe dan ook meerwaarde verwacht. De vraag naar meerwaarde wordt sterker maar moeilijker te realiseren. De lat gaat omhoog, de terreinen waarop de gemeente kan presteren breiden zich uit. Het beschikbare instrumentarium is echter beperkt."

Het Interbestuurlijk Programma (IBP) stelt over het onderwerp goed openbaar bestuur in een veranderende samenleving: "Complexe opgaven vragen om een sterke democratie en bestuur dat in staat is om problemen op te lossen en dat te doen op een wijze die aansluit bij de eisen van deze tijd. Dat betekent opereren als democratische overheid (betrokken, betrouwbaar, effectief), als één overheid (samenwerkend in de uitvoering) en als iOverheid (die digitalisering en informatie-uitwisseling benut).¹⁶¹

- **VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN**

Maatschappelijke (on)vrede en vertrouwen van inwoners lijken een belangrijke factor voor de complexiteit van taken van gemeenten. De uitbreiding van het takenpakket van gemeenten heeft invloed op de begrotingen van gemeenten.

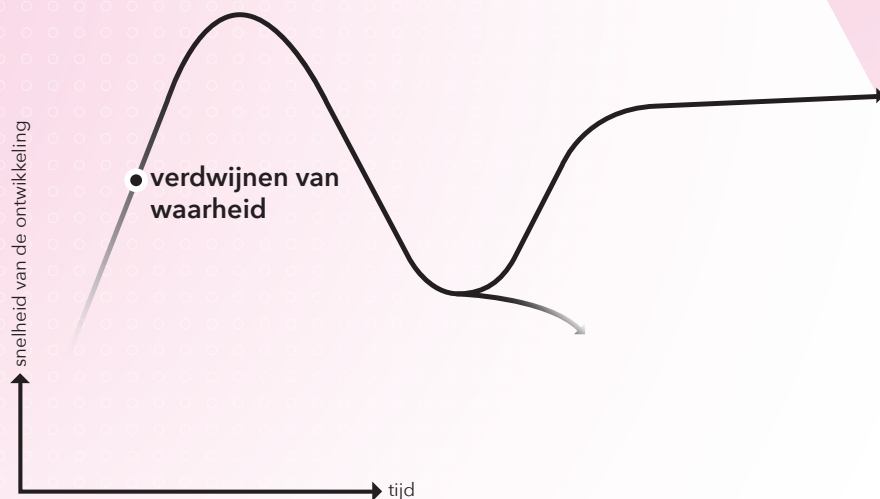
- **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

Voor veel maatschappelijke opgaven geldt dat ze zich niet beperken tot het domein van één specifieke bestuurslaag. Om maatschappelijke opgaven aan te pakken is samenwerking over bestuurslagen heen vereist. In het IBP is afgesproken te werken aan één overheid; dat vergt meer situationele arrangementen en vormen van samenwerken met een meer flexibele organisatie en een meer adaptieve werkwijze (geen blauwdrukken). De provinciale overheid heeft een belangrijke rol voor de kwaliteit van het openbaar bestuur. Daarnaast kan de provincie een rol spelen als kennismakelaar, verbinder of met experimenteerruimte en - middelen.

¹⁶⁰ https://www.nsob.nl/wp-content/uploads/2018/11/NSOB-18-18-DT_EUR-web-20181127.pdf

¹⁶¹ https://vng.nl/files/vng/brieven/2018/attachments/programmastart_ibp.pdf

VERDWIJNEN VAN WAARHEID/ FAKE NEWS

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Ondanks de groeiende digitale afhankelijkheid, stijgt het inzicht en de weerbaarheid van burgers ten opzichte van onbetrouwbare informatie niet even hard. De mediawijsheid van burgers blijft achter.¹⁶² Zo overschatten Nederlandse jongeren hun vermogen om de kwaliteit en betrouwbaarheid van online nieuwsberichten goed te beoordelen. We plotten daarmee deze ontwikkeling in de opgaande lijn.

WAT IS HET?

Het post truth tijdperk kenmerkt zich door de nieuwe informatie infrastructuur van het internet. Hierdoor krijgen mensen makkelijk toegang tot informatie. De bron van de informatie is vaak onhelder – het belang van redacties wordt minder omdat er veel gratis informatie is. Bovendien is er minder sprake van een gedeelde informatiebron (het 8 uur journaal). In plaats van een gedeelde waarheid bestaan er verschillende versies van de waarheid naast elkaar, vaak op verschillende platformen: een concurrerende kennisinfrastructuur. Hierbij gaat het niet zozeer

¹⁶² - Keulen, I. van, I. Korthagen, P. Diederien en P. van Boheemen (2018). Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland. Den Haag: Rathenau Instituut.

- Howard, P. N., & Kollanyi, B. (2016). Bots, #strongerin, and #brexit: Computational propaganda during the uk-eu referendum. <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1606/1606.06356.pdf>.

- Van Est, R. & J.B.A. Gerritsen, with the assistance of L. Kool, Human rights in the robot age: Challenges arising from the use of robotics, artificial intelligence, and virtual and augmented reality – Expert report written for the Committee on Culture, Science, Education and Media of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), The Hague: Rathenau Instituut 2017.

om het al dan niet waar zijn van informatie, maar veeleer om de beoordeling daarvan: in welke context wordt informatie gezien en gepresenteerd, framing van informatie en personaliseren (en dus filteren) van informatie. Ook het vertrouwen in expertise is aan verandering onderhevig: er zijn steeds meer mensen die als expert worden aangevoerd, maar daarvan zijn burgers niet altijd meer onder de indruk. Door de competitie van verschillende kennissystemen, zullen burgers informatie die binnen hun systeem past eerder als betrouwbaar beoordelen. Naast de verspreiding van onzekere informatie, nemen ook de mogelijkheden tot digitale beïnvloeding toe (zoals met de inmenging in verkiezingen). Dergelijke beïnvloeding komt op grote schaal voor door bedrijven die, op basis van online kenmerken, informatie voor de consument filteren. Ook bestaan er steeds meer realistische automatische nepaccounts, ofwel social bots.

● **HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL**

Uit het rapport 'Digitalisering van het nieuws; online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie'¹⁶³ van het Rathenau Instituut blijkt dat er in Nederland nog geen grote negatieve impact op de samenleving is door een sterk mediabestel, pluriforme nieuwsconsumptie en een hoog vertrouwen in de media. Hierdoor is het risico klein dat online 'filter bubbels' ontstaan waarin mensen zich eenzijdig informeren over hun omgeving. In het regeerakkoord is jaarlijks 5 miljoen euro extra vrijgemaakt voor onderzoeksjournalistiek. Inzet van nieuwe technologie, zoals artificiële intelligentie, bijvoorbeeld bij manipulatie van beeld en geluid, maakt het moeilijker om te bepalen wat echt is en wat niet. Het Rathenau Instituut concludeert dat alertheid geboden is voor het misbruik daarvan, bijvoorbeeld door de verspreiding van desinformatie.

Relevant voor burgers in Overijssel is de kwetsbaarheid rondom autonomie en achterblijvende mediawijsheid. Daarnaast is het voor beleidsmakers van belang om bewust te zijn van de kwetsbaarheid van overheidsinformatie en trends die informatie onzeker maken.

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

Verschillende organisaties en media werpen zich intussen op als 'fact checkers', al dan niet met instructies rond het detecteren van nepnieuws en het ontstaan van bubbels (documentaires over Facebook). De Europese Commissie stelde begin 2018 een programma op om nepnieuws te bestrijden. Het gaat onder meer om het sluiten van accounts op social media, tot aan de verkiezingen in 2019 voor het Europees Parlement. In Nederland waarschuwde minister Ollongren in 2017 in een kamerbrief voor nepnieuws.¹⁶⁴ Hiermee doelde zij met name op Russische

¹⁶³<https://www.rathenau.nl/sites/default/files/2018-05/Digitalisering%20van%20het%20nieuws.pdf>

¹⁶⁴<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2017/11/13/kamerbrief-over-beïnvloeding-van-de-publieke-opinie-door-statelijke-actoren>

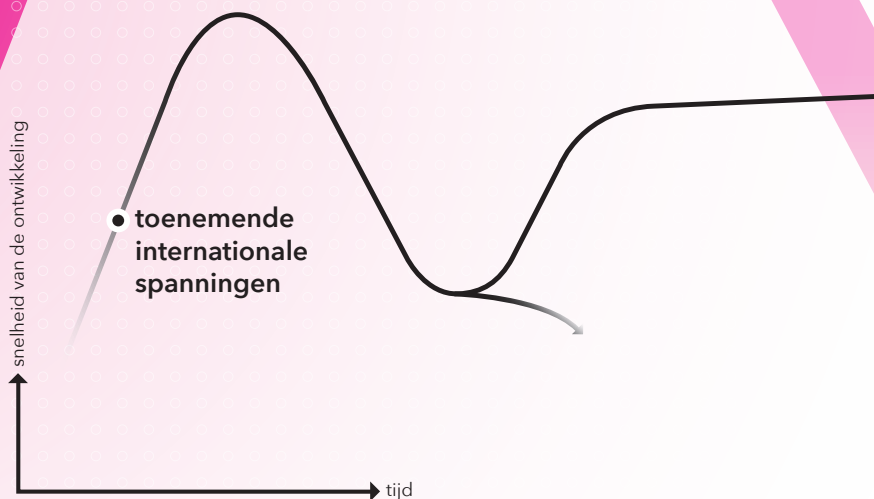
inmenging. In december 2018 stuurde Ollongren een kamerbrief met de aanpak van het kabinet vooruitlopend op de provinciale statenverkiezingen. Daarin wordt gesteld dat de vrije meningsuiting in Nederland in het algemeen goed functioneert. De verspreiding van desinformatie met als doel de democratische rechtsorde te ondermijnen en te destabiliseren is volgens het kabinet een reële dreiging. Het kabinet zet daarom in op bewustwording en onderzoek naar desinformatie.

● **VERSNELLEDE EN VERTRAGENDE FACTOREN**

Naast de verspreiding van onzekere informatie, nemen ook de mogelijkheden tot digitale beïnvloeding toe. Dergelijke beïnvloeding komt op grote schaal voor door bedrijven die, op basis van online kenmerken, informatie voor de consument filteren. Zo leest de ene consument andere informatie dan de andere en kan er blikvernaauwing optreden. Ook bestaan er steeds meer realistische automatische nepaccounts, ofwel social bots. Vertragende factoren zijn te vinden in de bewustwordingscampagnes en het verhogen van mediawijsheid.

● **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

De lokale en provinciale overheid kan burgers en bedrijven langs verschillende lijnen ondersteunen om technologisch burgerschap verder vorm te geven. Bijvoorbeeld door onder inwoners kennis te vergroten over het functioneren en de risico's van de (digitale) nieuwsvoorziening. Dit kan via het onderwijs, via programma's voor volwassenen die de schoolleeftijd voorbij zijn, en door het entameren van maatschappelijk debat. Dat kan bijvoorbeeld met bibliotheekbeleid. Maar ook door de voorwaarden in stand te houden voor een vitaal en geschakeerd medialandschap. De Nederlandse democratie heeft behoefte aan een divers palet aan onafhankelijke media, die zich houden aan de gebruikelijke professionele standaarden die een garantie vormen voor betrouwbaarheid en kwaliteit. Dat kan bijvoorbeeld door het ondersteunen van lokale en regionale media (online en offline).

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De wederzijdse betrekkingen tussen Nederland en grote mogendheden, Europese partners, en opkomende landen zijn overwegend goed. Het is denkbaar dat de voorgaande jaren 'stilte voor de storm' markeerden. Er zijn bovendien signalen dat er scheurtjes in die betrekkingen ontstaan.¹⁶⁵ Daarom plaatsen we deze trend op de opwaartse lijn.

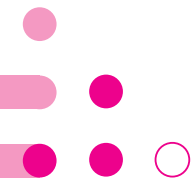
WAT IS HET?

Internationale spanningen ontstaan door verschuivende machtsverhoudingen (geo-politiek), de opstelling van de VS op vele terreinen (waaronder de handelsconflicten), het assertieve gedrag van landen als Rusland, Iran en Noord-Korea, evenals de dreiging van het internationale terrorisme, cybercriminaliteit, de vluchtelingen- en migratiecrisis en de gevolgen van klimaatverandering. Ook op Europees vlak zijn er verschuivingen met de Brexit en de opkomst van populistisch soevereinisme in Polen en Hongarije die leiden tot Europese spanningen. Ook spelen hybride en diffuse dreigingen zoals het cyberdomein, waar sprake is van een mix aan criminaliteit, ondermijning en spionage.

Nederland is voor zijn economie sterk afhankelijk van export van goederen. Volgens het CPB kan een handelsconflict tussen de VS, de EU, China en de OESO-landen op termijn leiden tot meer dan 2 procent inkomensverlies.¹⁶⁶

¹⁶⁵ https://www.clingendael.org/sites/default/files/2018-04/Strategische_Monitor_2017_2018.pdf

¹⁶⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/begrotingen/2018/09/18/miljoenennota-2019>

Eerder is geschat dat een ongunstige Brexit Nederland op de langere termijn 1 à 2 procent bbp kan kosten.¹⁶⁷ Na Duitsland is het Verenigd Koninkrijk (VK) het grootste exportland voor Nederland. Daarnaast is Nederland voor import afhankelijk van regio's als Rusland, het Midden-Oosten, China en delen van Afrika voor de invoer van energie en grondstoffen. Tot slot is Nederland niet alleen een mondiaal en regionaal (logistiek) knooppunt maar ook een van de belangrijkste digitale knooppunten in de wereld met risico's van cybercriminaliteit.

● **HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?**

Met de nieuwe Defensie Industrie Strategie komt geld beschikbaar voor Defensie dat bij voorkeur in eigen land uitgegeven moeten worden. Daar kan bijvoorbeeld Thales in Hengelo van profiteren.

Uit een Brexit-onderzoek van de ING¹⁶⁸ blijkt Overijssel niet bovenmatig op het VK gericht. Voor het bedrijfsleven in Overijssel zijn de Britten één van de vele handelspartners. Traditioneel zijn exporteurs sterk gericht op Duitsland. Voor wat betreft de Brexit, zijn de effecten het grootst voor de industriële en chemische bedrijven in Twente en de bedrijven voor vloerbedekking en kantoorartikelen in de Kop van Overijssel. Oost NL is met circa 40 belangstellenden in gesprek om hen te interesseren in een overstap naar Oost-Nederland. Oost-NL heeft een medewerker gedetacheerd in de ambassade van NL in London. De directeur van de Stichting World Trade Center Twente (WTC Twente), voorspelt méér papierwerk en hogere kosten voor Overijsselse bedrijven die zaken doen in en met het Verenigd Koninkrijk.¹⁶⁹ Na het verwerpen van de Brexit deal is op dit moment onduidelijk wat, hoe en of een Brexit op 29 maart daadwerkelijk doorgang vindt. Meer in zijn algemeenheid gesproken zou het denkbaar kunnen zijn dat internationale spanningen kunnen leiden tot intensievere relaties tussen Nederland en Duitsland.

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

Rond de toenemende internationale spanningen wordt in Nederland vooral gesproken over de effecten op de economische groei en de economische kwetsbaarheid. Deze kwetsbaarheid kan zowel worden veroorzaakt door indirecte ontwikkelingen (bijvoorbeeld in de vorm van conflict in een voor de Nederlandse economie belangrijke regio) of direct gerichte politieke handelingen, die tot doel hebben de Nederlandse economie te schaden. In een wereld waarin de machtsverhoudingen verschuiven en het risico van oplopende mondiale en regionale spanningen toeneemt, is er voor Nederland een groter gevaar

¹⁶⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/begrotingen/2018/09/18/miljoenennota-2019>

¹⁶⁸ ING, De brexit effecten per provincie, mei 2017.

¹⁶⁹ <https://www.rtvooost.nl/nieuws/303841/Deal-of-geen-deal-deze-Overijsselse-bedrijven-nemen-voorzorgsmaatregelen-Brexit>

van economische kwetsbaarheid. Op een aantal vlakken (Russische sancties, economische spionage, cyber) manifesteert dit zich al.¹⁷⁰

● VERSNELLENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

De politieke ontwikkelingen in Italië, rond Brexit en het verloop van het conflict met Amerika over internationale handel zijn van direct belang voor de Nederlandse economie. De tot nu toe ingevoerde handelsbeperkingen zullen tot sectorale aanpassingen leiden, maar het effect op de mondiale groei is verwaarloosbaar. Escalatie zou vérstrekkender gevolgen hebben en kan leiden tot forse bbp-verliezen op lange termijn.¹⁷¹

Het behoud van goede wederzijdse betrekkingen tussen Nederland en grote mogendheden, Europese partners, en opkomende landen zijn voor Nederland als relatief kleine speler van belang. Dit zal vooral in EU-verband moeten gebeuren. Het verkleinen van de afhankelijkheid van Nederland van andere landen is een vertragende factor: diversificatie van leveranciers (o.a. van grondstoffen) en markten om eenzijdige afhankelijkheid te voorkomen, de aanleg van strategische voorraden, toetsing van buitenlandse investering op hun geopolitieke risico's en infrastructurele maatregelen met het oog op bescherming van vitale infrastructuur.

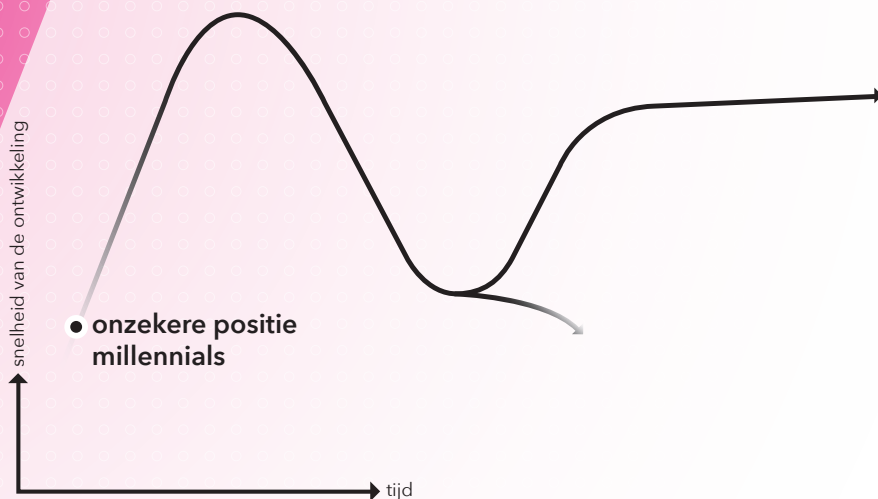
● RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN

Rond het Brexit-dossier zijn er directe gevolgen: voor het economisch profiel en de mogelijke positionering van de logistieke sector langs de Trans European Transport Network (TEN-T) corridor. De hacks en de mogelijke beïnvloeding van verkiezingen met fake news vraagt om alertheid van alle bestuurslagen. De weerbaarheid kan vergroot worden door een breed scala aan maatregelen maar het begint met bewustwording van de geopolitieke risico's in de wereld van vandaag en morgen. De provincie zou nog intensiever dan nu al het geval is de relaties met Duitsland kunnen aanhalen.

¹⁷⁰https://spectator.clingendael.org/pub/2016/5/economische_kwetsbaarheid_van_nederland/

¹⁷¹<https://www.cpb.nl/publicatie/juniraming-2018-economische-vooruitzichten-2018-en-2019#docid-159519>

ONZEKERE POSITIE VAN MILLENNIALS

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Sinds een aantal jaren verschijnen er met enige regelmaat artikelen en onderzoeken over de positie van millennials. Met name de combinatie van studieschuld, het aantal flex-contracten, hoge woonlasten, burn-outs onder studenten en de gevolgen van de vergrijzing/onbetaalbaarheid van de toekomstige pensioenen komen dan aan de orde. We zetten dit onderwerp aan de start van de Trendcurve omdat het recent deel uitmaakt van een relatief nieuw maatschappelijk debat over de nieuwe generatie werkenden.

WAT IS HET?

Door een stapeling van factoren is de toekomst voor de millennials minder zeker dan wellicht wordt verwacht. Daarnaast is de verwachting dat dit de eerste generatie is die het minder gaat krijgen. 25-35 jarigen hebben vaker burn-out klachten dan andere leeftijdsgroepen.¹⁷²

Jongeren kunnen minder op de welvaartsstaat terugvallen; de verwachting is dat dit de eerste generatie is die het minder gaat krijgen. In 2015 is de basisbeurs afgeschaft en het sociaal leenstelsel ingevoerd. Studeren is sindsdien veel duurder geworden. Ook de baan zekerheid is afgenomen. Steeds meer arbeidsrelaties zijn flexibel. Baanonzekerheid heeft ook negatieve invloed op relatie- en gezinsvorming. Jan Latten stelt daarover: "Vorig jaar bereikte

¹⁷² CBS, TNO.

het geboortecijfer, het gemiddeld aantal geboorten per vrouw, in Nederland een dieptepunt van 1,6, vooral doordat twintigers en begin-dertigers minder kinderen krijgen. Dat is nu al een aantal jaren zo. De vraag is of ze de achterstand binnenkort gaan inhalen.”¹⁷³

Op korte termijn zullen de jongeren van vandaag waarschijnlijk meer moeten bijdragen aan het pensioenstelsel en zorguitgaven. Op lange termijn is hun eigen pensioenperspectief slecht. Het is nu voor jongeren veel moeilijker om aan eigen woning te komen. Het aandeel betaalbare sociale huurwoningen in de woningvoorraad neemt sinds jaren '80 sterk af. Woningen zijn sinds het eind jaren '90 minder betaalbaar geworden. Ook kan het lastig zijn om voor jongeren met flexibele arbeidscontracten een hypotheek te krijgen. Koopstarters moeten eigen middelen meenemen voor een hypotheek.¹⁷⁴ Jongeren zijn wel beter opgeleid: door de economische crisis bleven ze langer doorstuderen.

● **HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL**

Als we millennials definiëren als mensen geboren tussen 1 januari 1980 en 1 januari 2000, dan waren op 1 januari 2018 in Overijssel 277.000 millennials. Dat was 24% van de bevolking (NL: 25%). Het aandeel hoogopgeleiden in Overijssel ligt lager dan in Nederland. De arbeidsmarktperspectieven van de laag-en middelbaar opgeleiden zijn anders beïnvloed door globalisatie en robotisering. Ze betreden de arbeidsmarkt op jongere leeftijd, waardoor bijvoorbeeld het uitstellen van kinderen of huisaankoop bij hen mogelijk anders uitpakt. Woningen zijn in Overijssel relatief betaalbaar: de gemiddelde woningprijs was in Overijssel in 2015 16% lager dan in Nederland terwijl het doorsnee huishoudensinkomen slechts 3% lager was. Daarom komen de jongeren in Overijssel waarschijnlijk makkelijker aan woningen.

● **HOE WORDT EROVER GESPROKEN?**

Meer dan een kwart van de jongeren zit in een 'flexibele arbeidsrelatie', blijkt uit het rapport 'Voor de zekerheid' van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Ook stijgt het aantal 25-minners dat als zzp'er werkt. Het duurt langer voor ze kunnen denken aan een huis kopen en een gezin stichten, of dat perspectief raakt uit zicht. Volgens econoom Carlijn Prins is deze groep hierdoor kwetsbaar voor schokken in het inkomen of de uitgaven. Voor 'millennials' lijkt twijfel een lifestyle. Alles staat op losse schroeven: wonen, werk, liefde. Dat is niet altijd prettig.¹⁷⁵

¹⁷³<https://www.stadszaken.nl/economie/wonen/1897/woningmarkt-anticonceptie-millennials>

¹⁷⁴<https://www.kadaster.nl/documents/1953498/2068671/Steeds+minder+jongeren+kopen+een+woning.pdf/7f38b1f8-5968-5687-5e6f-e2c28d11c4ad>

¹⁷⁵<https://www.nrc.nl/nieuws/2017/04/07/jong-slim-en-boordevol-twijfel-8007097-a1553704>

Hoogleraar leiderschap Stoker stelt “laten we ophouden met het tobben over die ‘veeleisende’ millennials die zogenaamd zoveel narcistischer zijn, want dat zijn ze niet, zo bleek afgelopen week weer uit onderzoek.”¹⁷⁶

In de discussie over ‘overbelasting’ hebben universiteiten en scholen een gezamenlijk actieplan opgesteld om het welzijn van studenten te verbeteren. Het initiatief heeft steun van verschillende zorgpartijen.

- **VERTRAGENDE EN VERSNELLENDE FACTOREN**

Een versnellende factor voor de slechte positie van millennials is een, niet uit te sluiten, tweede economische crisis. De combinatie van de financiële situatie en de flex-banen vergroot de kwetsbaarheid van deze groep. Vertragende factoren zijn meer vaste arbeidsrelaties.

- **RELEVANTIE VOOR DECENTRALE OVERHEDEN**

Het WRR-rapport ‘Voor de zekerheid’¹⁷⁷ biedt een aantal handvatten om te gaan met de gevolgen van flexibilisering: goede voorbeeld geven met vaste arbeidscontracten, sociaal stelsel agenderen of het ondersteunen van nieuwe groepen. Over de specifieke positie van millennials in Overijssel is weinig bekend. Daar zou onderzoek naar kunnen worden gedaan. Decentrale overheden zouden ook met werkgeversorganisaties in gesprek kunnen gaan voor meer vaste banen om zo ook het arbeidstekort in Overijssel te lijf te gaan.

¹⁷⁶ <https://www.rug.nl/inthelead/blog/blog-07-11-2017-weg-met-de-modieuze-gedachte-dat-millennials-ander-leiderschap-nodig-hebben>

¹⁷⁷ <https://www.wrr.nl/publicaties/verkenningen/2017/02/07/voor-de-zekerheid>

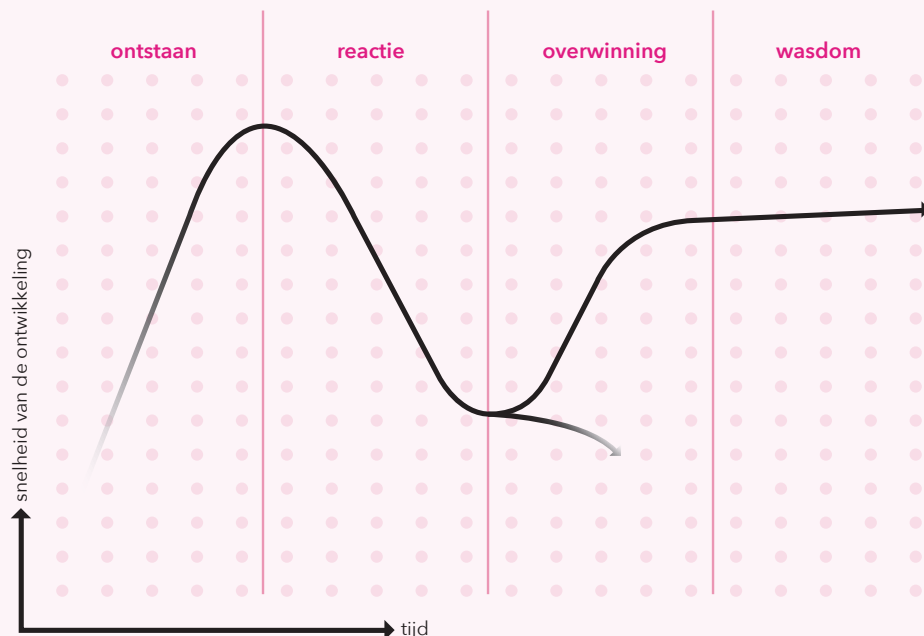
HOE WERKT DE TREND-CURVE?

EEN GROEICURVE

Trends ontwikkelen zich vaak niet langs een rechte lijn. Ze groeien schoksgewijs. Ontwikkelingen waar de kranten nu vol van staan kunnen over een jaar vergeten zijn. Andere trends zie je nu nauwelijks en veranderen de hele wereld in korte tijd. Hoe komt dat?

Een ontwikkeling voltrekt zich niet in het luchtledige. Er is altijd een bestaande situatie. Die heeft allerlei dimensies, zoals economische verdienmodellen, gewoontes van mensen, regelgeving, ruimtelijke eigenaardigheden enzovoorts. De werkelijkheid is als een kussen, dat de stoten van nieuwe trends opvangt. Het vergt tijd voordat een nieuwe ontwikkeling zich kan 'zetten' en impact heeft. Neem als voorbeeld de introductie van nieuwe technologie, bijvoorbeeld in de zorg. We kunnen mensen veel langer thuis laten wonen met behulp van nieuwe technieken. Maar mensen moeten de apparaten vertrouwen, verzekeringsmaatschappijen moeten ze vergoeden, glasvezelkabels moeten snel genoeg zijn en verplegend personeel moet er mee om kunnen en willen gaan. Voordat een technologische trend ook echt impact heeft op de werkelijkheid, zijn we daardoor heel wat jaren verder. Een nieuwe ontwikkeling ontstaat vaak in één domein, ontwikkelt zich snel, en krijgt dan te maken met weerstand vanuit de vele andere dimensies die de werkelijkheid kent - en die vaak nog geheel ingericht zijn op de oude toestand. Trends lijken wel wat op mensen: eerst is er snelle groei, daarna komt er een periode van reactie en weerstand. Zoals de puber en de wereld aan elkaar moeten wennen, zo wordt een trend geconfronteerd met weerstand. Die weerstand moet worden overwonnen, met andere woorden de trend moet zich zetten. Alleen dan bereikt hij het stadium van volwassenheid. En sommige trends blijken slechts hypes.¹⁷⁸

¹⁷⁸Een andere en enigszins vergelijkbare manier om over de ontwikkeling van trends te denken zien we in het transitiedenken, zoals bijvoorbeeld bij J. Rotmans, Maatschappelijke innovatie, tussen droom en werkelijkheid staat complexiteit, Rotterdam 2005. Dit gaat meer dan de Trendcurve over systeemveranderingen. Transitiedenken gaat uit van een S-curve. De S begint met een voorontwikkelingsfase waar onderhuids van alles verandert. Daarna is de take-off fase. Dan begint het veranderingsproces op gang te komen. Vervolgens worden veranderingen zichtbaar in de versnellingsfase. Daarna zien we de stabilisatiefase waarin een nieuw evenwicht wordt gevonden. Sommige van de trends in deze verkenning lenen zich ervoor om ook te bekijken vanuit de S-curve.

fase	ontwikkeling
ontstaan	De ontwikkeling ontstaat en voltrekt zich pijlsnel. Er is sprake van technische doorbraken. In de media verschijnen succesverhalen dan wel dreigende verhalen. Men lijkt zeer overtuigd van de grote invloed van deze ontwikkeling. Toch zijn er nog niet veel praktijkvoorbeelden te zien.
reactie	Er ontstaan tegenkrachten. De werkelijkheid blijkt weerbarstiger dan gedacht. Concurrerende technieken of verdienmodellen zijn krachtig. Men ervaart iets minder noodzaak om wat te doen met deze ontwikkeling.
overwinning	De ontwikkeling van de trend heeft doorgezet. Er zijn ondanks de weerstand toch allerlei praktijkvoorbeelden gekomen. Dit begint langzaam gangbaar te worden. Het nieuwe is er wat af.
wasdom	De ontwikkeling is volledig doorgebroken. Het is misschien nog wel relatief nieuw. Maar het is inmiddels de gewone manier van werken geworden.

● HOE IS DE TRENDCURVE TOT STAND GEKOMEN?

De Trendcurve geeft aan in welke ontwikkelingsfase de trend zit.¹⁷⁹ Hoe is de Trendcurve tot stand gekomen? Voor de Trendcurve 2017 is een grote hoeveelheid trends benoemd. Dit was een zeer uiteenlopende verzameling, variërend van open data tot aandacht voor voeding en lifestyle. Deze eerste selectie is voorgelegd aan een internetpanel dat bestond uit toekomstverkenners (leden van de Dutch Future Society) en Overijsselse ambtenaren van zowel provincie als gemeenten. Die hebben op basis van hun kennis en kunde de trends gescoord op waarschijnlijkheid en mogelijke impact. De Programmaraad van het Trendbureau Overijssel heeft op basis van de resultaten van deze enquête de uiteindelijke selectie gemaakt. Daarbij zijn de meest zekere en invloedrijke trends geselecteerd, maar ook een aantal meer onzekere trends die ook veel invloed kunnen gaan hebben. Vervolgens is gekeken naar de historische ontwikkeling van de trend, of welke toekomstpaden plausibel zijn. Dat is gebeurd op basis van literatuuronderzoek en bij twijfel zijn ook deskundigen geraadpleegd. Het resultaat is voorgelegd aan een kleine ambtelijke begeleidingsgroep en aan de Programmaraad.

Voor de actualisering van de Trendcurve zijn interviews gehouden met een tiental toekomstverkenners. Daarnaast zijn gesprekken gevoerd met provinciale en gemeentelijke strategen in Overijssel. Aan hen is gevraagd of ze nieuwe trends zien die relevant zijn voor overheden en of de positionering van de trends nog klopt. Ook wilden we weten welke trends zij uit de Trendcurve zouden afvoeren, omdat het dan wel een regulier thema is geworden, dan wel niet meer relevant lijkt te zijn.

WAT IS EEN TREND?

Een trend is een verandering die een bepaalde richting op beweegt.¹⁸⁰

Dat kunnen grote maatschappelijke veranderingen zijn, zoals bijvoorbeeld vergrijzing, maar ook ontwikkelingen die zich in kleiner tijdsbestek, of in beperkte domeinen van de maatschappij, afspelen. We hebben in de Trendcurve beide type ontwikkelingen opgenomen. Het criterium was of zij mogelijk politiek relevant zijn in de komende vier jaar. Hierdoor kan het voorkomen dat de plaatsing op de Trendcurve soms verrassend is. Robotisering, bijvoorbeeld, is in sommige delen van de samenleving al volop aan de orde.

¹⁷⁹De Trendcurve lijkt wel wat op de zogenaamde 'Hypecycle van Gartner'. Die beperkt zich echter tot technologische trends. Bovendien staat in de hypecycle 'zichtbaarheid' op de y-as en is dat daarmee één van de twee kernkarakteristieken van die analyse. Bij de Trendcurve staat de snelheid van ontwikkeling op de y-as. De Trendcurve richt zich dus minder op de vraag of iets al of niet een hype is – hoewel een snelle ontwikkeling vaak wel extra 'buzz' met zich meebrengt.

¹⁸⁰Deze definitie is gebaseerd op Dragt, E. How to research trends, move beyond trendwatching to kickstart innovation, BIS Publishers Amsterdam 2017.

Trends bestaan in veel domeinen. Er zijn bijvoorbeeld demografische, economische, sociale, ruimtelijke, technologische trends. Ook politiek en bestuur kennen trends. Wij hebben besloten ook die ontwikkelingen op te nemen, juist omdat deze politiek relevant zijn. Ze hebben vaak een net wat ander karakter dan de andere trends: u herkent ze aan woorden als (kleinere of grotere) 'aandacht voor...'.

Een trend manifesteert zich nooit overal evenveel op hetzelfde moment. Er zijn verschillen tussen gemeenten, bijvoorbeeld qua ligging of bevolkingssamenstelling. De Trendcurve geeft het algemene beeld voor Overijssel weer en het is zaak die te vertalen naar uw eigen situatie. Soms worden de verschillen binnen Overijssel in de toelichting apart weergegeven.

● HOE DE TRENDCURVE TE GEBRUIKEN?

U kunt de Trendcurve lezen als een top drieëntwintig aan trends voor de statenperiode 2019-2023. Dit zijn de trends waar u rekening mee moet houden.

U kunt proberen trends te gebruiken, te stimuleren of juist te remmen. Als u een ontwikkeling goed vindt, maar hij bevindt zich nog in zijn jeugd, vergt dat koestering en stimulansen. Als u een ontwikkeling kwalijk vindt, kunt u hem wellicht nog keren door de condities voor groei te verslechteren. Natuurlijk zijn er grenzen aan de mogelijkheid om op lokaal of regionaal niveau trends te beïnvloeden. Aan de andere kant: we moeten niet doen alsof de toekomst als een noodlot over ons heen komt. Zoals de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid het uitdrukt: 'de toekomst is open, maar niet leeg'.

Hij is niet leeg: de wereld is geen onbeschreven blad. Het bestaande begrenst datgene wat we kunnen realiseren. Maar tegelijk is de toekomst open: hij is niet gedetermineerd. Het maakt uit wat wij willen en doen.¹⁸¹

¹⁸¹ WRR, Uit zicht, toekomstverkennen met beleid, Den Haag 2010.

